

MAYIS ƏLİYEV

**YOXSULLUĞA QARŞI MÜBARİZƏNİN
HÜQUQİ PROBLEMLƏRİ**

BAKI - 2006

25408

MAYİS ƏLİYEV

hüquq elmləri doktoru, professor

**YOXSULLUĞA QARŞI MÜBARİZƏNİN
HÜQUQİ PROBLEMLƏRİ**

BAKI - 2006

Elmi redaktor: *A. M. Qasımov* - Bakı Dövlət Universitetinin Mülki proses, əmək və ekologiya hüququ kafedrasının müdiri, hüquq elmləri doktoru, professor

Rəyçilər: *İ.İ. İsmayılov* - Azərbaycan Respublikasının əməkdar hüquqşünası, hüquq elmləri doktoru, professor

Z. İ. Cəfərov - Bakı Dövlət Universitetinin Mülki proses, əmək və ekologiya hüququ kafedrasının dosenti, hüquq elmləri namizədi

Z.N. Dadaşov - Bakı Dövlət Universitetinin Mülki proses, əmək və ekologiya hüququ kafedrasının dosenti, hüquq elmləri namizədi

Mais Nəbi oğlu Əliyev. Yoxsulluğa qarşı mübarizənin hüquqi problemləri. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2006,

Bu monoqrafiyada sosial, ictimai və hüquqi kateqoriya kimi yoxsulluğun anlayışı və onun tarixi aspektləri, yoxsulluq probleminin sosial təminat hüquq normaları ilə tənzipi, yoxsulluğun aradan qaldırılmasında dövlət sosial yardımının əhəmiyyəti, sosial təminat sistemində minimum sosial standartların tətbiqi, sosial təminat şərtlərinin yoxsulluq baxımından differensiasiyası, yoxsulluqla mübarizədə pensiya təminatı səviyyəsinin artırılması problemləri, uşaq ailələrə dövlət yardımının hüquqi tənzipinin inkişaf meyilləri, yoxsulluq və pulsuz tibbi yardım, işsiz vətəndaşların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin hüquqi vasitələri kimi məsələlər geniş şəkildə tədqiq olunmuşdur. Monoqrafiyada həmçinin yoxsulluq problemi BƏT-in Konvensiya və tövsiyələri əsasında təhlil edilmişdir.

Kitabdan hüquq fakultəsinin tələbələri, magistrantları, müəllimləri, o cümlədən hüquqşünaslar, əmək və əhəlinin sosial müdafiəsi orqanlarının əməkdaşları, həm də yoxsulluq problemi ilə maraqlanan bütün vətəndaşlar istifadə edə bilərlər.

ISBN 9952-428-03-5

© «Səda» nəşriyyatı – 2006

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	5
I fəsil. Yoxsulluq sosial-iqtisadi və hüquqi kateqoriya kimi.....	12
1.1.Sosial ictimai və hüquqi kateqoriya kimi yoxsulluğun anlayışı və onun tarixi aspektləri.....	12
1.2.Yoxsulluq problemi BƏT-in Konvensiya və tövsiyələrində.....	28
1.3.Yoxsulluq probleminin sosial təminat hüquq normaları ilə tənzimi.....	42
1.4.Yoxsulluğun aradan qaldırılmasında dövlət sosial yardımının əhəmiyyəti.....	50
II fəsil. Yoxsulluq probleminin həllində sosial təminat hüququnun rolu.....	71
2.1. Sosial təminat sistemində minimum sosial standartların tətbiqi.....	71
2.2. Sosial təminat şərtlərinin differensiasiyası və yoxsulluq ⁸⁰	
2.3. Yoxsulluqla mübarizədə pensiya təminatı səviyyəsinin artırılması problemləri.....	87
2.4. Uşaq ailələrə dövlət yardımının hüquqi tənziminin inkişaf meylləri.....	109
2.5. Yoxsulluq və pulsuz tibbi yardım.....	113
2.6. İşsiz vətəndaşların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin hüquqi vasitələri.....	20
2.7. Valideynlərini itirmiş və valideyin himayəsindən məhrum olmuş uşaqların problemlərinin həllində sosial təminatın rolu.....	129
Əlavələr.....	134

GİRİŞ

Müasir dövrdə sosial təminat sisteminin əsas problemlərdən biri kimi vacib bir sosial normativ olan yoxsulluq çıxış edir. Respublikamızda iqtisadiyyatın sərt planlaşdırılmasından liberal bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə keçməsi prosesi ölkə əhalisinin böyük hissəsinin həyat səviyyəsinin kəskin surətdə aşağı düşməsi ilə müşayiət olunur. Bu amil hamı tərəfindən neqativ hal kimi qiymətləndirilsə də, əhalinin çox hissəsi hələ dövlətin gücünə olan ümidlərini itirməyib və gəlirlərin təminatı sahəsində dövlət zəmanətinin qatı tərəfdarları kimi çıxış edirlər. Respublikamızın prezidenti İ. H. Əliyev göstərmişdir ki, «biz hamımız yaxşı bilirik ki, Azərbaycanda yoxsulluq şəraitində yaşayanların sayı hələ çoxdur. Amma görülən işlər nəticəsində, Azərbaycanda davam etdirilən islahatların nəticəsində yoxsulluq şəraitindən yaşayanların sayı ildən ilə aşağı düşüb və bu gün haradasa 40 faiz təşkil edir»¹. Respublikamızın aparıcı iqtisadçı alimləri isə göstərirlər ki, həyata keçirilən siyasi və iqtisadi islahatlar ölkənin sosial həyatında dərin iz buraxsa da, əhalinin aztəminatlı təbəqəsinin, qocaların, əlillərin, ailə başçısını itirənlərin sosial təminatı problemi vahid sosial-siyasi kontekstdə bütün ciddiliyi ilə qarşıya çıxır².

İstənilən ölkədə sosial təminat cəmiyyətə öz əməyini, intellektini, sağlamlığını və son nəticədə, həyatını vermiş şəxslərə münasibətdə dövlətin həqiqi humanizm prinsiplərinə riayət etmə arzusunu nümayiş etdirərək vətəndaşların rifahının mühüm tərkib hissəsinə çevrilir.

Göründüyü kimi, yeni iqtisadi siyasətə keçid tendensiyası sosial təminatın sahəsində özünü daha çox büruzə verir. Ancaq onu da nəzərə almaq lazımdır ki, sosial təminat sistemi uzunmüddətli perspektiv üçün işləyən fəvqəladə mürəkkəb sistemdir. Sosial təminata inzibati qaydada ciddi planlaşdırılmış bölgü sisteminə daxil edilməsi və yalnız bu sistem çərçivəsində onun əksər parametrlərinin işlənilib hazırlanması şəraitində formalaşması həmin sistemin müasir dövrün tələblə-

¹ «Azərbaycan» qəz., Bakı, 2005, 19 may, s.1

² Nağıyev Ə.T., Əlizadə Ə.Q., Quliyev A.S. Pensiya təminatının inkişaf perspektivləri. Bakı. «Bakı Universiteti» nəşriyyatı, 2001, s. 8

rinə cavab vermədiyini bir daha sübut edir. Bu baxımdan, keçid dövründə respublikamızın sosial təminat sistemində yaranmış vəziyyət ciddi və prinsipial islahatların aparılmasını tələb edir. Lakin bu islahatlar tələsik tədbirlərin görülməsindən ibarət olmamalı, ciddi şəkildə düşünülmüş, elmi cəhətdən əsaslandırılmış və xarici ölkələrin təcrübəsini özündə əks etdirən konsepsiyaya uyğun həyata keçirilməlidir.

Hazırkı dövrdə isə əhalinin müəyyən hissəsinin həyat səviyyəsinin əhəmiyyətli dərəcədə aşağı düşməsi, əmək haqqı, pensiya, müavinət və digər ödəmələrin səviyyəsinin yaşayış minimumu səviyyəsində olmaması, sosial təminat sistemində maliyyə tarazlığının pozulması və s. kimi öz həllini gözləyən problem məsələləri olduqca aktualdır.

Cəmiyyətin bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə keçməsi yoxsul şəxslərin maddi təminatı sisteminin kifayət qədər müstəqil və özünü tənzimləyən sistemə çevrilməsi üçün şərait yaradır. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə uyğun olaraq bu sahədə yaranan münasibətlərin hüquqi tənzimi məsələləri elmi cəhətdən əsaslandırılmalı və bu zaman sosial təminat hüquq nəzəriyyəsinin bütün amilləri nəzərə alınmalıdır.

Monoqrafiya mövzusunun aktuallığı müasir dövrdə respublikamızda yoxsulluq probleminin kəskinliyi və bu problemin həll edilməsinin mütərəqqi üsullarının axtarılması zərurəti ilə müəyyən olunur.

Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 20 fevral 2003-cü il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş «2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə dövlət proqramı»¹ da¹ göstərilmiş problemin aktuallığını bir daha təsdiq edir. Azərbaycan Respublikasında əhalinin sosial müdafiəsi ilə bağlı vəziyyətin stabilləşdirilməsi üzrə görülən əməli tədbirlər bu sistemin formalaşmaqda olan bazar münasibətlərinə uyğunlaşdırılması məqsədilə dərin islahatların aparılması zərurətini əvəz edə bilməz. Sosial təminatı sistemində yaranmış bir çox problemlər onunla şərtlənir ki, fəaliyyət göstərən sosial müdafiə sis-

¹ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 20 fevral 2003-cü il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş «2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə dövlət proqramı». / Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik toplusu. 2003, № 2, maddə 86

temi mərkəzləşmiş planlı iqtisadiyyat dövründə onilliklərlə formalaşmış sosial-öhdəçilik xarakterindən hələ də azad ola bilməmişdir. Çoxukladlı iqtisadiyyata keçid, bazar münasibətlərinin inkişafı sosial müdafiə sisteminin mahiyyətə tamamilə yeni olan maliyyə bazasının və hüquqi modelinin yaradılmasını tələb edir.

Azərbaycan Respublikasında əhalinin sosial müdafiəsi sistemində islahatların aparılması təcili surətdə həll edilməli olan məsələlərdən biridir. Respublikamızda yoxsulluğun aradan qaldırılması ilə əlaqədar qanunvericilik sistemində əhəmiyyətli dəyişikliklər baş versə də, o, həm hüquqi, həm də iqtisadi münasibətlərdə qeyri-mükəmməl bir sistem olaraq qalmaqda davam edir. Hazırda Azərbaycan Respublikasının sosial müdafiə sistemi bazar iqtisadiyyatı tələblərini adekvat olaraq özündə əks etdirməyən prinsiplər əsasında fəaliyyət göstərməkdə davam edir. Çox zaman sosial müdafiə sahəsində qəbul edilən normativ hüquqi aktların beynəlxalq hüquq prinsiplərinə uyğunluğu yoxlanılmadığından və iqtisadi ekspertizası aparılmadığından, onların cəmiyyətdə fəaliyyət göstərməsi və real surətdə icrası ciddi maneələrlə rastlaşır.

Cəmiyyətin üzvü kimi hər bir kəsin sosial təminatla olan hüququ ümumi və xüsusi olmasından asılı olmayaraq, çoxsaylı beynəlxalq-hüquqi sənədlərdə və milli qanunvericilikdə öz əksini tapdığı üçün, fikrimizcə, hər kəsin bu maddi təminat hüququnun məzmunu bütövlükdə normativ-hüquqi bazanın vəziyyətindən asılı olduğuna görə həmin hüququ təsbit edən qanunvericiliyin müasir dövrdə vəziyyətinin təhlili də çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İnsanların layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi hər bir sivil ölkədə həyata keçirilən sosial siyasətin əsas məqsədi olmaqla onun səmərəliliyinin başlıca meyarı kimi çıxış edir. Yoxsulluğun azaldılması isə həmin məqsədin əldə olunmasının başlıca tərkib hissələrindən birini təşkil edir.

Yoxsulluq problemi cəmiyyət həyatının ən müxtəlif sahələrini əhatə edərək, həm konkret insanın, konkret ailənin, həm də bütövlükdə cəmiyyətin inkişafına mənfi təsir göstərir. O, əhalinin keyfiyyət xüsusiyyətlərinin pisləşməsinə, sosial-iqtisadi və gender bərabərsizliyinin artmasına gətirib çıxarır, cəmiyyətin uğurlu ictimai inkişafını ləngidən amilə çevrilərək

sosial gərginliyin yaranmasına səbəb olur. Yoxsulluq yalnız ərzaq və geyim məhsullarının çatışmazlığı, kommunal şəraiti olan mənzilinin olmaması, insanların zəruri təhsil və tibbi xidmət imkanlarından məhrum olması ilə məhdudlaşmışdır. Bu, ən minimum səviyyədə yaşamaq üçün bütün zəruri nemətləri əldə etməyə kifayət qədər pul vəsaitinin olmaması da deyildir. Yoxsulluq əsasən ictimai münasibətlərin humanistləşdirilməsi problemidir. O, dünyanın istənilən ölkəsində hakimiyyət və xalqın qarşılıqlı münasibətlərinin mənəvi-əxlaqi aspekti kimi çıxış edir. Ölkənin bütün əhalisinin 2, 3, ya da 5 faizi deyil, təxminən 40 faizi rəsmən müəyyən olunmuş milli yoxsulluq həddindən aşağı səviyyədə yaşayır (respublikamızda yoxsulluğun miqyası rəsmən belə qiymətləndirilir)¹, bu, ictimai institutları vətəndaşların böyük bir hissəsinin «sosial əhval» və maddi rifah halının səviyyəsi ilə bağlı ciddi narahatlığını doğurmaya bilməz.

Keçmiş SSRİ-də ötən əsrin 80-ci illərinin sonuna qədər «yoxsulluq» termini, ilk növbədə, ideoloji mülahizələrlə əlaqədar olaraq rəsmi mənbələrdə göstərilirdi. Belə hesab olunurdu ki, ölkədə yoxsulluq mövcud deyildir və yalnız əhalinin «əztəminatlı» təbəqələri vardır. «Yoxsulluq» kateqoriyası keçmiş SSRİ-də, əslində yalnız XX əsrin 80-ci illərinin sonundan etibarən rəsmən tanınmağa başlandı.

Bəşəriyyətin rifah halının yüksəldilməsi sahəsində mühüm nəaliyyət əldə etməsinə baxmayaraq, XXI əsrdə də yoxsulluq global problem olaraq qalmaqdadır. Dünya əhalisinin təxminən 800 milyon nəfəri (14 %-i) ən zəruri minimum qida qəbul etmək imkanına malik deyil və təxminən yarım milyard insan xroniki aclıq keçirir ki, onların da üçdə birini uşaqlar təşkil edir².

Respublikamızda yoxsulluğun spesifik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, yoxsulların yarısından çoxunu əmək qabiliyyətli insanlar təşkil edir. Başqa ölkələrdən fərqli olaraq respubli-

---

¹ «Respublika» qəz., Bakı, 2005, 19 may

² Рогачев Д. И. Бедность населения и бесплатная медицинская помощь. Роль социального обеспечения в решении проблемы бедности и совершенствование методики преподавания права социального обеспечения: материалы Всероссийского научно-практической конференции / Под. ред. Э. Г. Тучковой. М.: Проспект, 2004, с. 287

kamızda şəhər əhalisinin 55 % -dən çoxu yoxsulluq həddindən aşağıda yaşayır¹. İşləyən (yaxud əmək qabiliyyətli) yoxsulların belə yüksək xüsusi çəkiyə malik olması yoxsulların «əmək qabiliyyətli olması əlamətini» ifadə edir vəeyni zamanda əmək bazarında mövcud olan məşğulluq və əmək haqqı sistemində işləyənlər arasında yoxsulluğun yüksək səviyyəsinə gətirib çıxardığını göstərir. Bu, həm də sosial siyasət tədbirlərinin hələ də kifayət qədər səmərəli aparılmadığını göstərir və bu məsələlərin daha geniş kontekstdə həllinin kifayət qədər əsaslandırılmadığını ifadə etməyə imkan verir.

Yoxsulluğa qarşı mübarizə bir sıra beynəlxalq təşkilatların – BMT-nin, Dünya Bankının, Beynəlxalq Əmək Təşkilatının və başqa təşkilatların əsas fəaliyyət istiqamətlərindən birini təşkil edir. Bu baxımdan, ilk növbədə, BMT-nin 1997-ci ildən etibarən elan etdiyi «Yoxsulluğa qarşı mübarizənin Birinci onilliyi» kimi mühüm təşəbbüsü qeyd etmək lazımdır. Dünyanın bir çox ölkələrində daha sabit sosial, iqtisadi və siyasi inkişaf mənafeləri naminə bu sahədə konkret proqramlar işlənilib hazırlanmışdır və hazırda həyata keçirilməkdədir. Bu işə onunla izah olunur ki, artıq yoxsulluq problemi həlli təxirəsalınmaz olan sosial problemə çevrilmişdir.

Mövcud realıqda yoxsulluğun səbəbləri arasında həm əmək haqqının aşağı səviyyəsi, həm də sosial ödəmələrin - pensiyaların, sosial müavinətlərin, kompensasiya ödəmələrinin aşağı səviyyəsi, onların hətta yaşamaq üçün əsas mənbə funksiyasını yerinə yetirdikləri hallarda belə əhalinin minimum həyat səviyyəsini təmin etməməsidir.

Beləliklə, yoxsullar kateqoriyasına əhalinin həm ictimai istehsalda çalışan əmək qabiliyyətli hissəsindən, həm də yeganə yaşamaq mənbəyi kimi sosial ödəmələrin çıxış etdiyi əmək qabiliyyəti olmayan hissəsindən olan müxtəlif sosial təbəqələri aiddir. Rəsmi dövlət statistikasına göstərir ki, yoxsulluq həddindən aşağı səviyyədə (nisbi yoxsulluq) yaşayan şəxslər respublika əhalisinin 17%-ni təşkil edir. Fikrimizcə, real vəziyyət

---

¹ Azərbaycan Respublikasının Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 20 fevral 2003-cü il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş «2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə dövlət proqramı». / Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik toplusu. 2003, № 2, maddə 86

bir qədər fərqlidir, çünki yoxsul əhalinin sayının müəyyən olunduğu yaşayış minimumu sosial standartlar inflyasiyanın və qiymət artımının fasiləsiz olaraq təsiri altında dəyişməkdədir. Statistik məlumatlarda göstərilir ki, minimum istehlak səbətinin dəyəri 2002-ci ildə 175 min manat, 2003-cü ildə 179 min manat, 2004-cü ildə isə 194 min manat təşkil etmişdir. Buna uyğun olaraq ölkədə yoxsulluğun səviyyəsi 49 faizdən 2004-cü ildə 44,7 faizə, 2005-cü ildə isə 40 faizə enmişdir¹. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İ. H. Əliyev yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə dövlət proqramının icrasına dair illik konfransda çıxış edərkən bildirmişdir ki, Azərbaycanda heç kim yoxsulluq şəraitində yaşamamalıdır, yoxsul insan olmamalıdır. Mən ümid edirəm ki, gələcəkdə də bütün əlaqədar tərəflər – hökumət, beynəlxalq təşkilatlar, dünyanın maliyyə qurumları, sahibkarlar, qeyri-hökumət təşkilatları – biz hamımız bu məqsədə xidmət etməliyik»².

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının sosial müdafiə sisteminə yoxsulluq bir problem kimi kompleks xarakter daşıyır və bu problemin həlli məqsədilə maliyyə mənbəyinin formalaşdırılması, təşkilati və idarəçilik xarakterli məsələlərin həlli, habelə əhalinin maddi təminatı sisteminin yaradılması kimi aspektləri əhatə edir. Bu baxımdan müasir dövrdə sosial təminat hüququ elminin və qanunvericilik praktikasının ən başlıca vəzifəsi yoxsul şəxslərin sosial müdafiəsi sisteminin mərkəzləşdirilmiş və ya mərkəzləşdirilməmiş qaydada tənzimlənməsi parametrlərini dəqiq müəyyən etməkdən, yeni iqtisadi şəraitə uyğun olaraq sosial ödəmələrin səviyyəsini və bütövlükdə əhalinin sosial müdafiəsi sistemini tənzim edən normativ aktları təhlil etməkdən, eyni zamanda bazar iqtisadiyyatı şəraitində respublikamızda yoxsulluq probleminin aradan qaldırılması üsullarını müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Bu da həmin mövzunun respublikamız üçün olduqca aktual olduğunu şərtləndirir və buna görə də bu problem xüsusi

¹ «Respublika» qəz., Bakı, 2005, 19 may, s. 3

² «Azərbaycanda heç kimi yoxsulluq şəraitində yaşamamalıdır.» Yoxsul insan olmamalıdır. Yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə dövlət proqramının icrasına dair illik konfransda Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin nitqi. «Respublika» qəz. Bakı, 2005, 13 may, s. 1

nəzəri və praktiki maraq doğurur. Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, həmin mövzu Azərbaycan Respublikasının hüquqşünas alimləri tərəfindən tədqiq olunmayıb və məhz buna görə də bu monoqrafiya respublikamızda yoxsulluğa qarşı mübarizənin hüquqi problemlərinin həlli baxımından böyük praktiki əhəmiyyətə malikdir.

Təqdim edilən bu monoqrafiyada müəllif tərəfindən sosial, ictimai və hüquqi kateqoriya kimi yoxsulluğun anlayışı və onun tarixi aspektləri, yoxsulluq probleminin sosial təminat hüquq normaları ilə tənzi, yoxsulluğun aradan qaldırılmasında dövlət sosial yardımının əhəmiyyəti, sosial təminat sistemində minimum sosial standartların tətbiqi, sosial təminat şərtlərinin yoxsulluq baxımından differensiasiyası, yoxsulluqla mübarizədə pensiya təminatı səviyyəsinin artırılması problemləri, uşaq ailələrə dövlət yardımının hüquqi tənziinin inkişaf meylləri, yoxsulluq və pulsuz tibbi yardım, işsiz vətəndaşların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin hüquqi vasitələri kimi məsələlər geniş şəkildə tədqiq olunmuşdur. Monoqrafiyada həmçinin yoxsulluq problemi BƏT-in Konvensiya və tövsiyələri əsasında təhlil edilmişdir.

I FƏSİL

YOXSULLUQ SOSIAL-İQTİSADI VƏ HÜQUQI KATEQORIYA KİMİ

1.1. Sosial və hüquqi kateqoriya kimi yoxsulluğun anlayışı və onun tarixi aspektləri.

Respublikamızda demokratik və hüquqi dövlətin formalaşması vətəndaşların aztəminatlı və yoxsul kateqoriyalarının sosial müdafiəsi, onlara dövlət yardımının göstərilməsi ilə bağlı sosial münasibətlərin hüquqi tənziminə marağın artmasına səbəb olmuşdur. Lakin hazırda ölkədə bitkin sosial islahat konsepsiyasının mövcud olmaması sosial problemlərin kəskinləşməsinə gətirib çıxarır. Göstərmək lazımdır ki, yoxsulluq yalnız respublikamız üçün xas olan problem deyildir. O, bütün ölkələrdə mövcud olan bir problemdir. Ona görə ki, BƏT-in və digər beynəlxalq təşkilatların məlumatlarına görə, hazırda Yer kürəsində bir milyarddan artıq insan dolanışıq üçün zəruri vəsaitdən məhrumdurlar.

Müasir dövrdə iqtisadiyyatda bazar münasibətlərinin bərqərar olmasına yönəlmiş köklü dəyişikliklərlə əlaqədar əhəlinin ayrı-ayrı qrupları və təbəqələri arasında sosial bərabərsizlik dərəcəsi xeyli artmışdır. Rəsmi statistikaya görə XXI əsrin başlanğıcında respublikamızda əhəlinin 17 faizini yoxsulluq həddindən, yəni yaşayış minimumundan aşağı səviyyədə yaşayır. Əhəlinin müəyyən hissəsi isə hətta ən ucuz qida məhsullarını belə kifayət qədər istehlak etməyə imkan verəcək zəruri vəsaitə malik deyildir.

Göstərmək lazımdır ki, bu gün yoxsulluq global fenomen olaraq beynəlxalq təşkilatların ən mühüm fəaliyyət istiqamətlərindən birini təşkil edir. Belə ki, 1996-cı il BMT tərəfindən yoxsulluğa qarşı beynəlxalq mübarizə ili elan olunmuşdu. 1997-ci ildən etibarən isə BMT yoxsulluğa qarşı mübarizə üzrə birinci onilliyi elan etmişdir. BƏT daim yoxsulluğun monitorinqi üzrə iş aparır, onun aradan qaldırılmasına dair tövsiyələr hazırlayır. Regional beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (İƏİT), Avropa Şurası və başqaları da yoxsulluq probleminin öyrənilməsi üzərində çalışır.

Yoxsulluq leqal şəkildə heç bir anlayışı verilməyən, müxtəlif səbəblərə bağlı olan təzahür olduğuna görə onunla mübarizə aparmaq çox çətindir. Yoxsulluq özünün təbiəti etibarilə mürəkkəb sosial-iqtisadi kateqoriya olub, həm ailənin və insanın maddi potensialı, həm də onun konkret şəkildə reallaşdırılması şəraiti ilə bağlıdır. Artıq qeyd olunduğu kimi, yoxsulluq problemi bu və ya digər şəkildə dünyanın bütün ölkələrinə xasdır və o, bu baxımdan universaldır. Lakin özünün mahiyyəti baxımından yoxsulluq keyfiyyət müxtəlifliyi ilə seçilir.

Yoxsulluğun hamı tərəfindən qəbul edilmiş, elmi cəhətdən əsaslandırılmış birmənalı anlayışı yoxdur. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində yoxsulluq yaşamaq üçün kifayət qədər vəsaiti və imkanı olmayan kasıbçılıq kimi göstərilir¹. İqtisadi, sosioloji və hüquqi ədəbiyyatlarında isə yoxsulluğa müxtəlif cür anlayışlar verilmişdir. Həmin ədəbiyyatlarda verilmiş anlayışlar da sosial-iqtisadi təzahür kimi yoxsulluğun müəyyən edilməsinin və qiymətləndirilməsinin iki konsepsiyası təsbit edilmişdir. Birinci konsepsiya yoxsulluğun mütləq kateqoriya kimi dərk edilməsinə əsaslanır. Bu konsepsiyanın tərəfdarları cəmiyyət üzvlərini özlərinin həyatını təmin etmək üçün mütləq zəruri olan nemətlər məcmusu ilə təmin edə bilməyən hissəsi ilə eyniləşdirməyə çalışırlar. Başqa sözlə, yoxsulluğun səviyyəsi cins və yaş baxımından insanların əsas bioloji tələbatlarının ekspert qiymətləndirməsi yolu ilə müəyyən edilən yaşayış minimumunun ödənilməsinə təmin edən nemətlərin məcmusu ilə müəyyən olunur. Bu nemətlərin məcmusu bəzən ən ucuz qida məhsulları ilə məhdudlaşır və onların əsas xüsusiyyəti kimi aşağı dəyərə malik olmaları çıxış edir². Belə yanaşma inkişaf etməkdə olan ən yoxsul ölkələr üçün tipikdir. Əksər hallarda yaşayış vasitələrinə ərzaqdan başqa, az da olsa qeyri-ərzaq məhsullarını - ən məhdud həcmdə geyimi, sanitariya-gigiyena əşyalarını, mənzili də aid edirlər. İnsanın qidalanma vasitələrinə olan minimum tələbatı əsasən bütün ölkələrdə eyni hesab olunur və yalnız iqlim və təbiət şəraiti ilə

¹ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. II cild. Bakı: Çıraq, 2000, s.111

² Mehbalıyev S.S., İskəndərov R.K. Əmək bazarı və əhəlinin sosial müdafiəsi. Bakı: 2002, s. 234

əlaqədar müəyyən cüzi düzəlişlər tələb edir. Bu baxımdan mütləq yoxsulluq anlayışı obyektiv olmanı özündə əks etdirir.

Müharibədən sonrakı dövrdə formalaşmağa başlamış ikinci konsepsiya yoxsulluğu nisbi kateqoriya kimi nəzərdən keçirir və yoxsullara gəliri cəmiyyətdə mövcud olan orta təbəqədən xeyli geri qalan və yaşadıkları cəmiyyətdə mövcud olan həyat səviyyəsinə və tərzinə çatmağa imkanı olmayan ailələri aid edir. Bu konsepsiyanın tərəfdarları hesab edirlər ki, yoxsulları digər, yoxsul olmayan adamlardan təcrid olunmuş şəkildə nəzərdən keçirməklə yoxsulluğu dərk etmək olmaz. Onlar cəmiyyəti müxtəlif həyat səviyyəsinə malik sosial təbəqələrin vəhdəti kimi nəzərdən keçirir, yoxsulluğa isə ən aşağı təbəqələrin və cəmiyyətin digər hissəsinin bu göstərici üzrə nisbəti kimi anlayış verirlər¹.

Artıq XX əsrin 70-ci illərində yoxsulluğun anlayışına nisbi yanaşma alimlərin hamı tərəfindən qəbul edilmişdir. Yoxsulluğa alternativ anlayış verildikən onu əsas götürürlər ki, həmin anlayışa yalnız fiziki cəhətdən mövcud olmaq üçün zəruri olan qidalanma, səhiyyə və mənzil şəraiti səviyyəsi haqqında təsəvvürlər deyil, həm də insanın aşağı gəlirə malik olması ucbatından mənəvi iztirablar çəkməsi də daxildir².

Mütləq və nisbi yoxsulluğun fərqləndirilməsi həm elmi, həm də praktiki cəhətdən mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Yoxsulluğun bu formaları onların aradan qaldırılması baxımından da fərqli perspektivə malikdir və bununla əlaqədar müxtəlif üsullardan istifadə oluna bilər. Mütləq yoxsulluq məhsuldar qüvvələrin inkişafı, ümumi daxili məhsulun dəyəri, son nəticədə isə istehlak səviyyəsini müəyyən edən normativlərin artırılması yolu ilə aradan qaldırılır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu normativlərin müəyyən edilməsinə və bölüşdürülməsinə dövlətin müdaxiləsi ikinci dərəcəli rol oynayır, o, yalnız sosial cəhətdən imkansızlığın ifrat formalarını ləğv etmək üçün lazımdır. Nisbi yoxsulluqda isə, həmin normativlərin

¹ Краснопольский А.С. Основные принципы Советского государственного социального страхования. М.: Издательство АН СССР, 1951, с.71
Помертсник А.Е. Правовые вопросы вознаграждения за труд рабочих и служащих. М.: 1949, с. 149

² Андреев В.С. Социальное обеспечение в СССР (правовые вопросы), М.: 1971, с. 149

bölüşdürülməsi və ifrat bərabərsizliyin qarşısını alan mexanizmlərin yaradılması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Müvafiq surətdə mütləq yoxsulluğa qarşı mübarizənin ideal məqsədi onun mütləq surətdə aradan qaldırılmasıdır, yəni sağlam cəmiyyətdə yaşayış minimumuna malik olmayan insanlar qalmamalıdır.

Yoxsulluğa qarşı mübarizəyə yönəlmiş dövlət siyasətinin uzun illərdən bəri həyata keçirildiyi ölkələrdə yoxsulluq özünün xarakterinə görə onun miqyasının azaldılması üzrə uzunmüddətli proqramların olmadığı inkişaf etməkdə olan ölkələrdə mövcud olan yoxsulluqdan xeyli fərqlənir. Bundan başqa, eyni bir ölkədə müxtəlif dövrlərdə yoxsulluğu təhlil edərkən ciddi keyfiyyət fərqlərini aşkar etmək mümkündür. Bu yaxınlarda meydana çıxmış yoxsulluğun ilk beynəlxalq müqayisələrinin, bir qayda olaraq, yalnız eyni sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsində olan ölkələri əhatə etməsi bununla izah olunur.

Yoxsulluğun müəyyən edilməsi və qiymətləndirilməsi metodologiyasının və metodikasının aparılması məsələsi yoxsulluq səviyyəsinin təsbitidir. Bu səviyyə minimum istehlak səbəti üzrə hesablanan yaşayış minimumunun məbləği ilə ölçülür. Yaşayış minimumu insan sağlamlığının qorunması və onun həyat fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün zəruri olan ərzaq məhsullarının, qeyri-ərzaq mallarının və xidmətlərin minimum məcmusudur. Beləliklə, yaşayış minimumu minimum istehlak səbətinin, eləcə də məcburi ödəmə və rüsumların dəyərini də özündə əks etdirir. Belə bir anlayış leqal şəkildə də qanunvericilikdə təsbit olunmuşdur. «Yaşayış minimumu haqqında» Azərbaycan Respublikasının 5 oktyabr 2004-cü il tarixli qanununa əsasən isə yaşayış minimumu – minimum istehlak səbətinin dəyəri və icbari ödənişlərin cəmindən ibarət sosial normadır¹.

Yaşayış minimumunun iki növü - sosial və fizioloji növləri fərqləndirilir. Sosial minimum mənəvi və sosial tələbatlara çəkilən minimum xərcləri özündə əks etdirir. O, dəyər formasında ifadə olunmuş və cəmiyyətin məqbul həyat səviyyəsinin

---

¹ «Yaşayış minimumu haqqında» Azərbaycan Respublikasının 5 oktyabr 2004-cü il tarixli qanunu. «Azərbaycan» qəz. Bakı, 2004, 5 dekabr

saxlanması üçün zəruri hesab etdiyi tələbatların ödənilməsi üçün nəzərdə tutulmuş malların və xidmətlərin məcmusundan ibarətdir. Bu zaman yoxsulların az və ya çox dərəcədə normal mənzil şəraitinə malik olması ehtimal olunur.

Fizioloji minimum yalnız əsasən fizioloji tələbatların təmin edilməsinə və əsas xidmətlərin (geyim, ayaqqabı və digər qeyri-ərzaq məhsulları daxil olmadan) ödənilməsinə hesablanmışdır.

«Yaşayış minimumu» anlayışı yoxsulluğun miqyasını, yəni rəsmi yoxsulluq həddindən aşağı səviyyədə yaşayan ölkə əhalisinin faizlə ifadə olunmuş xüsusi çəkisini göstərmək üçün tətbiq olunur. Məlumdur ki, yoxsulluğun miqyası və səviyyəsi bir-biri ilə sıx surətdə bağlıdır. Tələblərin səviyyəsi nə qədər yüksəkdirsə, bir o qədər adam yoxsulluq həddindən aşağı səviyyədə olur. Yoxsulluq həddinin düzgün müəyyən edilməsi praktik baxımdan çox əhəmiyyətlidir. Ona görə ki, yoxsul hesab edilən insanlara veriləcək sosial yardımın məbləği məhz bundan asılıdır.

Yoxsullar həddindən artıq çox olduqda dövlətin xərcləri də keyli artır ki, bu da əhalinin digər təbəqələrinin rifah halına dərhal təsir göstərir.

Bəzi alimlər, əsasən də iqtisadçılar və sosioloqlar hesab edirlər ki, mütləq yoxsulluğun üç səviyyəsini fərqləndirmək olar: səfalət – dərin və kəskin yoxsulluq; imkansızlıq – orta yoxsulluq; təminatlılıq, yaxud aztəminatlılıq – mümkün yoxsulluq. Yaşamaq üçün lazımı vəsaitə, yəni fizioloji minimuma malik səfalət içərisində olan insanlar kəskin yoxsulluğu yaradırlar¹. Sosioloji mənada səfalət yalnız bioloji mövcudluğu təmin edə biləcək fiziki tələbatların ödənilməsi ilə bağlıdır².

Orta yoxsulluq səviyyəsi – imkansız əhalinin ən adi fizioloji tələbatları üçün vəsaiti olan, lakin özünün elementar sosial tələbatlarını təmin edə bilməyən, yəni yeni geyim şeyləri, ayaqqabı ala bilməyən, müalicə, istirahət üçün vəsaiti olmay-

¹ Берёбина О.П. Уровень пенсионного обеспечения: современное состояние и перспективы. Автореф. дисс... канд. юрид. наук, М., 1999, с. 9

² Радаев В.В., Шкаротов О.И. Социальная страхования. Учебное пособие. М.: 1998, с. 71

an bütün qruplarını əhatə edir. İmkansızlığın yuxarı həddini faktiki surətdə sosial minimumun göstəricisi olan rəsmi yaşayış minimumu təşkil edir.

Beləliklə, imkansızlıq vəziyyətində olan insanların gəliri rəsmi yaşayış minimumundan az, lakin onun yarısından, yaxud üçdə iki hissəsindən çoxdur.

Mümkün yoxsulluq elə bir həyat səviyyəsini ifadə edir ki, bu zaman elementar (fizioloji, sosial) tələbatlar ödənilir, lakin daha mürəkkəb və daha yüksək tələbatları ödəmək mümkün olmur. Yoxsulluğun bu səviyyəsi əslində yoxsulluqdan qeyri-yoxsulluğa keçidi özündə əks etdirir.

Yoxsulluğun sosial-hüquqi təbiətini nəzərdən keçirməklə göstərmək olar ki, yoxsulluq obyektiv surətdə sosial qanunvericiliyin xüsusi normalarının mövcudluğu zərurətini şərtləndirən sosial risklər sisteminə daxil olan müstəqil sosial risk kimi çıxış etməlidir. Lakin «Sosial sığorta haqqında» qanunun 4-cü maddəsində yoxsulluq sosial sığorta hadisəsi, yəni sosial risk kimi təsbit edilməmişdir. Buna görə də «Sosial sığorta haqqında» qanunun 4-cü maddəsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, BƏT-in «Sosial təminatın minimal normaları haqqında» 102 sayılı Konvensiyası, Avropa Sosial Xartiyası və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 20 fevral 2003-cü il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş «2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə dövlət proqramı» ilə ziddiyyət təşkil edir¹. Bu baxımdan həmin qanunun 4-cü maddəsinə yoxsulluğun sosial sığorta hadisəsi kimi daxil edilməsini məqsədemüvafiq hesab edirik.

Məlumdur ki, sosial qanunvericilik termini geniş mənada işlədilir. Belə ki, sosial qanunvericilik özündə əmək hüququnun, sosial təminat hüququnun, mənzil hüququnun normalarını, Konstitusiyaya ilə təminat verilən və sosial hüququn ayrı-ayrı müddəalarını təsbit edən digər sahələrin normalarını birləşdirir. Hesab edirik ki, yoxsulluğa görə sosial yardımın verilməsi cəmiyyətdə vətəndaşların ələbaxımlığı, tənbelliyə

¹ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 20 fevral 2003-cü il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş «2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə dövlət proqramı». / Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik toplusu. 2003, № 2, maddə 86

meylli olmasına, yalnız dövlətdən alınan sosial yardımın əsas dolanışıq mənbəyinə çevrilməsinə gətirib çıxarmamalıdır.

Hazırda rəsmi yaşayış minimumu aşağı səviyyədə müəyyən olunmuşdur. Əhalinin üç əsas sosial-demografik qrupunun (əmək qabiliyyətli əhalinin, pensiyaçıların və uşaqların) minimum istehlak səbəti ərzaq məhsullarının minimum hədləri, minimum geyim dəsti, fərdi və ailəvi istifadə əşyaları, eləcə də ödənişli xidmətlərin minimum sosial normativləri əsasında müəyyən olunur.

Yaşayış minimumu və minimum istehlak səbəti haqqında mövcud qanunvericilik əhalinin hansı təbəqələrinin aztəminatlı və yoxsul vətəndaşlara aid olduğunu müəyyən etməyə imkan verir. Hesab edirik ki, gələcəkdə göstərilən meyarları yaşayış minimumunun miqdarının gəlirin məbləğinə nisbəti kimi meyarla tamamlamaq məqsədəuyğun olardı. Bu cəmiyyətin sosial təbəqələşməsinin real nisbətini və yoxsulluğun səviyyəsini göstərməyə imkan verərdi.

Ümumiyyətlə, yoxsuluq sosial-iqtisadi proses olub, dünya ölkələrinin hər birinin inkişaf dinamikasının qanunauyğunluqlarına müvafiq olaraq formalaşır və tarixi mərhələlərdə, ictimai-siyasi və iqtisadi quruluş xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq, intensivliyinə, səviyyəsinə və həlli yollarına görə fərqlənir. Yoxsulluq dünya iqtisadi sistemində, müxtəlif beynəlxalq iqtisadi qruplarda və humanitar məqsədlər üçün aparılan tədbirlərin əsaslandırılmasında müxtəlif meyarlar və göstəricilər sistemi ilə müəyyən olunur və ölçülür¹. Yoxsulluğun beynəlxalq elmi normalara uyğun olaraq müəyyən edilməsi üçün dərəcəsindən asılı olaraq aşağıdakı ardıcılıqla sadalanan amillərdən istifadə olunur:

- təhsil;
- səhiyyə;
- təhlükəsiz su təminatı;
- kanalizasiya şəbəkəsinin vəziyyəti;
- əhalinin hər adambaşına düşən gəlirləri;
- ölkə üzrə orta aylıq əmək haqqı;

---

¹ Əlirzayev Ə.Q. Yoxsulluq problemi və onun Azərbaycanda həlli yolları «Azərbaycan» qəz. Bakı, 2001, 5 aprel, s. 5

- əhalinin məşğulluğu parametrləri¹.

Başqa mütəxəssislərin fikirləri ilə² razılaşıaraq bildirik ki, yoxsulluğun müəyyən edilməsinin göstərilən amilləri arasında əhalinin hər adambaşına düşən gəlirlərinin səviyyəsi daha böyük əhəmiyyət kəsb etməlidir. Ə.Q. Əlirzayeva görə isə, gəlir səviyyəsi əhəmiyyətli qabiliyyətini tam və dolğun izah etmədiyi üçün, real istehlak səviyyəsi və tələbatın ödənilməsi dərəcəsi kimi göstəricilər daha realdır. Əhəmiyyətli qabiliyyətinin yüksəldilməsi isə ölkə iqtisadiyyatının artımı ilə müəyyən olunur³.

Ə.Q. Əlirzayev yoxsulluq həddinin minimum istehlak büdcəsinə nisbətən müəyyən edilməsini metodiki baxımdan düzgün olmadığını bildirir. Lakin fikrimizcə, yoxsulluq səviyyəsi əhalinin yaşayış minimumuna əsasən müəyyən edilməlidir. Yaşayış minimumunun əsas tərkib hissəsi isə minimum istehlak büdcəsi olduğundan, onun yoxsulluq həddinin müəyyən edilməsində çox mühüm və əhəmiyyətli rolu vardır⁴.

İqtisadçı alimlər göstərirlər ki, «yoxsulluq həddi» dedikdə, insanın və ailənin fizioloji yaşayış minimumunu təmin edən müəyyən dövr üzrə gəlirlərinin normativ qaydada müəyyən edilən səviyyəsi başa düşülür⁵. Ancaq belə həddi bilməklə marginal qrupların sosial və demografik tərkibini tədqiq etmək və həmin kateqoriyaya aid olan şəxslərə yardım etmək məqsədilə əhalinin sosial müdafiəsi tədbirlərini müəyyənləşdirmək, habelə əhalinin digər təbəqələrinin bu səviyyəyə düşməsinin qarşısını almaq mümkündür.

---

¹ Ахвердийев О. «Раздачей денег бедность не сократишь». Газета «Наш Век», 2001, 26 октябрь, с. 2

² Nağıyev Ə.T. Yoxsulluğun aradan qaldırılması dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin ali məqsədidir. «Azərbaycan» qəz. Bakı, 2001, 13 aprel s. 3; Əlirzayev Ə.Q. Yoxsulluq problemi və onun Azərbaycanda həlli yolları «Azərbaycan» qəz. Bakı, 2001, 5 aprel, s. 5

³ Əlirzayev Ə.Q. Yoxsulluq problemi və onun Azərbaycanda həlli yolları. «Azərbaycan» qəz. Bakı, 2001, 5 aprel, s. 2

⁴ Yenə orada, s. 2

⁵ Pol A Samuelson, Vilyams D. Nordxausun «Ekonomiks» dərsliyinin əsas iqtisadi anlayışlarının azərbaycan-İngilis dilində izahlı lüğəti // İ.e.d. prof. Ə.P. Babayevin ümumi elmi redaktəsi ilə, Bakı: Çarşıoğlu, 2001, s.

Beləliklə, yoxsulluğa qarşı mübarizə aparmaq üçün ilk növbədə yoxsulluq meyarı düzgün müəyyən edilməli, yəni o ailə yoxsul hesab edilməlidir ki, onun aylıq gəliri real şəkildə yaşayış minimumunu təmin etmir. Buna görə də ilk növbədə sosial ödəmələr və əmək haqqı ya yaşayış minimumu səviyyəsinə çətdirilməli, ya da həmin ailələrə yaşayış minimumu ilə sığorta ödəmələrinin arasındakı fərq sosial yardım şəkilində ödənməlidir.

Əksər hallarda, yoxsulluğun müəyyən edilməsi kompromis hesablanma variantından da istifadə olunur. Məsələn, Kanadada mövcud statistika əsasında müəyyən edilmişdir ki, əgər ailədə gəlirin 70 və ya daha çox faizi ilk növbədə zəruri olan predmetlərin (ərzaq, paltar, yaşayış yeri) əldə edilməsinə xərclənsə, bu ailə yoxsullar kateqoriyasına aiddir. ABŞ-da isə ailə büdcəsinin 1/3 hissəsini qida məhsulları almaq üçün xərcləyən ailə yoxsul hesab olunur. Dünya bankı isə yoxsulluğun mütləq həddini ildə 370 dollar səviyəsində müəyyən etmişdir¹.

XX əsrin sonuncu onilliyində yoxsulluq problemi əsasən iqtisadçı və sosioloq alimlərin tədqiqat predmeti kimi meydana çıxmışdır. Əmək hüququ və sosial təminat hüququ sahəsindəki alimlər isə yalnız son tədqiqatlarında bu problemə toxunmuşlar.

Sosial-iqtisadi və hüquqi kateqoriya kimi yoxsulluq probleminin kompleks şəkildə öyrənilməsi ötən əsrlərin filosof və iqtisadçıların əsərlərində bu problemin əsas istiqamətlərinin təhlili zərurətini şərtləndirir. Məsələnin belə qoyuluşu bəşər tarixində yoxsulluqla bağlı münasibətlərin qeyri-hüquqi və hüquqi tənzininin təşəkkülünün ümumiləşdirilmiş təcrübəsi əsasında yoxsulluğa qarşı mübarizəyə yönəlmiş sosial qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi perspektivlərini müəyyən etməyə imkan verir. Yoxsulluq probleminin nəzəri tədqiqinin kökləri qədim dünya təlimləri ilə bağlıdır. İlk dövlət qurumlarının yaranması ilə dövlətin sosial problemlərin həllində iştirakının müxtəlif formaları meydana çıxmışdır. Onların sırasında so-

---

¹ Cəbrayilov A. Əhali gəlirlərinin quruluşu və bölgüsü // Ekspert iqtisad jurnalı, 2001, № 1 (13), s. 35

sial diferensiasiya və yoxsulluq problemi ən mühüm yer tutmuşdur.

Qədim Çin sosial-iqtisadi fikri Konfutsinin (e.ə.555-479) adı ilə bağlıdır. Onun fikrincə, cəmiyyətin yaratdığı sərvət bərabər qaydada bölünməli, bir qisim digərlərinin hesabına ifrat dərəcədə varlanmamalıdır. Bu mövqedən çıxış edən Konfutsi başlıca vəzifə kimi dövlətin varlı, xalqın firavan olmasını irəli sürürdü¹.

Qədim Yunanıstanın sosial-iqtisadi və hüquqi fikri, ilk növbədə, Aristotel (e.ə.384-322) və Platonun (e.ə.428-347) adları ilə bağlıdır. İnsanların varlılara və yoxsullara bölünməsi barədə düşüncələrini açıqlayan Platon göstərirdi ki, dövlət bir növ iki dövlətdən ibarətdir: birinci dövləti varlılar, ikinci dövləti isə yoxsullar təşkil edir və onların arasında mübarizə gedir. Platon özünün «Dövlət» əsərində göstərirdi ki, belə cəmiyyətdə insanlar qorxu və inamsızlıq şəraitində yaşayır, halbuki sağlam cəmiyyətdə ədalət prinsipləri həyata keçirilməklə sosial sabitlik təmin olunmalıdır².

Sosial bərabərsizlikməsələsi ilə əlaqədar Aristotel özünün «Siyasət» əsərində yazırdı ki, bütün dövlətlərdə üç element mövcuddur: varlılar sinfi, yoxsullar sinfi və orta sinif. Mülkiyyətin kəskin şəkildə bərabərsizliyi dövlətin tarazlığı üçün təhlükəlidir³. Buna görə də Aristotel orta sinfin kifayət qədər güclü olduğu cəmiyyəti təqdir edirdi. O, hesab edirdi ki, cinayətkarlar və dələduzlar məhz yoxsullar mühitindən çıxır. Aristotel həm mülkiyyətdən məhrum olan yoxsulların hakimiyyətinə qarşı, həm də varlı plutokratiyanın idarəçiliyinə qarşı çıxırdı. O, belə bir nəticəyə gəlmişdi ki, ən yaxşı cəmiyyət orta sinifdən formalaşır və bu sinfin digər iki sinifdən də güclü və çoxsaylı olduğu dövlət daha yaxşı idarə olunur, orada ictimai tarazlıq təmin olunur. Hesab edirik ki, Aristotelin orta sinif nəzəriyyəsi müasir mərhələdə keçid iqtisadiyyatına malik ölkələr üçün xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, islam aləmində Xəlifə Ömər ibn əl-Xəttabın vaxtında yaşlı şəxslərə xüsusi maddi yardımların

¹ Краткий очерк истории философии. М.: 1971, с. 31-32

² Платон. Государство. Законы. Политика. М.: Мысль, 1998, с. 179

³ Аристотель. Сочинения, в 4-х томах, Т.3. М.: 1983, с. 211

təyin edilməsi barədə göstəriş verməsi artıq tarixə məlumdur.¹ Eyni zamanda, dövlət xəzinəsinə yoxsullar, dullar, valideynlərini itirmişlər, kimsəsizlər, xeyriyyə məqsədləri üçün tutulan yığım, yəni zəkat mövcud idi. Kəməksizlər və ya əlillər zəkati almaqda üstünlük hüququna malik idilər. Zəkat xalis gəlirin məbləğindən tutulurdu. Zəkat vergisi yetkinlik yaşına çatmış, anlaqlı, azad müsəlmanlardan tutulurdu.² Ümumiyyətlə, islamşünas alimlər göstərirlər ki, islam hüququ cəmiyyətdə sosial ədaləti təmin edən münasibətləri tənzim etməklə zəkat normalarını, xüms qaydalarını, fitrə vermək, qurban kəsmək, zənginlərin mallarından kasıblara (ehtiyacı olanlara) vermək və sair ictimai-sosial ədaləti təmin edən normaları özündə əks etdirən qanunlardır³. Qurani-Kərimin Əl-Ənfal surəsinin 41-ci ayəsində isə göstərilir ki, ələ keçirdiyiniz hər hansı qənimətin beşdə biri Allahın, Peyğəmbərin, onun qohum-əqrəbasının, valideynlərini itirmişlərin, yoxsulların və yolçularındır⁴.

X əsrin ortalarında Bəsrədə yaradılmış «İxvan əs-Səfa» təliminə görə, insanlar cəmiyyətdə dövlətli və yoxsul ola bilən sənətkarlara və tacirlərə bölünürlər. İşləyən, dünyada həyat sürmək üçün məlumat yaradan bütün zəhmət adamları sənətkarlara aiddir. Tacirlər isə əldə edilmiş, yaxud hədiyyə alınmış şeyi yenidən satmaq hesabına zənginləşən adamlardır. Dövlətliklər emal edilmiş təbii cisimlərə və incəsənət predmetlərinə sahib olanlardır. Onların məqsədi öz sərvətini yoxsulluq vahiməsi üzündən toplamaq və saxlamaqdır. Bu vahimə onları sənətlərə yiyələnməyə və ticarətlə məşğul olmağa məcbur edir.

¹ Хаммудах Абдалати: Ислам, какой он есть. Баку: 1999, с. 227

² Məlikova M.F., İsmayılov X.C. Qədim dövrlərdə və erkən orta əsrlərdə Azərbaycanın dövlət və hüququ. Bakı: 2001, s. 107-108

³ İbrahimov A. H. Müsəlman hüququnun predmeti və mənbələri. Bakı: Gənclik, 1995, s. 5; Masse A. İslam. Tarixi очерк. 3-cü nəşri. Tərcümə edənlər: C.Cabbarov, A. Ələsgərov. Bakı: АЕ Baş redaksiyası, 1991, s. 193; Иванов И.А. О некоторых социально-экономических аспектах традиционного ислама (на примере арабо-османского общества) / Ислам в странах Ближнего и Среднего Востока. Сборник статей. М.: Наука, 1982, с. 43; Сюкияйнен Л.Р. Мусульманское право. Вопросы теории и практики. М.: Наука, 1986, с. 33

⁴ «Quran». Tərcümə edənlər: Bünyadov Z., Məmmədəliyev V. Bakı: Azərneşr, 1991, s. 153

Yoxsullar şeylərə ehtiyacı olanlardır. Zəhmət çəkənlərin məqsədi yoxsulluğu aradan qaldırmaqdır. Lakin sənətlərin ümumi məqsədi tələb olunan şeyləri yaratmaq və onları buna ehtiyacı olanlara çatdırmaqdır¹.

Böyük şair və mütəfəkkir Nizami Gəncəvi cəmiyyətdə sosial ədalətsizliyi pisləyərək yazırdı:

Yoxsulu dost tutan mərd oğullara,
Aza qane olan mərd yoxsullara.
Bidar olanların ah zarına.
Qərrib insanların göz yaşlarına².

Böyük mütəfəkkir xalqın rifahının yaxşılaşdırılmasının əsas vasitəsi kimi ədalətli və humanist şahların hakimiyyətdə olmasını göstərirdi. Şair belə bir hökmdar obrazını Şirinin şəxsinə təsvir etmişdir. Onun fikrincə, Şirinin ölkəni ağılla idarə etməsi bolluq və etibarlı maddi təminatın yaradılmasına səbəb olur.

XIII əsrdə yaşamış azərbaycanlı ensiklopedik alim və hüquqşünas Nəsirəddin Tusi yoxsulluğun yaranması səbəbləri kimi kəndlilərin torpaq sahibinə malik olmaması və varlı təbəqələrin onlardan istədikləri qədər vergi almalarını göstərmişdir³. Onun fikrincə, insanlar bir-birinə kömək etdikdə, onlardan hərəsi öz işlərindən birini yerinə yetirdikdə özlərinə lazım olandan çox istehsal edər, artığını başqasına vermək və ya başqasından almaq yolu ilə müvazinət və tarazlıq əmələ gətirər, yaşayış vasitələrini təmin edər, özünü və növünü mühafizə işini nizama salar, ictimai birlik yaradalar. Eyni zamanda Nəsirəddin Tusi göstərirdi ki, ölkəni idarə etməyə məsul olan adam bilməlidir ki, dövlətin bünövrəsi qarşılıqlı kömək və əmək əsasında birləşən, beləliklə, bir bədənin üzvləri yerində olan insanların ümumi ittifaqı zəminində yaradı-

---

¹ Məlikova M.F, Bayramov E.R. Azərbaycanın siyasi-hüquqi nəzəriyyələri tarixi. (öçerklər). Bakı: Maarif, 1984, s. 34-35

² Nizami Gəncəvi. İqbalnamə. Bakı: 1941, s. 185

³ Məlikova M.F, Bayramov E.R. Azərbaycanın siyasi-hüquqi nəzəriyyələri tarixi. (öçerklər). Bakı: Maarif, 1984, s. 72

malıdır. Bu ittifaq ədalətli olmalıdır¹. O xüsusilə qeyd edir ki, ədalətin birinci şərti xalqın müxtəlif təbəqələri arasında uyğunluq yaradılması, ikinci şərti isə ölkə əhalisinin vəziyyəti və təbiətinə diqqət yetirilməsidir. O göstərir ki, ümumi gəlirdə hər adamın müəyyən payı vardır. Bundan artıq və əskik vermək ədalətsizliyə gətirib çıxarır: az verdikdə şəxsə, çox verdikdə isə ölkə əhalisinə haqsızlıq olar².

XIII əsrin sonu XIV əsrin əvvəllərində Azərbaycanda ictimai-siyasi və fəlsəfi fikrin görkəmli nümayəndələrindən olan Şəbüstərinin fikrincə, cəmiyyətdə dövlətlilik və yoxsulluq arasında kəskin hədd olmamalıdır. O, Arsitotelin ardınca gedərək, «orta vəziyyət» prinsipini əsas götürür, onu cəmiyyətə möhkəmlilik verilməsinin, yüksək xeyirxahlığın formalaşmasının vasitəsi hesab edirdi. Bundan çıxmaq, yaxud bu prinsipin pozulması qüsurların, yanılmaların və ədalətsizliklərin meydana çıxmasına səbəb olur³.

İntibah dövrü mütəfəkkirlərindən Nikolo Makiavellinin (1469-1527) bu məsələ ilə əlaqədar fikirləri də xüsusi maraq doğurur. O, özünün «Hökmdar» əsərində kimin idarə etməyə qabil olması və hansı idarəetmə formasının asayışı, insanların səadət və firavanlığını təmin edə bilməsi məsələsini qaldırmışdır. N.Makiavelli hesab edirdi ki, elita ilə əsas xalq kütləsi arasında gərginlik yoxsulların əksəriyyət təşkil etdiyi mütəşəkkil dövlətin və cəmiyyətin daimi əlamətidir⁴.

XVI əsrin sonu XVII əsrin əvvəllərində fəaliyyət göstərmiş materialist filosof Tomas Hobbsun sosial baxışları nisbətən az tanınmışdır. Başqa sələflərindən fərqli olaraq Hobbs bütün insanların fundamental bərabərliyini göstərirdi. Bu bərabərlik hakimiyyət və imtiyazlar sahəsində bərabərsizliyin yerini tutmalıdır. Hobbsa görə, təbii proses bu istiqamətə yönəlmişdir. Onun fikrincə, insanlar hakimiyyət və imtiyazlar əldə etməkdə eyni dərəcədə maraqlıdır və həyatı əhəmiyyətli nemətləri istəmələrində eyni dərəcədə həvəslidirlər. Xaos yaranmaması

¹ Məmmədova A.Z. Nəsirəddin Tusinin dünyagörüşü, Bakı: Elm, 2000, s. 86

² Rzayev A. Nəsirəddin Tusi. Həyatı, elmi dünyagörüşü. Bakı: 1996, s. 249

³ Исмаилов Ш. Философия Махмуда Шабустари. Баку: 1976, с.131

⁴ Н.Макиавелли. Избранные произведения. М.: 1982, с. 101

üçün onların kollektiv tələblərini təcəssüm etdirən ictimai müqavilə tərtib olunmalıdır. Belə «ideal» cəmiyyətdə heç bir imtiyazlı siniflərə yol verilmir və yoxsullar mövcud olmur¹.

Sonralar filosoflar C.Lokk, İ.Bentam, J.J.Russo, G.Hegel göstərmişlər ki, ziddiyyətlərə, bərabərsizliyə əsaslanan sosial siniflərin meydana çıxması cəmiyyətdə ciddi problemlər yarada bilər. Buna görə də yoxsulluq da daxil olmaqla, sosial problemlərin həlli üçün məhz hansı dövlət idarəçiliyi sisteminin daha səmərəli olduğunu müəyyən etmək çox vacibdir.

XVIII əsrdən XX əsrin birinci yarısınaqədər olan dövrdə xarici mütəfəkkirlərin tədqiqatlarında sosial diferensiasiya və yoxsulluğun öyrənilməsinə iki əsas yanaşma formalaşmışdır. Birinci yanaşma sosial darvinizmlə, ikinci isə eqalitarizm ilə bağlı olmuşdur. Sosial darvinizmə insan cəmiyyətinin qanunauyğunluqlarının bioloji təkamülün qanunauyğunluqları ilə uyğunlaşdırılması və müəyyənədiçi prinsiplər kimi təbii seçmə prinsiplərinin irəli sürülməsi xasdır. Tədqiq olunan problemə tətbiqən bu nəzəriyyənin mənası belə ifadə olunurdu: kim zəifdirsə, o, yoxsuldur (T.Maltus, Ç.Darvin və b.).

T.Maltus göstərirdi ki, bəşəriyyətin bütün fəlakətləri əhəlinin çox olmasından irəli gəlir və burada ictimai quruluş heç bir əhəmiyyət daşımır. O, yoxsulluğun səbəbini əhəlinin artım sürətinin yaşayış minimumunu müəyyən edən həyat nemətlərinin artım sürətinin nisbəti ilə bağlayırdı².

XVIII əsr mütəfəkkirləri A.Smit və D.Rikardo hesab edirdilər ki, yoxsulluq sənayenin inkişafının labüd nəticəsidir. A.Smit özünün «Xalqların sərvətinin təbiəti və səbəbləri haqqında tədqiqat» kitabında əsas problem kimi cəmiyyətin iqtisadi inkişafını və onun rifah halının yüksəldilməsini fərqləndirirdi. O, yoxsullara, fəhlə sinfinə böyük həssaslıqla yanaşır və muzzdlu əməyin müqabilində mümkün qədər yüksək haqq ödənilməsi uğrunda çıxış edirdi. A.Smitin fikrincə, «böyük

---

¹ Радаев В.В., Шкараган О.И. Социальная стратификация: Учебное пособие. М.: 1995, с. 58

² Маршал А. Принципы экономической науки. Т. 1. М.: 1993, с. 251-152

hissəsi yoxsul və bədbəxt olan cəmiyyət çiçəklənə və xoşbəxt ola bilməz»¹.

İsveçrə iqtisadçısı J.S.Sismondi göstərirdi ki, azad rəqabət fəlakətli iqtisadi və sosial nəticələr - sərvətin az sayda insanın əlində cəmləşməsi, əsas əhali kütləsinin yoxsullaşması, ağır iqtisadi böhranlar kimi nəticələr doğurur. J.S.Sismondinin tövsiyə etdiyi islahatlar sahibkarların hesabına sosial təminatın tətbiqindən, iş gününün məhdudlaşdırılmasından, minimum əmək haqqının müəyyən olunmasından ibarət idi. O, həmçinin müəssisənin gəlirlərinin bölüşdürülməsində fəhlələrin iştirakının arzu olunduğunu göstərirdi və hesab edirdi ki, bununla da yoxsulluq problemi öz həllini tapacaqdır².

XIX əsrin ortalarında sosial darvinizmin bilavasitə banisi olan Herbert Spenserin yoxsulluq probleminə dair baxışı orijinallığı ilə seçilmirdi. H.Spenser də sələfləri kimi hesab edirdi ki, yoxsulluq cəmiyyətin qanunauyğun təzahürüdür. O, özünün «Sosial statistika: bəşəriyyətin səadətinə şərtləndirən sosial qanunların şərh» əsərində qeyd edirdi ki, yoxsulluq və bərabərsizlik ictimai istehsalın artımı ilə bərabər şəkildə yaranır və artır. Lakin istehsalı dayandırmaq mümkün deyildir, deməli, yoxsulluğu da ləğv etmək mümkün deyildir. Bundan başqa, H.Spensərə görə, yoxsulluq sosial təzahür olmayıb, şəxsi problemdir, yəni fərdi seçim və fərdi qismətdir.

Beləliklə, H.Spenser dövlətin cəmiyyətin təbii inkişafına müdaxiləsini inkar edirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, H. Spenserin nəzəriyyəsində yoxsulluq hədlərinin qəti müəyyən edilməsinin mümkünlüyünə inamsızlıq mövcuddur. Onun fikrincə, ifrat ehtiyac və ya səfalət yoxsulluğun yalnız zahiri göstəricisi və cəmiyyətin həyat tərzinin standartları sırasında gizlənən aysberqin zirvəsidir. Bundan başqa, H.Spenser yoxsulluğu şəxsiyyətin inkişafının hərəkətverici qüvvəsi hesab edərək onu müsbət qiymətləndirirdi³.

¹ Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М.: 1962, с. 194

² С. Ж. Сисмонди. Новые начала политической экономии или о богатстве в его отношении к народонаселению / Под ред. А.Ф.Кони. М.: 1937, с. 206

³ История политических и правовых учений. Учебник для вузов. М.: НОРМА-ИНФРА, 1998, с. 539

Fransız alimi J.P. Prudon da yoxsulluğu sosial nemət kimi göstərirdi. O, yoxsulluğun aradan qaldırılmasının real inkişaf perspektivlərini yalnız əmək məhsuldarlığının artması ilə bağlayırdı. J.P. Prudonda iki yoxsulluq tipini – müqayisəli (nisbi) və mütləq yoxsulluğu fərqləndirirdi. O, mütləq yoxsulluğu cəmiyyətdəki bölgü münasibətlərinin düzgün olmaması ilə bağlayır və ictimai məhsulun bərabər qaydada bölüşdürülməsini təkid edirdi. Nisbi yoxsulluq isə istehsalın və istehlakın genişlənməsinin nəticəsidir¹. Lakin istehsalın artımı daimi prosesdir və insanların tələbatları daima artmaqdadır. Buradan isə belə bir nəticə çıxır ki, nisbi yoxsulluq bəşəriyyətin ayrılmaz əlamətidir. Beləliklə, sosial-darvinistlər bütün ictimai təzahürləri, o cümlədən yoxsulluğu Ç.Darvinin güclülərin sağ qalması nəzəriyyəsi baxımından nəzərdən keçirirdilər. Onların yoxsulluq konsepsiyası həm cəmiyyətə, həm də yoxsullara ziyan vuran mövcudluq uğrunda mübarizə, təbii seçmə, sosial bərabərsizliyin qaçılmazlığı və islahatın zəruriliyi prinsiplərinə əsaslanır.

XIX əsrdə eqalitarist istiqamətin nümayəndələri ictimai həyatın təşkili prinsipi kimi ümumi bərabərçiliyi təbliğ edirdilər. Məhz bu dövrdə filosof və iqtisadçıların tədqiqatlarında sosial bərabərsizlik problemləri aktual idi və bu, ilk növbədə, K.Marksın adı ilə bağlıdır. Marksizmə görə, yoxsulluq zəhmətkeşlərin istismarı forması və ölçüsüdür. O, məhsuldar qüvvələrin və əmtəə-pul münasibətlərinin inkişafı, eləcə də istismarçı sinfin tüfeylilik dərəcəsi ilə müəyyən olunur. İstehsal vasitələri üzərində mülkiyyət və zəhmətkeşlərin istismarı ölçüsü yoxsulluğun əsas meyarlarıdır və bu, daha çox yalnız kapitalistlərlə zəhmətkeşlər arasında ziddiyyətlərinin mahiyyətini xarakterizə edir². Belə nəticələrin xüsusilə müasir kapitalizm üçün yanlış olmasına baxmayaraq, marksizm yoxsulluq probleminin nəzəri tədqiqinə mühüm təsir göstərmişdir. Beləliklə, Marksizm nəzəriyyə kimi əsas diqqəti yoxsulluğun sosial-iqtisadi aspektlərindən daha çox onun təkrar

¹ Прудон П.Ж. Бедность как экономический принцип. М.: 1908, с. 10

² İqtisadi nəzəriyyə. Prof. T. S. Vəliyevin və Ş. T. Qafarovun redaktəs ilə. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2002, s. 346

istehsalı mexanizmlərinə yetirdiyi digər yanaşmaların inkişafına təkan vermişdir.

Eqalitarist istiqamətin nümayəndəsi E.Reklyü özünün «Sərvət və səfalət» əsərində yoxsulluğu və onun ifrat halını – səfaləti fərqləndirirdi. O, yalnız əsas tələbatlarını ödəyə bilən şəxsləri yoxsullara aid edirdi¹. E.Reklyü bu tələbatları fiziki mövcudluğun təmin edilməsi üçün zəruri olan minimum vəsait kimi hesablayırdı və bu minimumdan aşağı olanları isə səfillər sırasına aid edirdi. E.Reklyünün fikrincə, yoxsulluğu sənaye və əkinçilik məhsullarının cəmiyyətin bütün təbəqələri arasında bərabər surətdə bölüşdürülməsi yolu ilə aradan qaldırmaq olar. Fikrimizcə, bu, utopik ideyadır. Müasir cəmiyyətdə ədalət və bərabərlik prinsipləri heç də bərabərçilik mexanizminin fəaliyyət göstərməsini nəzərdə tutmur. Alimlərin yoxsulluqla bağlı münasibətlərin hüquqi tənziminə dair ideya, baxış və konsepsiyalarının təhlili təsdiq edir ki, özünün təbiətinə görə yoxsulluq həm keçən dövrün, həm də müasir mərhələnin sosial problemləri sırasında ən mühüm sosial problemlərdən biridir.

1.2. Yoxsulluq problemi BƏT-in konvensiya və tövsiyyələrində

XXI əsrin əvvəllərində dünyanın müxtəlif ölkələrində sosial problemlərin həllində beynəlxalq təşkilatların rolu xeyli artmışdır. Yoxsulluğa qarşı mübarizə və bununla bağlı sosial təminat sahəsində islahatlar dünya birliyinin diqqət mərkəzində qalmaqdadır.

Sosial təminat üzrə münasibətləri tənzimləyən beynəlxalq normaların müasir beynəlxalq hüquq mənbələri sistemində yayılmasını və fəaliyyətini şərtləndirən üç səviyyəsi formalaşmışdır.

Ümumdünya səviyyəsində bunlar, ilk növbədə, BMT və onun ixtisaslaşmış idarəsi olan BƏT-in sosial təminata dair əsas və universal və hüquq normaları təsbit olunan aktlarıdır.

Beynəlxalq regional səviyyədə sosial təminat hüququ normalarının yarım sistemləri təşəkkül tapmışdır ki, bunların

---

¹ Реклю Э. Богатство и нищета. М.: 1906, с. 33

arasında respublikamız üçün hüquqi istiqamət kimi MDB-nin, Avropa Şurasının və Avropa Birliyinin aktları çıxış edir. Avropa Sosial Təminat Məcəlləsi, onun yaranma tarixi, təbiiq edilmə sahəsi, əsas məzmunu və reallaşdırılması təcrübəsi getdikcə daha artıq ictimai maraq doğurmaqdadır.

Beynəlxalq ikitərəfli səviyyə getdikcə daha geniş inkişaf etməkdədir və bu baxımdan respublikamızda ikitərəfli müqavilələr bağlanılır və realizə olunur. Hesab edirik ki, gələcəkdə bu, həm ayrı-ayrı dövlətlərlə, həm də ayrı-ayrı beynəlxalq təşkilatlar və transmilli birliklərlə həyata keçiriləcəkdir.

Sosial təminatın beynəlxalq-hüquqi tənzipinin təşəkkülünün və inkişafının bütün dövrlərində Beynəlxalq Əmək Təşkilatının normayaradıcılıq fəaliyyət müxtəlif illərində özünün hüquqi yenilikləri ilə aparıcı rol oynamışdır və oynamaqda davam edir.

Göstərmək lazımdır ki, Beynəlxalq Əmək Təşkilatı 1919-cu il Versal sülh müqaviləsinə müvafiq olaraq Millətlər Liqası ilə yaradılmış və bu təşkilatdan daha uzun ömürlü olmuşdur. BƏT 1946-cı ildən BMT-nin ilk ixtisaslaşdırılmış müəssisəsi kimi fəaliyyət göstərir. İlk dövrlərdə BƏT-ə 45 dövlət daxil olduğu halda, artıq onların sayı 169-a çatmışdır. Fəaliyyətinə görə 1969-cu ildə Nobel Sülh mükafatına layiq görülmüş və başqa beynəlxalq təşkilatlardan bir mühüm xüsusiyyəti ilə fərqlənir: onun siyasətinin müəyyən edilməsində zəhmətkeşlərin və sahibkarların nümayəndələri hökumət nümayəndələri ilə eyni hüquqlarda iştirak edirlər, yəni onun fəaliyyəti bərabərlik prinsipi əsasında qurulur ki, bu da, beynəlxalq səviyyədə özünəməxsus sosial əməkdaşlığı əks etdirir.

Beynəlxalq Əmək Təşkilatı əsasən aşağıdakı problemlərlə məşğul olur.:

- zəhmətkeşlərin əmək və həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına, məşğulluq imkanlarının artırılmasına və əsas insan hüquqlarının dəstəklənməsinə yönəldilmiş beynəlxalq siyasəti və proqramları işləyib hazırlayır;

- bu siyasətin həyata keçirilməsi üçün əsas rolunu oynayan beynəlxalq əmək və sosial təminat normalarını qəbul edir;

- bu siyasətin səmərəli həyata keçirilməsində hökumətlərə kömək göstərmək məqsədilə beynəlxalq texniki əməkdaşlığın geniş proqramını həyata keçirir;

- ümumi və peşə təhsilinə təsir göstərir, tədqiqat və nəşriyyat işləri aparır ki, bu da onun proqramlarının həyata keçirilməsinə şərait yaradır.

1944-cü ildə qəbul edilmiş və BƏT-in Nizamnaməsinə əlavə qismində daxil edilmiş Filadelfiya deklarasiyasına müvafiq olaraq BƏT-in rəsmi məqsədi sosial ədalət və dünyada sosial və iqtisadi sabitliyin təmin edilməsi əsasında möhkəm sülhün bərqərar edilməsidir. BƏT-in Nizamnaməsində və Filadelfiya deklarasiyasında bu məqsədə nail olunmasına yönəlmiş vəzifələr təsbit edilmişdir. Bu vəzifələr Konvensiya və tövsiyələr formasında beynəlxalq əmək normalarının müəyyən edilməsi yolu ilə həyata keçirilir. Öz vəzifələrini yerinə yetirmək üçün BƏT bir-birini tamamlayan üç iş metodundan istifadə edir: beynəlxalq normaların işlənilib hazırlanması, qəbulu və onlara riayət olunmasına nəzarətin həyata keçirilməsi. Bundan əlavə BƏT üzv dövlətlərə bu sahədə texniki kömək göstərir: tədqiqat işinin aparılması və informasiyanın yayılması.

1919-cu ildən 2005-cü ilədək olan dövrdə BƏT 174 Konvensiya və 181 tövsiyə qəbul etmişdir. BƏT-in strukturuna daxildir: Baş Konfrans, İnzibati Şura və Beynəlxalq Əmək Bürosu (BƏB). BƏT Nizamnaməsinin 3-cü maddəsinə müvafiq olaraq Baş Konfrans BƏT-in ali normativ orqanıdır. O, BƏT-ə üzv olan bütün dövlətlərin nümayəndələrindən ibarətdir¹. BƏT Baş Konfransı şərait bunu tələb etdiyi hər bir halda lakin, ildə bir dəfədən az olmayaraq çağırılır. Baş Konfransın işində hər dövlət dörd nümayəndə ilə təmsil olunur. Onların ikisini hökumət nümayəndələri, digər ikisini isə müvafiq olaraq sahibkarların və zəhmətkeşlərin nümayəndələridir.

BƏT Baş Konfransının səlahiyyətlərinə daxildir:

- BƏT-in əsas vəzifələrinin və fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;

---

¹ Beynəlxalq Əmək Təşkilatının Nizamnaməsi və Beynəlxalq Əmək Konfransının rəqlamenti. – Beynəlxalq Əmək Bürosu. – Cenevrə: 1986

- BƏT-in Nizamnaməsinə əlavə və dəyişikliklərin edilməsi;

- əmək və sosial təminat münasibətləri sahəsində beynəlxalq konvensiya və tövsiyələrin işlənilib hazırlanması və qəbul edilməsi;

- ayrı-ayrı dövlətlərin BƏT-ə üzv qəbul edilməsi ;

- dövlətlər tərəfindən ratifikasiya edilmiş konvensiya və tövsiyələrin tətbiq edilməsinə nəzarət;

BƏT-in öz əhəmiyyətinə görə Baş Konfransdan sonra ikinci orqanı İnzibati Şuraadır. İnzibati Şura öz tərkibindən sədr və iki müavini seçir. Bunlardan biri hökumətin, digəri sahibkarların, üçüncüsü isə zəhmətkeşlərin nümayəndəsi olur. O, iş qaydasını və keçirdiyi iclasların vaxtını özü müəyyən edir.

BƏT orqanlarının strukturunda üçüncü yeri BƏB tutur. BƏB-ə İnzibati Şura tərəfindən təyin edilən baş direktor rəhbərlik edir. O, büronun işinin effektivliyi və ona tapşırıla bilən istənilən digər vəzifələrin icrasına görə təlimata müvafiq olaraq İnzibati Şura qarşısında cavabdehdir. Baş direktor və ya onun müavini İnzibati Şuranın bütün iclaslarında iştirak edirlər.

BƏB-in əsas funksiyasını zəhmətkeşlərin vəziyyətinin beynəlxalq tənziminə aid olan bütün məsələlər üzrə məlumatların toplanması və yayılması təşkil edir.

BƏT-in qəbul etdiyi Konvensiyalar beynəlxalq müqavilə qüvvəsinə malik olan hüquqi sənədlərdir. Konvensiya BƏT-in üzvü olan ən azı iki dövlət tərəfindən ratifikasiya edildikdə qüvvəyə minir. BƏT üzvü olan hər bir dövlətə gəldikdə isə o, yalnız dövlətin ali hakimiyyət orqanı tərəfindən ratifikasiya edildiyi andan hüquqi qüvvə əldə edir. Ratifikasiya edilmiş bütün konvensiyalar BƏB-də qeydiyyatdan keçirilir və orada saxlanılır.

Sosial təminatın beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsinin ikinci qrup mənbələrini müqavilələr və sazişlər təşkil edirlər. Beəlxalq hüquq normalarına müvafiq olaraq hər bir dövlət müqavilə və sazişlərin təsdiqini ratifikasiya sənədi ilə rəsmiləşdirir. Müqavilələr həm ikitərəfli, həm də çöxtərəfli ola bilərlər.

BƏT-in Nizamnaməsi sosial təminatın beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi sahəsində tövsiyələrin qəbulunu nəzərdə tutur. Konvensiya öhdəlikləri ilə bağlı məsələlər tam işlənmədikdə və ya qəbul ediləcək konvensiyaların müddəalarının tamamlanması tələb edildikdə, eləcə də hazırlanan normalar tez-tez dəyişikliklərə məruz qaldıqda BƏT tövsiyələr hazırlayır.

Təşkilat çərçivəsində işlənilib hazırlanmış beynəlxalq əmək normaları yuxarıda qeyd olunduğu kimi BƏT-in konvensiya və tövsiyələrində əks etdirilir. Bu iki növ aktların arasında fərq ondan ibarətdir ki, konvensiyalar onları ratifikasiya etmiş dövlətin üzərinə beynəlxalq-hüquqi öhdəliklər qoyduğu halda, tövsiyələr belə vəzifələrə səbəb olmur.

BƏT-in qəbul etdiyi konvensiya və tövsiyələrin məcmusu xarici ədəbiyyatda və BƏB-də «Beynəlxalq əmək məcəlləsi» kimi xarakterizə edilir¹.

Beləliklə, fəaliyyət göstərdiyi müddət ərzində BƏT beynəlxalq əmək və sosial təminat normalarını müəyyən edən konvensiya və tövsiyələri işləyib hazırlamaq və qəbul etməklə qarşısında düran məsələləri müvafəqiyyətlə həll edir. O, öz fəaliyyətində universallıq və üçtərəflilik (tripartizm), normaların işlənilib hazırlanması və qəbulunun onların icrasına nəzarətlə uzlaşdırılması prinsiplərini əldə rəhbər tutur.

Universallıq prinsipi həm də «ümumilik» prinsipi adlandırmaq olar. O, nizamnamə ilə nəzərdə tutulmuş öhdəlikləri üzərinə götürən hər bir dövlətin BƏT-ə daxil olmaq imkanını təmin edir.

Üçtərəflilik (tripartizm prinsipi) əsasında əmək və sosial təminat haqqında beynəlxalq normaların hazırlanması və qəbulu, eləcə də, onların tətbiqinə nəzarət üzrə BƏT işinin xüsusi təşkilidurur. Universallıq prinsipi bir çox beynəlxalq təşkilatlara xas olduğu halda «tripartizm» prinsipi yalnız BƏT-ə xasdır. Bunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bu işdə üzv dövlətlərin nümayəndələri ilə yanaşı onlarla bərabər həm də sahibkarların və zəhmətkeşlərin nümayəndələri iştirak edirlər.

---

¹ Киселев И.Я. Сравнительное и международное трудовое право. Учебник для вузов. М.: Дело, 1999, с. 261

BƏT normalarının müasir dövrdə mövzular üzrə təsnifatı sosial təminatın beynəlxalq-hüquqi tənziminin məzmununda bu sahədə ictimai münasibətləri tənzimləyən və beynəlxalq sosial-hüquqi müdafiə tarixində BƏT-in hüquqi yeniliklərinin əsas inkişaf meyllərini əks etdirən akt və normaların azı üç qrupunu fərqləndirməyə imkan verir.

Birincisi, bu, sosial təminat haqqında ümumi xarakterli beynəlxalq-hüquqi aktlar və normalardır. Onlara sosial təminat hüququnda daxil olmaqla, bir sıra sosial hüquqların əsas insan hüquqları sırasında tanınması aiddir. Bu hüquqların reallaşdırılması üçün gəlirin və sosial təminatın minimum normalarının təmin edilməsinin beynəlxalq-hüquqi tənzimi müəyyən edilmişdir. Onları sosial təminat sahəsində hüquq bərabərliyi və sosial təminat sahəsində hüquqların qorunması haqqında beynəlxalq hüquqi normaları təsbit edir.

BƏT-in ümumi xarakterli ilk hüquqi sənədləri kimi «Gəlirin təmin edilməsi haqqında» 1944-cü il tarixli 67 sayılı Tövsiyə və «Silahlı Qüvvələrdən tərxis olunan şəxslərin sosial təminatı haqqında» 1944-cü il tarixli 68 sayılı Tövsiyə çıxış edir. Sonradan bu sahədə əsas hüquqi akt – «Sosial təminatın minimum normaları haqqında» 1952-ci il tarixli 102 sayılı Konvensiya işlənilib hazırlanmış və qəbul edilmişdir. Bundan sonra ümumi xarakterli normalar kimi «Sosial təminat sahəsində hüquq bərabərliyi haqqında» 1962-ci il tarixli 118 sayılı Konvensiya, «Sosial təminat sahəsində hüquqların qorunması haqqında» 1982-ci il tarixli 157 sayılı Konvensiya və «Sosial təminat sahəsində hüquqların qorunması haqqında» 1983-cü il tarixli 167 sayılı Tövsiyə qəbul edilmişdir¹.

İkincisi, sosial təminatın müxtəlif sahələri üzrə beynəlxalq-hüquqi müdafiə mühüm yer tutur. BƏT çərçivəsində sosial təminat sahəsində müxtəlif müavinətlərin beynəlxalq-hüquqi tənzimi həyata keçirilərək onların aşağıdakı əsas növləri fərqləndirilmişdir: tibbi xidmət və xəstəliyə görə müavinət, qocalığa, əlilliyə və ailə başçısının itirilməsinə görə müavinətlər, istehsalat zədəsi və peşə xəstəliyi ilə bağlı müavinət-

---

¹ Права человека. Сборник международных документов. М.: Юридическая литература, 1998, с. 595-605

lər, işsizlik müavinəti, hamiləlik və doğuşa görə müavinət, ailə müavinətləri.

Tibbi xidmət və xəstəliyə görə müavinət ilk dəfə «Sənayedə xəstəlikdən sığorta haqqında» 1927-ci il tarixli 24 sayılı Konvensiyada və «Kənd təsərrüfatında zəhmətkeşlərin xəstəlikdən sığortası haqqında» 25 sayılı Konvensiyada təsbit olunmuş normalarla müəyyən edilirdi. Sonralar «Tibbi xidmət haqqında» 1944-cü il tarixli 69 sayılı Tövsiyə qəbul olundu. Lakin hazırda bu sahədə əsas akt kimi «Tibbi yardım və xəstəliyə görə müavinətlər haqqında» 1969-cu il tarixli 130 sayılı Konvensiya və 134 sayılı Tövsiyə çıxış edir.

Müavinətlərin (əslində pensiyaların-M.Ə.) üç növü – qocalığa görə, əlilliyə görə və ailə başçısının itirilməsi ilə əlaqədar müavinətlər «Əlilliyə, qocalığa görə və ailə başçısının itirilməsinə görə müavinətlər haqqında» 1967-ci il tarixli 128 sayılı Konvensiya və 131 sayılı Tövsiyə ilə tənzimlənir.

İstehsalat zədəsi və peşə xəstəliyi ilə əlaqədar müavinətlər sosial təminat sisteminin təşəkkülünün və inkişafının ən mühüm tələbatlarından birini əks etdirir. O, tarixən BƏT-in «Kənd təsərrüfatında bədbəxt hadisələr zamanı ziyanın ödənilməsi haqqında» 1921-ci il tarixli 12 sayılı Konvensiyası və «İstehsalatda bədbəxt hadisələr zamanı zəhmətkeşlərə ziyanın ödənilməsi haqqında» 1925-ci il tarixli 17 sayılı Konvensiyası kimi xüsusi aktlarında ilk dəfə əksini tapmışdır. Həmin aktları «Peşə xəstəlikləri haqqında 1925-ci il tarixli 18 sayılı Konvensiya tamamlamış, sonralar həmin Konvensiya «Peşə xəstəliyi zamanı ziyanın ödənilməsi haqqında» 1934-cü il tarixli 42 sayılı Konvensiya ilə əvəz edildi. Müavinətlərin bu növlərinə tətbiqən sosial təminatın prinsipial müddələrinin xüsusi tənzimi «Bədbəxt hadisələr ilə əlaqədar ziyanın ödənilməsi zamanı hüquq bərabərliyi haqqında» 1925-ci il tarixli 19 sayılı Konvensiyada və 25 sayılı Tövsiyədə, eləcə də «Zəhmətkeşlərə vurulmuş ziyanın ödənilməsi sahəsində yurisdiksiya haqqında» 1925-ci il tarixli 23 sayılı Tövsiyədə müəyyən olunmuşdur. Sonrakı illərdə əsas aktlar kimi «İstehsalat zədəsi zamanı müavinətlər haqqında» 1964-cü il tarixli 121 sayılı Konvensiya və «İstehsalat zədəsi zamanı müavinətlər haqqında» 1964-cü il tarixli 121 sayılı Tövsiyə çıxış etmişdir.

İşsizliyə görə müavinəti ilk dəfə «İşsizliyə görə sığorta haqqında» 1934-cü il tarixli 44 sayılı Konvensiyada və eyni adlı 44 sayılı Tövsiyədə müəyyən olunmuş, sonralar isə «Məşğulluğa yardım və işsizlikdən müdafiə haqqında» 1988-ci il tarixli 168 sayılı Konvensiyada və eyni adlı 176 sayılı Tövsiyədə təsbit olunmuş müddəalarla tənzimlənməyə başlamışdır.

Hamiləliyə və doğuşa görə müavinət sosial təminatın XX əsrdə beynəlxalq hüquq tərəfindən tanınmış ilk növü olmuşdur və XXI əsrdə mühüm əhəmiyyət kəsb edən əsas sosial təminat növüdür. BƏT çərçivəsində bu müavinət növünün beynəlxalq-hüquqi tənzimi üç mərhələdən keçəcəkdir və hər bir mərhələdə bu müavinət növü anaların mühafizəsinin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi tənzim ediləcəkdir. XX əsrin birinci yarısında əsas akt «Anaların mühafizəsi haqqında» 1919-cu il tarixli 3 sayılı Konvensiya olmuş, keçən əsrin ikinci yarısında «Anaların mühafizəsi haqqında» 1952-ci il tarixli 103 sayılı Konvensiya və 95 sayılı Tövsiyə müəyyənedici aktlar olmuşdur, XXI əsrin əvvəlindən etibarən isə «Anaların mühafizəsi haqqında» 2000-ci il tarixli 183 sayılı Konvensiya və 191 sayılı Tövsiyə əsas aktlar kimi çıxış edir.

Ailə müavinətləri BƏT-in ümumi və digər hüquqi aktlarında əks edilmişdir, lakin onlar gələcəkdə BƏT-in xüsusi aktında da təsbit oluna bilərdi ki, bu da özünün məzmunu etibarilə yeni əsrin hüquqi yeniliyi olardı.

Üçüncüsü, beynəlxalq əmək normalarının müasir sistemində müxtəlif iqtisadi fəaliyyət növlərinə, sosial və peşə qruplarına aid işçilər üçün sosial təminatın xüsusiyyətləri nəzərdə tutulur və göstərilir.

Beynəlxalq əmək hüququ yaranandan indiyə qədər belə qrup kimi əsasən dənizçilər çıxış edir. Onların sosial təminatı sisteminin təşəkkülü prosesində əvvəlcə gəminin qəzaya uğraması zamanı işsizliyə görə müavinət, sonradan isə bütövlükdə işsizlikdən sığorta xüsusi olaraq fərqləndirilmiş və tənzimlənmişdir.

Sonralar gəmi sahiblərinin dənizçilərin xəstələnməsi, yaxud zədələnməsi hallarında dənizçilərin xəstəlikdən sığortası və dənizçilərin himayəsində olan şəxslərə tibbi xidmət üzrə öhdəlikləri təsbit olunmuşdu. Eyni zamanda, dənizçilərin pen-

siyaları haqqında hüquqi müddəalar müəyyən olunmuşdur. Bundan başqa, tərəflərin birgə işləyib hazırladıqları və dənizçilərin sosial təminatı haqqında sazişlərdə təsbit olunan tədbirlər dəstəklənmişdir.

Dənizçilərin sosial təminatının beynəlxalq-hüquqi tənzi mi «Gəmilərin qəzaya uğraması hallarında işsizlik müavinətləri haqqında» 1921-ci il tarixli 8 saylı Konvensiya və «Dənizçilərin işsizlikdən sığortası haqqında» 1921-ci il tarixli 10 saylı Tövsiyə, «Gəmi sahiblərinin dənizçilərin xəstələnməsi, yaxud zədələnməsi hallarında öhdəlikləri haqqında» 1936-cı il tarixli 55 saylı Konvensiya, «Dənizçilərin xəstəlikdən sığortası haqqında» 1936-cı il tarixli 56 saylı Konvensiya, «Dənizçilərin sosial təminatı haqqında» 1946-cı il tarixli 70 saylı Konvensiya, «Dənizçilərin sosial təminatına dair sazişlər haqqında» 1946-cı il tarixli 75 saylı Tövsiyə və «Dənizçilərin himayəsində olan şəxslərə tibbi xidmət haqqında» 1946-cı il tarixli 76 saylı Tövsiyə, «Dənizçilərin pensiyaları haqqında» 1946-cı il tarixli 71 saylı Konvensiya ilə həyata keçirilir. Bu sahədə yekun aktı kimi «Dənizçilərin sosial təminatı haqqında» 1987-ci il tarixli 165 saylı Konvensiya çıxış edir.

Sosial təminatın beynəlxalq hüquqi tənzi minin birinci mərhələsində onun tənzi m etdiyi məsələləri sənayeyə və kənd təsərrüfatına tətbiqən bölünürdü. Sonralar polis və silahlı qüvvələrdən olan şəxslər xüsusi müdafiə sahəsinə daxil edildi. Miqrantlara isə xüsusi normalar həsr olundu.

Hazırda respublikamızda sosial təminat haqqında beynəlxalq aktların və normaların reallaşdırılmasının əsas məsələləri xeyli dərəcədə BƏT-in həm ümumi müddəaları, həm də müavinətlərin ayrı-ayrı növlərini tənzi mləyən konvensiyaların təsdiqlənməsi zərurəti ilə bağlıdır.

Xaricilərin iştirakı ilə əmək sahəsində çalışan şəxslərin sosial təminatının hüquqi tənzi mi də xüsusi diqqətə layiqdir və bu, BƏT-in xüsusi hüquqi aktında da əks etdirilə bilər.

Bu gün respublikamızda BƏT-in sosial təminat sahəsinə dair yalnız «Anahın mühafizəsi haqqında» 1952-ci il tarixli 103 saylı Konvensiya təsdiqlənmişdir. Müəyyən illərdə BƏT-də irəli sürülmüş bir çox hüquqi təşəbbüslər hələ hüquqi yenilik kimi Azərbaycan gerçəkliyinə tətbiq olunmalıdır.

Artıq xeyli vaxtdır ki, respublikamızda «Sosial təminatın minimum normaları haqqında» 1952-ci il tarixli 102 sayılı Konvensiyanın təsdiqlənməsi məsələsi qaldırılmaqdadır. Hazırda o, BƏT-in sosial təminat sahəsində əsas hüquq aktı olaraq qalmaqdadır. Həmin konvensiya 15 bölmədən və 87 maddədən ibarət olan sanballı bir beynəlxalq aktdır. Onun ümumi müddəalarında sosial təminat hüququ üçün mühüm əhəmiyyətə malik anlayışlar aparatı normativ şəkildə öz təsbitini tapmışdır (1-ci bölmə). Həmin beynəlxalq sənəddə prioritet kimi tibbi yardım fərqləndirilmiş və müavinətlərin 9 növü-xəstəliyə görə, işsizliyə görə, qocalığa görə, istehsalatda bədən xəsarəti, yaxud peşə xəstəliyi halında, hamiləlik və doğuşa görə, əlilliyə görə, ailə başçısının itirilməsi ilə əlaqədar və ailə (3-10-cu bölmələr) müavinətlər müəyyən edilmişdir. Müavinətlərin dövrü ödənişi (11-ci bölmə) və yaşadıkları ölkənin vətəndaşları olmayan şəxslərin hüquq bərabərliyi (12-ci bölmə) normaları müəyyən olunmuşdur. Həmin sənədin 13-15-ci bölmələrində konvensiyanın tətbiqi və təsdiqi ilə bağlı qaydaları tənzimləyən müddəalar (ümumi, əlavə və yekun) ətraflı surətdə göstərilir.

Beləliklə, BƏT-in Konvensiya və Təvsiyələrinə əsasən sosial təminatının səviyyəsi 3 əsas amillə müəyyənləşdirilməlidir: insanın əsas ehtiyaclarının ödənilməsi üçün kifayət etməsi; yaşayış səviyyəsinin nəzərə alınması; insanın əsas əmək fəaliyyəti dövründəki iqtisadi vəziyyətinə uyğun olması.

«Gəlirin təmin edilməsi haqqında» 1994-cü il 67 №-li Təvsiyyədə rəhbər prinsiplər kimi aşağıdakı müddəalar nəzərdə tutulub:

- əmək qabiliyyətsizliyi səbəbindən və ya ailə başçısını itirməyə görə və ya haqqı ödənilən iş əldə etmək qabiliyyətinin olmaması ilə əlaqədar olaraq itirilmiş gəlir məbləğinin bərpa edilməsi yolu ilə yoxsulluğu aradan qaldırmaq;

-gəlirin təmin edilməsi mümkün qədər məcburi sosial sığorta əsasında təşkil olunmalıdır və bunun vasitəsilə müəyyən olunmuş tələblərlə təmin edilmiş şəxslər tərəfindən sığorta fondlarına ödənilmiş ödəmələr nəzərə alınmaqla qanunla müəyyən olunmuş hallarda və məbləğdə ödənilən müavinət almaq hüququnu təmin etmək.

Ümumiyyətlə, BƏT-in konvensiya və tövsiyələrinin təhlili və ümumiləşdirilməsi əsasında göstərmək olar ki, həmin sənədlərdə istənilən iqtisadi şəraitdə tətbiq edilmək üçün müvafiq olan sosial sığortanın əsas müddəaları müəyyən olunmuşdur. Buna görə də belə bir beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və nəzərə alınması ölkədə sosial sığortanın müvəffəqiyyətli inkişafı üçün çox əhəmiyyətlidir¹.

Göstərmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası 1992-ci ildən BƏT-in üzvü olmasına baxmayaraq, sosial təminatla bağlı olan konvensiyaları ratifikasiya etməyib. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinati ilə Azərbaycan Respublikası Həmkarlar İttifaqı Konfederasiyası və Azərbaycan Respublikası Sahibkarlar (İşəgötürənlər) təşkilatlarının Milli Konfederasiyası arasında hələ 2001-2002-ci illər üçün 2 iyun 2001-ci ildə bağlanmış Baş Kollektiv Sazişin 25-ci bəndinə görə BƏT-in sosial təminatla bağlı olan «Sosial təminatın minimal normaları haqqında» 1952-ci il tarixli 102 №-li, «Sosial siyasətin əsas məqsədləri və normaları haqqında» 1962-ci il tarixli 117 №-li, «Sosial təminat sahəsində hüquqların saxlanılmasına dair beynəlxalq sisteminin təyin edilməsi haqqında» 1982-ci il tarixli Konvensiyalarına qoşulması barədə razılığa gəlmişlər². Lakin bu günə qədər həmin Konvensiyalar Azərbaycan Respublikası tərəfindən ratifikasiya edilməmişdir.

Bütövlükdə, konvensiyanın ratifikasiya aktı özündə hər şeydən əvvəl üzv dövlət tərəfindən BƏT çərçivəsində qəbul edilən normalara əməl etmək öhdəliyini ifadə edir. İstənilən üzv dövlət konvensiyanın işlənilib hazırlanmasında iştirak edib-etməməsindən və onun qəbul olunması üçün səs verməsindən asılı olmayaraq onu ratifikasiya edə də bilər, etməyə də bilər. Bu təşkilatın özünün nizamnaməsindən irəli gəlir. Sosial tə-

---

¹ Əliyev M.N. Pensiya sığortası BƏT-in konvensiya və tövsiyələrində / Ekologiya. Fəlsəfə. Mədəniyyət. Elmi məqalələr məcmuəsi, 25-ci buraxılış, Bakı, Elm, 2000, s. 18-19

² Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinati ilə Respublika Həmkarlar İttifaqı Konfederasiyası və Respublika Sahibkarlar (İşəgötürənlər) təşkilatlarının Milli Konfederasiyası arasında 2001-2002-ci illər üçün 2 iyun 2001-ci ildə bağlanmış Baş Kollektiv Saziş // Qanun, 2000, № 7-8, s. 100

minatla bağlı konvensiyanı ratifikasiya etməklə dövlət əsasən iqtisadi inkişafından asılı olaraq sosial inkişaf yolunda irəliləmək məqsədini ifadə edən öhdəliyini təsdiq edir. Bu zaman hər iki proses bərabər getməlidir. Çünki, iqtisadi yüksəliş insanların sosial sahədə rifahının yüksəlməsi ilə müşayiət olunur.

Bununla yanaşı heç kəs şübhə etmir ki, sosial xərclər bütövlükdə iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinə təsir edir. İqtisadiyyatın ümumiləşməsi və beynəlxalq ticarətin liberalaşdırılması haqqında tendensiyanın inkişaf etdiyi şəraitdə inkişaf etmiş ölkələrin bir çox iqtisadçıları və siyasətçiləri belə hesab edir ki, ayrı-ayrı ölkələrdə sosial müdafiənin aşağı səviyyədə olması yüksək səviyyəli sosial təminat normalarını nəzərdə tutan ölkələrə ziyan vurmaqla sosial dempinqin əsasını təşkil edir. Beləliklə, sosial təminat, o cümlədən yoxsulluqla mubarizə sahəsində konvensiyaların ratifikasiya edilməməsi ölkənin beynəlxalq ticarətin iştirakçısı kimi neqativ obrazının yaradılması üçün müəyyən dərəcədə istifadə oluna bilər. Əgər ölkənin milli qanunvericiliyindən və praktikasından irəli gələn hər hansı mənfi göstəricisi, o cümlədən iqtisadi çətinlikləri yoxdursa, sosial təminatla bağlı konvensiyaları ratifikasiya etməsi məqsədamüvafiqdir. Belə ki, ölkənin daxilində o, vətəndaşlarının sosial rifahının, səviyyəsinin artırılması sahəsində beynəlxalq öhdəlikləri xatırladır və bununla da sosial rifaha nail olmaq üçün tədbirlər görülməsini stimullaşdırır, ümumi sosial inkişafı şərtləndirir.

İnsanların əməyinin və sağlamlığının mühafizəsini, əmək haqqının minimum yaşayış məbləğinin müəyyən edilməsini, ailəyə, analığa, atalığa, uşaqlara, əlillərə, və yaşlı vətəndaşlara dövlət yardımının göstərilməsini, sosial xidmət sisteminin inkişaf etdirilməsini, dövlət pensiya və müavinətlərinin və digər sosial müdafiə tədbirlərinin nəzərdə tutulmasını müəyyən edən normaların konstitusiyada təsbiti onu göstərir ki, dövlət müasir demokratik dövlətin əsas prinsiplərindən birinə tərəfdar olduğunu bəyan edir. Bu prinsipin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, insanın lazımı şəraitdə yaşaması və azad inkişafını təmin edən şəraitin yaradılması insanın özünün şəxsi işi olmamaqla ümumdövlət siyasəti səviyyəsində həll olunur. Əgər insan bu və ya digər səbəbdən özünü maddi cəhətdən təmin

edə bilmirsə, dövlət ona zəruri yardım göstərir. Belə yanaşma Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsinin 25-ci maddəsində təsbit olunmuş müddəanın tələblərinə cavab verir.

Sözsüz ki, ölkənin sosial yönümlü dövlət kimi elan edilməsi dövlətçiliyin inkişafında irəliyə doğru atılan addımdır. Sosial yönümlü dövlətdə cəmiyyətin bütün üzvlərinin mülki hüquqları təmin edilir, sosial ədalətliyə riayət olunur, sosial təminatlar nəzərdə tutulur. Bazar iqtisadiyyatının əsası kimi xüsusi mülkiyyət və rəqabət inkişaf etdirilir¹.

Fikrimizcə, « Sosial təminatın minimum normaları haqqında» 1952-ci il tarixli 102 sayılı Konvensiyanın və «Tibbi yardım və xəstəliyə görə müavinətlər haqqında» 1969-cu il tarixli 130 sayılı Konvensiyanın eyni vaxtda təsdiqlənməsi respublikamız üçün olduqca vacibdir.

Göstərilən beynəlxalq aktların təsdiqlənməsi məsələsini BƏT-in son illər irəli sürdüyü hüquqi təşəbbüsləri nəzərə alınmaqla nəzərdən keçirmək lazımdır. Onlara isə, ilk növbədə «Əmək sahəsində əsas prinsiplər və hüquqlar haqqında» Bəyannamə, «Layiqli əmək və onun realizəsinə kompleks yanaşma» proqramı aiddir. Həmin sənədlərdə məşğulluğun normaları, məşğulluq xidmətlərinin yaradılması və sosial dialoqun beynəlxalq əmək standartlarının inkişafında və tətbiqində əsas süjet xətti təşkil etməsi göstərilir.

BƏT Baş direktorunun BƏT-in 91-ci sessiyasındakı (2003-cü il) «Əmək yoxsulluğa qarşı mübarizə vasitəsi kimi» mövzusunda məruzəsində üçtərəfli əsasda «Layiqli əmək» proqramına əsaslanaraq yoxsulluğa son qoyulması üzrə həlledici öhdəliyin götürülməsi zərurətinə yönəlmiş təşəbbüslər kompleksi irəli sürülmüşdür. BƏT rəhbərliyi, ilk növbədə, layiqli əməyin əhəmiyyətinə diqqət yetirməklə yoxsulluğu aradan qaldırmaq strategiyasını təklif etmişdir. Beynəlxalq təcrübəyə və beynəlxalq hüquq normalarına əsaslanan həmin təklifdə öz əksini tapan tədbirlər sırasında gəlirlərin və sosial təminatın əsas formalarının təmin edilməsi zərurəti göstərilmişdir.

---

¹ M.N. Əliyev. Pensiya təminatı məsələləri üzrə BƏT-in Konvensiyalarının milli qanunvericiliyin inkişafında əhəmiyyəti və onların ratifikasiyası şərtləri / Ekologiya. Fəlsəfə. Mədəniyyət Elmi məqalələr məcmuəsi, 29-cu buraxılış, Bakı: Elm, 2001, s. 22-23

BƏT Baş direktorunun həmin məruzəsində ilk dəfə postsovet məkanında yoxsulluğun azaldılması üçün həyata keçirilən və keçirilməli olan tədbirlərə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Qeyd olunmuşdur ki, postsovet məkanında yoxsulluq maddəli işçilərə və pensiyaçılara, xüsusilə qadınlara ağır zərbə vurur. Onun səbəbləri kimi işsizlik, əmək haqqı və müavinətlərin səviyyəsinin kifayət qədər olmaması, eləcə də yenidən bölgü mexanizmlərinin səmərəsiz olması göstərilmişdir.

BƏT layiqli əmək konsepsiyası əsasında yoxsulluğun miqyasının azaldılmasına yanaşmalar haqqında informasiyaları yaymağa, texniki yardım layihələri toplusunu təqdim etməyə və yoxsulluğa qarşı mübarizə üzrə milli strategiyaların işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsində «əmək birliyi»ni təşkil edən müxtəlif sosial institutların iştirakını stimullaşdırmağa çalışır.

Onların işlənilib hazırlanması üçün yoxsulluğun miqyasının azaldılması strategiyası üzrə sənədlərin (YASS) hazırlanmasını, ölkələr üzrə layiqli həyat proqramlarını, geniş milli müzakirələri, yerli səviyyədə və icmalar səviyyəsində maddi sərvətlər məcmusu üçün əlverişli imkanların yaradılmasını nəzərdə tutan tədbirlərin görülməsini əhatə edən yeni beynəlxalq-hüquqi mexanizmdən istifadə olunur. BƏT prioritet məsələlər üzrə fikir mübadiləsini sürətləndirmək üçün milli hökumətlərlə, işəgötürən və işçilərin təşkilatları ilə məsləhətləşmələr əsasında müzakirə üçün baza sənədlərinin hazırlanmasında yardım göstərməyi təklif etmişdir. Onların sırasına sosial müdafiə məsələləri də daxildir. Təklif olunan məsələlərə mövcud sosial sığorta sistemlərində islahatın ortamüddətli planda əhatə olunması və kiçik miqyaslı könüllü proqramlarla uzlaşmanın əldə olunması daxil idi.

Məlum olduğu kimi, beynəlxalq aktların təsdiqlənməsi və beynəlxalq hüquq normalarının implementasiyası üçün son nəticədə iqtisadi, sosial və siyasi ilkin şərtlər zəruridir. Lakin ilkin hüquqi şərtlər də müəyyən əhəmiyyətə malikdir. Onların inkişaf etdirilməsi üçün müvafiq elmi tədqiqatlar və beynəlxalq normaları bilən, onlardan istifadə etməyi bacaran hüquqşünas kadrlarının hazırlanması tələb olunur.

Sosial təminat sahəsində beynəlxalq normaları və onların reallaşdırılma təcrübəsini işıqlandıran BƏT-in məruzələri və

elmi icmalları, respublikamızda çıxan elmi nəşrlər, tədris ədəbiyyatı və KİV materialları sosial təminatın hüquqi tənzimində beynəlxalq normaların rolunun yüksəldilməsinə xidmət edir. Beynəlxalq-hüquqi aktlarda təsbit olunmuş hallarda (qocalıq, əlillik, ailə başçısını itirən, tibbi yardıma ehtiyac, yoxsulluq və s.) vətəndaşların maddi təminat hüququ sahəsində mövcud olan problemləri həll etmək və sosial risk baş verdiyi hallarda insanın yaşayış səviyyəsini beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaq üçün bu sahədə mövcud olan əsas beynəlxalq aktlar-əsasən beynəlxalq sosial strukturları müəyyən edən BƏT-in «Sosial təminatın minimum normaları haqqında» 102 sayılı 1952-ci il tarixli konvensiyanın, «Sosial siyasətin əsas məqsədləri və normaları haqqında» 117 sayılı 1962-ci il tarixli konvensiyanın, «Sosial təminat sahəsində hüquq bərabərliyi haqqında» 118 sayılı 1962-ci il tarixli konvensiyanın, «Sosial təminat hüquqlarının saxlanması haqqında» 157 sayılı 1982-ci il tarixli konvensiyanın və onu tamamlayan 167 sayılı 1983-cü il tarixli tövsiyənin və s. aktlar respublikamız tərəfindən ratifikasiya edilməli və həmin aktlarda öz əksini tapan öhdəliklər milli qanunvericiliyə daxil edilməklə, real şəkildə həyata keçirilməlidir.

1.3. Yoxsulluq probleminin sosial təminat hüquq normaları ilə tənzimi

Yoxsulluq problemi sosial təminat hüququnun pensiya, sosial müavinətlər, sosial xidmət və tibbi yardımla əlaqədar olan münasibətləri tənzim edən normaları ilə tənzim edilir. Pensiya təminatı və tibbi yardım institutları daha geniş olduğuna görə onunla bağlı məsələlər ayrıca paraqrafda tədqiq ediləcəkdir.

Tədqiq olunan məsələ ilə əlaqədar müavinətlərin ayrı-ayrı növlərini tənzimləyən qanunvericiliyə əsasən respublikamızda müavinətlərin aşağıdakı növlərin vardır: uşağa qulluğa görə aylıq müavinət, aztəminatlı ailələrə verilən müavinətlər, uşağın anadan olmasına görə birdəfəlik müavinət, valideynlərini itirmiş və valideyin himayəsindən məhrum olan uşaqlara verilən müavinət, dəfn üçün birdəfəlik müavinət və s. Əslində

bu müavinətlərin başlıca məqsədi məhz yoxsulluğun qarşısının alınmasına yönəlmişdir.

Sosial təminatın ən mühüm növü olan müavinətlər pensiyalarla eyni vaxtda, hələ XX əsrin 20-ci illərinin II yarısından başlayaraq muzdlu işçilərə verilən sosial sığorta ödənişlərinin tərkib hissələrindən biri kimi meydana gəlmişdir. Sonralar isə o, tək muzdlu işçilər üçün yox, həm də digər kateqoriya şəxslərə ödənilən sosial yardımlar kimi çıxış etməyə və artıq dövlət sosial sığorta orqanları tərəfindən yox, həm də dövlət büdcəsindən, kolxozçuların dövlət sosial müdafiə fondu tərəfindən ödənilməyə başladı. Lakin, cəmiyyətin bütün sahələrində köklü dəyişikliklərə səbəb olmuş yeni sosial-iqtisadi münasibətlərin yaranması müavinətlərin yeni növlərinin meydana gəlməsi, köhnələrin isə sıradan çıxması ilə nəticələndi. Onların bir qisminin dairəsi son vaxtlar meydana gəlmiş yeni növlərlə daha da zənginləşdi (məsələn., uşağa qulluğa görə ödənilən müavinət, işsizlik müavinəti, bir sıra kompensasiya ödəmələri), bir sıra müavinətlər isə müstəqil müavinət növü kimi ümumiyyətlə sıradan çıxmış, yaxud da digərlərinin tərkibinə daxil edilmişlər (məs., çoxuşaqlı və tənha analara ödənilən müavinətlər). Hal-hazırda isə respublikamızda "sosial müavinətlər" kimi tanınan geniş müavinətlər sistemi formalaşaraq inkişaf etmiş və həmin müavinətlər haqqında qanunvericilik tamamilə yeniləşmişdir.

Sosial müavinətlərlə əlaqədar olan münasibətlərin hüquqi tənzimi həm qanun əsasında (məsələn., «Sosial müavinətlər haqqında» 7 fevral 2006-cı il tarixli, «Məşğulluq haqqında» 2 iyul 2001-ci il tarixli qanunlar) həm də qanun qüvvəli aktlar əsasında həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 38-ci maddəsində hər kəsin sosial təminat hüququ ilə yanaşı sosial müavinətlərin ən mühüm növlərinin təqdim edilmə əsasları da (məs., xəstəlik, əmək qabiliyyətini müvəqqəti itirmə, işsizlik) təsbit edilmişdir. Həmin maddənin III hissəsində göstərilir ki, hər kəs qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatdıqda, xəstəliyinə, əlilliyinə, ailə başçısını itirdiyinə, əmək qabiliyyətini itirdiyinə, işsizliyə və qanunla nə-

zərdə tutulmuş digər hallarda sosial təminat hüququna malikdir¹.

Pensiya kimi sosial müavinətlər də sosial təminatın bir növü kimi qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada vətəndaşlara təyin olunan pul ödənişləridir. Lakin, müavinətə anlayış verərkən ilk növbədə onu məhz pensiyalardan fərqləndirən aşağıdakı əlamətlərə diqqət yetirmək lazımdır:

1. Ödənilmə müddətinə görə pensiya həmişə uzun müddətə və yaxud ömürlük ödəniləndiyi halda, müavinət aylıq, dövrü, bəzi hallarda isə birdəfəlik ödənilir;

2. Təyin olunma məqsədinə görə, müavinət almaq hüququ vətəndaşın əmək fəaliyyəti ilə bağlı ola bilər (məsələn, əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə, hamiləliyə və doğuşa görə müavinətlər) və ya belə fəaliyyətdən asılı olmaya da bilər (işsizlik müavinəti). Bəzi hallarda müavinət itirilmiş əmək haqqını bərpa etmək məqsədi daşıyır və onun məbləği əmək haqqı əsasında müəyyən edilir, digər hallarda isə müavinət əlavə maddi yardım rolu oynayır və qəti məbləğlə müəyyən olunur (məsələn, uşağın doğulması ilə əlaqədar ödənilən müavinətlər). Pensiyanın məqsədi isə pensiya almaq hüququ olan vətəndaşların yaşayışına təminat verən yeganə mənbə rolunu oynamaqdır;

3. Subyektlərinə görə pensiya əsasən işləməyən vətəndaşlar üçün nəzərdə tutulur, müavinətlər isə hamıya, həm işləyənlərə, həm işləməyənlərə, həm də pensiyaçılara ödənilir.

Bütün yuxarıda deyilənləri əsas götürüb sosial müavinətlərə aşağıdakı kimi anlayış vermək olar: *sosial təminat sistemi üzrə sosial müavinətlər dedikdə, tam və ya qismən itirilmiş əmək haqqını bərpa etmək məqsədi daşıyan, bəzi hallarda isə əlavə maddi yardım rolu oynayan qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada vətəndaşlara aylıq və birdəfəlik təyin olunan pul ödənişləri başa düşülür*. Göstərmək lazımdır ki, «Sosial müavinətlər haqqında» 7 fevral 2006-cı il tarixli qanunla sosial müavinətlərin legal anlayışı verilmişdir. Belə ki, qanunun birinci maddəsinə görə sosial müavinətlər qanunla müəyyən edilmiş qaydada ayrı-ayrı kateqoriya şəxslərə sosial yardım göstərilməsi məqsədilə aylıq və birdəfəlik ödənilən pul

---

¹ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2002, s. 35

vəsaitidir. Lakin, göründüyü kimi bu anlayış sosial müavinətlərin hüquqi təbiətini tam şəkildə xarakterizə etmir.

Qəbul edilmiş ənənəyə görə qanunvericilik sosial müavinətləri təqdim edilmə əsaslarına görə fərqləndirir ki, bu da öz növbəsində onların adında ifadə olunur. Respublikamızda hazırda sosial müavinətlərin aşağıdakı növləri fərqləndirilir:

1) əmək qabiliyyətini müvəqqəti itirilməsinə görə müavinət;

2) işsizlik müavinəti;

3) dövlət qulluqçularına ömürlük müavinət;

4) yaşa görə müavinət;

5) əlilliyə görə müavinət;

6) 16 yaşadək əlil uşaqlara müavinət;

7) ailə başçısını itirməyə görə müavinət;

8) Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən müəyyən edilmiş bəzi kateqoriya şəxslərə kommunal, nəqliyyat və digər xidmətlərə görə müavinət;

9) üç yaşınadək uşağa qulluğa görə müavinət;

10) Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən müəyyən edilmiş bəzi kateqoriya şəxslərin 16 yaşadək (ümumtəhsil müəssisələrində əyani təhsil alanlar üçün 18 yaşadək) uşaqlarına müavinət;

11) valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların qəyyumlarına (himayəçilərinə) müavinət;

12) bir yaşınadək uşağı olan aztəminatlı ailələrə müavinət;

13) radiasiya qəzasının ləğvində iştirak etmiş və həmin qəza nəticəsində zərər çəkərək əlil olmuş şəxslərə hər il müalicə üçün müavinət;

14) uşağın anadan olmasına görə müavinət;

15) dəfn üçün müavinət.

Sosial müavinətləri bir sıra meyarlara görə aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar.

1. Məqsədinə görə, a) tam və ya qismən itirilmiş əmək haqqını kompensasiya etmək məqsədilə verilən müavinətlər (məsələn, əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə müavinət, işsizlik müavinəti hamiləliyə və doğuşa görə müavinət); b) müəyyən səbəblərə görə xərclərin artması zərurəti olduqda maddi yardım göstərmək məqsədilə ödənilən müavi-

nətlər (məsələn, uşağa qulluğa görə verilən müavinət, dəfn üçün müavinət).

2. Ödənilmə müddətinə görə müavinətlərin aylıq (məsələn, işsizlik müavinəti və uşağa qulluğa görə verilən müavinət), birdəfəlik (məsələn, hamiləliyə və doğuşa görə və dəfn üçün müavinətlər) və dövrü (məsələn, əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə müavinət) növləri fərqləndirilir.

3. Ödənilmə mənbələrinə görə sosial müavinətlər 2 yerə bölünür: məcburi dövlət sığorta, yəni DSMF vəsaitləri hesabına maliyyələşən müavinətlər (məsələn, işsizlik müavinəti, əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə müavinət, pensiya məbləğlərinin üstünə hesablanan müavinətlər və s.); dövlət büdcəsinin vəsaitləri hesabına maliyyələşən müavinətlər (məsələn, 16 yaşınadək uşaqlara verilən, habelə hərbi qulluqçulara ödənilən müavinətlər və s.).

4. Sosial müavinətləri alan vətəndaşların kateqoriyalarına görə isə onu hamı üçün (doğuşa görə uşağa görə və s.) və ancaq işləyənlər üçün (müvəqqəti əmək qabiliyyətinin itirilməsinə görə müavinətlər və s.) müavinətlərə bölmək olar.

Hüquq ədəbiyyatlarında sosial müavinətlərin həm də təyinatına və əhəmiyyətinə görə təsnifatı da aparılır. Sosial müavinətlərin təyinatına görə əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə müavinət və işsizlik müavinəti, əhəmiyyətinə görə isə hamiləliyə, doğuşa və uşağa qulluğa görə verilən müavinətlər və s. növləri göstərilir¹.

Sosial müavinətlərin növlərini onların maliyyələşdirmə mənbələri ilə də əlaqələndirmək lazımdır. Ona görə ki, eyni müavinət müxtəlif şəxslərə müxtəlif mənbələrdən ödənilə bilər. Məsələn, hamiləliyə və doğuşa görə müavinətlər mizdla işləyən qadınlara DSMF-dan, hərbi xidmət və ya dövlət qulluğu keçən qadınlara isə dövlət büdcəsi hesabına ödənilir.

Sosial müavinət almaq hüququna bir qayda olaraq Azərbaycan Respublikası vətəndaşları ilə yanaşı Azərbaycan Respublikasının ərazisində yaşayan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər də malikdir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 15 sentyabr 1998-ci il tarixli 189 №-li qərarı

¹ Захаров М.Л., Тучкова Э.Г. Право социального обеспечения России. Учебник. М.: Волтерс Клувер, 2005, с. 369

ilə təsdiq edilmiş "Məcburi dövlət sosial sığorta ödəmələrinin hesablanması və ödənilməsi haqqında" Əsasnamə ilə uşağı olan vətəndaşlara ödənilən müavinətlərin bütün növləri üçün bir sıra ümumi qaydalar müəyyən edilmişdir.

Birinci qayda müavinətlərin təyin olunma müddətləri ilə bağlıdır. Məsələn, hamiləliyə və doğuşa görə müavinət cəmləşdirilmiş məzuniyyətin bütün müddətində verilir, uşağın anadan olmasına görə birdəfəlik müavinət uşaq doğulduqdan sonra müavinət müddəti məhdudlaşdırılmadan ödənilir, uşağın 3 yaşı tamam olanadək ona qulluq etməyə görə müavinət isə adından görüldüyü kimi uşağın 3 yaşı tamam olanadək verilir.

İkinci qayda müavinətləri alan vətəndaşların müavinətlərin ödənilməsinin dayandırılması, yaxud da ödənilən müavinətin məbləğinin dəyişdirilməsinə əsas verən halların meydana gəlməsi ilə bağlı olaraq dövlət orqanlarına məlumat vermək vəzifəsi ilə bağlıdır.

Üçüncü qayda müavinətləri alanlar üçün məsuliyyətin müəyyən edilməsi ilə bağlıdır. Belə ki, müavinət alarkən sui-istifadə edilməsi hallarına (saxta sənədlərin təqdim edilməsi, müəyyən faktların gizlədilməsi və s.) yol verdikdə təqsirli şəxslər qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş məsuliyyətə cəlb olunurlar, verilmiş müavinətin məbləği isə qeyri-məhdud müddət ərzində könüllü və ya məhkəmə qaydasında geri qaytarılır.

Nəhayət, dördüncü qayda müavinətlərin ödənilməsi qaydası ilə bağlıdır. Belə ki, həmin əsasnamə ilə nəzərdə tutulmuş müavinətlər işəgötürən tərəfindən məcburi dövlət sosial sığorta haqları hesabına ödənilir. Əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsi müəssisənin olduğu yerdən kənarında (məsələn, eza-miyyət zamanı, məzuniyyət dövründə və s.) baş verdikdə də müavinət işçinin iş yerində təyin olunur və verilir. Fərdi qaydada sahibkarlıq və əmək fəaliyyəti ilə məşğul olanlara, məcburi dövlət sosial sığorta haqqı ödənilməsi halda, müavinət DSMF-nun rayon (şəhər) şöbələri tərəfindən DSMF-nun vəsaiti hesabına təyin olunur və onun vəsaiti hesabına verilir. Dini təşkilatların işçilərinə müavinət həmin təşkilatlar tərəfindən məcburi dövlət sosial sığorta haqları hesabına ödənilir.

Sosial müavinətlərin məbləğinin müəyyən edilməsinin isə əsasən iki metodunu göstərmək olar.

Birincisi, müavinətlərin məbləği qanunvericiliklə dəqiq şəkildə müəyyən edilməsi metodu. Məsələn, dəfn üçün birdəfəlik müavinətin məbləği Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 fevral 2006-cı il tarixli fərmanı ilə 60 manat məbləğində dəqiq şəkildə müəyyənləşdirilmişdir.

İkincisi, müavinətin məbləğinin əmək haqqına faizlə müəyyən edilməsi metodu. Məsələn, işsizlik müavinətinin məbləği «Məşğulluq haqqında» 2 iyul 2001-ci il tarixli qanunun 24-cü maddəsinə əsasən orta aylıq əmək haqqının 70% məbləğində müəyyən edilmişdir.

Sosial müavinətlər haqqında qanunvericiliyin əhalinin yoxsulluğunun qarşısını nə dərəcədə səmərəli surətdə aldığını və onun hansı istiqamətdə təkmilləşdirilməsinin zəruri olduğunu nəzərdən keçirdikdə görürük ki, müəyyən olunmuş müavinətlərin məbləğininin yaşayış minimumu ilə uyğunluğundan söhbət gedə bilməz. Hesab edirik ki, adambaşına düşən orta gəliri yaşayış minimumundan aşağı olan ailələrə (tək vətəndaşlara) sosial müavinətlərin verilməsi ilə əlaqədar müvafiq qanun qəbul edilməlidir. Həmin qanunda müəyyən olunmalıdır ki, adambaşına düşən orta gəliri yaşayış minimumundan aşağı olan ailə (vətəndaş) aztəminatlı hesab olunmalıdır və dövlət sosial yardımını almaq hüququ əldə etməlidir.

Sosial yardımın ünvanlı xarakter daşması üçün aşağıdakı məlumatlar dəqiqləşdirilməlidir: sosial yardıma ehtiyacı olan, qeydiyyatda alınmış ailələrin sayı; onların təminatlılıq dərəcəsi ailənin ümumi gəlirlərinin çatışmazlığı); sosial yardımın zəruri həcmi; ödənilən müavinətin məbləği; gələcək perspektiv üçün proqnoz qiymətlər və s.

Hesab edirik ki, «aztəminatlı» statusu almış hər bir ailə üçün həmin ailənin yaşayış minimumu ilə ümumi ailə gəliri arasındakı fərqlə müəyyən olunan məbləğdə müavinət təyin olunmalı və ödənilməlidir. Maliyyə vəsaiti çatışmadıqda müavinət birinci növbədə ailə gəliri ilə yaşayış minimumu arasında ən böyük fərqin mövcud olduğu ailələrə təyin olunmalıdır. Beləliklə, ünvanlı sosial yardım ilə əhatə olunan ailələrin sayı ünvanlı sosial yardım üçün ayrılmış maliyyə ehtiyatları əsa-

sında müəyyən olunmamalıdır. Ona görə ki, bu yoxsulluğa qarşı mübarizənin səmərəsini aşağı sala bilər.

Fikrimizcə, Dövlət sosial yardımının verilməsi üçün ailənin gəlirlərinin uçuotu və adambaşına düşən gəlirlərinin hesablanması qaydası haqqında» xüsusi normativ akt qəbul edilməli və həmin aktda sosial yardıma ehtiyacı olan aztəminatlı ailələrin (vətəndaşların) müəyyən olunması qaydası dəqiq şəkildə təsbit edilməlidir.

Pensiyaçıların yoxsulluğu problemi baxımından pensiya qanunvericiliyi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Pensiya təminatının səviyyəsi yüksəldilmədən yoxsulluğun aradan qaldırılması mümkün deyildir. Pensiya təminatı sistemində həyata keçirilən islahatlar prosesində dövlətin rolu bir sıra vəzifələrin həlli ilə bağlıdır.

Birinci vəzifə, gəlirlərinin səviyyəsindən və ödənişli işi yerinə yetirməsi faktından asılı olmayaraq, hər bir Azərbaycan Respublikası vətəndaşının pensiya təminatının minimum səviyyəsinin təmin edilməsindən ibarətdir.

İkinci vəzifə, sosial tərəfdaşlığın və fərdi təşəbbüskarlığın stimullaşdırılması əsasında vətəndaşların pensiya ilə özünü-təminatı institutlarının və infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi yolu ilə əhalinin kifayət qədər pensiya yığımlarının formalaşdırılması üçün şərait yaradılmasıdır.

Üçüncü vəzifə indiki və gələcək pensiyaçılara zərər vurmamaqla islahat aparılmasıdır.

«Əmək pensiyaları haqqında» 7 fevral 2006-cı il tarixli Qanuna əsasən əmək qabiliyyətindən məhrum vətəndaşların dolanışıq üçün əsas vəsait mənbəyini təşkil etməli olan əmək pensiyalarının və məbləğinin müəyyən edilməsi mexanizmi təsbit olunmuşdur. Nəzərə almaq lazımdır ki, qiymətlərin artımı və inflyasiya nəticəsində pensiyaların real dəyəri aşağı düşür. Hazırda praktiki olaraq pensiyaçıların əksəriyyəti yoxsul vətəndaşlar kateqoriyasına aid edilə bilər. Bu isə onunla bağlıdır ki, mövcud pensiya qanunvericiliyi pensiyaçıların yoxsulluğunu şərtləndirir. Bununla əlaqədar olaraq hesab edirik ki, ilk növbədə məcburi pensiya sığortasının islahatı həyata keçirilmişdir. Bu məsələ ikinci fəslin üçüncü paragrafında geniş şəkildə geniş təhlil olunacaqdır.

Dövlət sosial yardımının digər növləri haqqında qanunvericilik bir çox hallarda əmək haqqının, hərbi qulluqçuların pul təminatının, əhalinin yoxsul təbəqələri üçün müavinət və pensiyaların məbləğinin aşağı olmasının nəticələrini onların pulsuz tibbi yardım və müalicə, güzəştli sanatoriya-kurort müalicəsi, pulsuz, yaxud güzəştli dərman yardımı alması, işsiz vətəndaşların iş düzəldilməsinə dövlətin pulsuz yardım göstərməsi, eləcə də uşaq evləri, qocalar və əlillər üçün internatlar şəbəkəsinin, evsizlər üçün yataxanaların yaradılması, sosial xidmətlərin və güzəştlərin bəzi digər növlərinin təqdim edilməsini müəyyən qədər yumşaldır. Hesab edirik ki, gənclər, pensiyaçılar, işsizlər, uşaq ailələr, əlillər, aztəminatlı tənha vətəndaşlar arasında yoxsulluğa qarşı mübarizə üzrə xüsusi proqramlar işlənilib hazırlanmalıdır. Fikrimizcə, həmin proqramlar əhalinin yoxsul təbəqələrinin müdafiəsinə əməli yardım göstərəcəkdir.

1.4. Yoxsulluğun aradan qaldırılmasında dövlət sosial yardımının əhəmiyyəti

Bazar iqtisadiyyatına keçid əhalinin gəlir səviyyəsinə görə kəskin surətdə təbəqəşməsi ilə müşayiət olunur. 100-ən varlı və 100-ən yoxsulvətəndaşların gəlirləri arasındakı fərq rəsmi statistikaya görə 15 dəfədən artıqdır. Qeyri-rəsmi məlumatlara görə isə varlıların «gizli gəlirləri» nəzərə alındıqda o, 100dəfədən artıqdır. Bununla yanaşı, yoxsulluğun qiymətləndirilməsinin yoxsullar və aztəminatlılar arasında dəqiq hədd qoymağa imkan verəcək vahid meyarları mövcud deyildir.

Yoxsulluğun miqyası müəyyən edildikdə fərqlər kifayət qədər böyük olur. Müstəqil araşdırmaların nəticələrinə görə, varlılar ölkə əhalisinin 2-3 %-ni, orta sinif 20 %-ni, yoxsullar isə 50 %-ni təşkil edir. Əhalinin qalan 27 %-i «ortadan aşağı» sinfi təşkil edir və onlar yoxsul olmaq təhlükəsi qarşısındadır¹. Yoxsul şəxsləri əsasən aşağı maaşlı, qismən məşğul

¹ Məmmədov A.B. Əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasını təmin edən sosial müdafiə tədbirləri // «Azərbaycanda əhalinin sosial müdafiəsi problemləri» Respublikası Elmi - Praktiki Konfransın materialları. Bakı: 2000, s. 181

olan, işsiz olan, iki və daha çox uşağı olan ailələr, pensiyaçı-
lar, qaçqınlar, məcburi köçkünlər və s. şəxslər təşkil edir.

Yoxsulluğa qarşı mübarizə dövlətdaxili siyasətin prioritet vəzifəsinə çevrilməlidir. Məlumdur ki, bu problemin həlli iqtisadi imkanlarla bağlıdır. Vəziyyəti dəyişmək üçün sosial ədalət və iqtisadi səmərəlilik arasında ilk növbədə vergi qoyma sistemi vasitəsilə balans yaradılması zəruridir. Lakin təsərrüfat fəaliyyətin yönümünün dəyişdirilməsindən başqa, bütün səviyyələrdə olan dövlət idarəetmə orqanlarının göstərilən funksiyanın yerinə yetirilməsi üzrə gündəlik işi yoxsullara yardım göstərilməsinin maliyyə və hüquqi mexanizmlərinin yaradılmasından ibarət olmalıdır. Belə mexanizmlərdən biri kimi dövlət sosial yardımı çıxış edir.

Hazırda dövlət sosial təminat sistemində sosial yardımın xüsusiləşmiş forma kimi təşəkkülü prosesi baş verir.

Dövlət sosial yardımının göstərilməsinin hüquqi əsaslarını «Yaşayış minimumu haqqında» 5 oktyabr 2004-cü il tarixli qanun, «Ünvanlı dövlət sosial yardımı haqqında» 21 oktyabr 2005-ci il tarixli qanun və digər normativ hüquqi aktlar təşkil edir.

Lakin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası insanın sosial yardım hüququnu birbaşa təsbit etmir. Bu hüquqa yalnız dolayı surətdə dövlət sosial siyasətinin məqsədlərini müəyyən edən 16-cı maddədə təminat verilir. Lakin belə ehtimal etmək üçün əsas vardır ki, beynəlxalq aktların milli qanunvericiliyə təsiri sosial yardım hüququnun təbii və ayrılmaz insan hüququ kimi tanınmasına gətirib çıxaracaqdır. Avropa Sosial Xartiyasının ratifikasiya edilməsi isə bunun üçün real şərait yaradır. Göstərmək lazımdır ki, Xartiya sosial təminat hüququ ilə sosial yardım hüququ arasında mövcud olan həddi müəyyən edən beynəlxalq aktlardan biridir. Belə ki, Xartiyanın 13-cü maddəsi yaşamaq üçün kifayət qədər vəsaiti olmayan və həmin vəsaiti öz səyləri ilə, o cümlədən sosial təminat sistemi üzrə verilən ödəmələr hesabına əldə edə bilməyən istənilən şəxsə sosial yardım göstərilməsinə təminat verir. Bundan başqa, Xartiyanın 30-cu maddəsi hər bir insanın yoxsulluqdan və sosial cəhətdən təminatlılıqdan müdafiə hüququnu bəyan edir.

Bəzi müəlliflər (E. E. Maçulskaya, J. A. Qorbaçova) artıq dövlət sosial yardımını sosial təminatın müstəqil təşkilati-hüquqi forması kimi göstərirlər və onların fikrincə o, sosial təminatın təşkilati hüquqi forması kimi bütün əlamətlərinə malikdir¹. Prof. E.E. Maçulskaya onun aşağıdakı xarakterik xüsusiyyətlərini göstərir.

Birincisi, o, xüsusi subyektləri – aztəminatlı ailələri və tək yaşayan aztəminatlı vətəndaşları əhatə edir.

İkincisi, onun maliyyələşdirilməsi mənbəyi kimi müxtəlif səviyyələrdən olan büdcələr çıxış edir.

Üçüncüsü, bu zaman pul ödəmələrinin və xidmətlərin xüsusi növləri təqdim olunur.

Dördüncüsü, o, aztəminatlı şəxsin və onun ailə üzvlərinin yaşayış, yaxud qeydiyyat yeri üzrə əhalinin sosial müdafiəsi orqanının qərarı ilə gəlirlərin sənədli surətdə, yaxud komissiya tərəfindən yoxlanmasından və yaşayış minimumunun məbləği ilə müqayisəsindən sonra təyin olunur¹.

Dövlət sosial yardımı adambaşına düşən orta gəliri yaşayış minimumunun məbləğindən aşağı olan əhali kateqoriyalarının həyat səviyyəsinin təmin edilməsinə yönəlməlidir. Bu isə onda özünü ifadə edir ki, dövlət sosial yardımı hüququ digər hər hansı bir növünün olub-olmamasından, əmək fəaliyyətində iştirak etməsindən, yaxud sosial sığorta haqqı ödənişindən asılı olmayaraq təqdim edilməlidir.

Əhalinin əsas sosial-demoqrafik qrupları üzrə yaşayış minimumu ildə bir dəfə yenidən hesablanır və dövlət büdcəsi ilə birlikdə təsdiq olunur. «Yaşayış minimumu haqqında» qanuna görə yaşayış minimumunu aşağıdakı məqsədlər üçün istifadə olunmalıdır:

---

¹ Мачульская Е. Е., Горбачова Ж. А. Право социального обеспечения. Учебное пособие для Вузов. М.: Книжный мир, 2000, с. 17

¹ Мачульская Е. Е. Значение государственной социальной помощи для преодоления бедности в России. Роль социального обеспечения в решении проблемы бедности и совершенствование методики преподавания права социального обеспечения: материалы Всероссийского научно-практической конференции / под. ред. Э. Г. Тучковой. М.: Проспект, 2004, с. 261

1. əhalinin aztəminatlı təbəqələrinə dövlət tərəfindən ünvanlı sosial yardım göstərilməsi sisteminin formalaşdırılması və tətbiqində;

2. əhalinin aztəminatlı təbəqələrinin rifahının yüksəldilməsi konsepsiyasının və dövlət proqramlarının hazırlanmasında;

3. əhalinin həyat səviyyəsinin qiymətləndirilməsində və proqnozlaşdırılmasında;

4. fiziki şəxslərin gəlirlərinin vergiyə və icbari ödənişlərə cəlb edilməyəyn həddinin əsaslandırılmasında;

5. əhalinin pul gəlirlərinin və əmanətlərinin indeksləşdirilməsi üzrə tədbirlərin işlənilib hazırlanmasında və həyata keçirilməsində;

6. dövlət büdcəsinin, yerli büdcələrin, büdcədən kənar dövlət fondlarının, qanunvericilikdə tənzimlənən qiymət və tariflərin formalaşdırılmasında.

Yaşayış minimumunun məbləği istehlak səbətinin dəyər ifadəsindən ibarə olmaqla məcburi ödəmə və rüsumları əhatə edir. O, orta hesabla adambaşına və əhalinin üç əsas sosial-demografik qrupu – əmək qabiliyyətli şəxslər, pensiyaçılar və uşaqlar üçün hesablanır.

Minimum istehlak səbəti insanın sağlamlığının qorunması və onun həyat fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün zəruri olan ərzaq məhsullarının, qeyri-ərzaq mallarının və xidmətlərinin minimum məcmusundan ibarətdir. Onun tərkibi üç ildə bir dəfə yenidən müəyyənləşdirilməlidir.

Minimum istehlak səbəti 11 adda ərzaq məhsulunun illik istehlak normasını əhatə edir. Məsələn, əmək qabiliyyətli insan üçün ildə orta hesabla 150 kq çörək məhsulları, 40 kq kartof, 30 kq ət məhsulları, 5 kq balıq məhsulları, 190 litr süd, 127 ədəd yumurta və s. müəyyən edilmişdir. Minimum istehlak səbətinə həmçinin 10 adda qeyri-ərzaq malları: əmək qabiliyyətli əhali üçün 8 il müddətinə 3 ədəd üst paltoları qrupundan geyimlər; 4,2 il müddətinə 9 ədəd üst kostyumudon qrupundan geyimlər; 2, 5 il müddətinə 9 ədəd alt geyimi; 1, 5 il müddətinə 7 cüt corab məmulatı; 3,5 il müddətinə 6 cüt ayaqqabı və s. daxil edilmişdir. Eyni zamanda xidmətlərin həcmi əmək qabiliyyətli əhali üçün adambaşına aşağıdakı kimi müəyyən olunmuşdur: mənzilin ümumi sahəsi ayda 18

kv.m, mənzillərin qızdırılması üzrə ayda 18 kv.m, su təchizatı ayda 12 m³, qaz təchizatı üzrə ayda 29 m³ və elektrik enerjisi üzrə ayda 50 kVt/saat, nəqliyyat xidmətləri bir ildə 624 gediş, rabitə aylıq tariflər, digər xidmətlər isə 1 ayda xidmətlərə görə sərf olunan ümumi xərcin 15%.

Rəsmi statistikaya görə yaşayış minimumunun əsasını təşkil edən minimum istehlak səbətinin dəyəri 2002-ci ildə 175 min manat, 2003-cü ildə 179 min manat, 2004-cü ildə isə 194 min manat təşkil etmişdir.¹ Hal hazırda respublikamızda yaşayış minimumu 50 manat məbləğində müəyyən edilmişdir².

Qeyd etmək lazımdır ki, minimum istehlak büdcəsinin dəyəri minimum norma üzrə, ən pis halda, 2600 kilokaloriyə bərabər olmalıdır. Əgər insan gün ərzində göstərilən normanın 20%-dən az enerji qəbul edərsə, ölüm həddi başlanır³. 2004-cü ildə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti, Azərbaycan Həmkarlar İttifaqı Konfederasiyası və Azərbaycan Respublikası Sahibkarlar (işəgötürənlər) Təşkilatlarının Milli Konfederasiyası arasında bağlanmış Baş Kollektiv Sazişdə minimum əmək haqqının minimum istehlak büdcəsinə yaxınlaşdırılması üzrə kompleks tədbirlər görülməsi nəzərdə tutulmuşdu⁴. Təəssüflər olsun ki, bu öhdəlik bu günə qədər də yerinə yetirilməmiş qalmışdır. Belə ki, minimum əmək haqqı məbləği təbii ki, yaşayış minimumunu təmin edə biləcək səviyyədə deyildir. Artıq qeyd etdiyimiz kimi rəsmi olaraq yaşayış minimumu kimi 50 manat müəyyən edilmişdir⁵. Halbuki, Azərbaycan Respublikası Həmkarlar İttifaqları Konfede-

---

¹ «Respublika» qəz., Bakı, 2005, 19 may, s. 3

² www.azstat.org

³ Зайкин А.Д., Ремизов К.С. Экономико-правовое регулирование труда и заработной платы. Учебник для вузов. М.: Норма-Инфра, 1999, с. 129

⁴ «Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti, Azərbaycan Həmkarlar İttifaqı Konfederasiyası və Azərbaycan Respublikası Sahibkarlar (işəgötürənlər) Təşkilatlarının Milli Konfederasiyası arasında 2001-2002-ci illər üçün Baş Kollektiv Sazişin bağlanması haqqında» 2 iyun 2001-ci il tarixli 111 №-li qərar // Qanun, 2001, № 7-8, s. 98

⁵ «Kommunal, nəqliyyat və digər xidmətlər üzrə güzəştlərin müavinətlərə əvəz olunmasının təmin edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 dekabr 2001-ci il tarixli Fərmanı

rasiyası mütəxəssislərinin verdikləri məlumatlara görə, əhalinin hər nəfəri üçün yaşayış minimumu 78 manata bərabərdir¹.

Yoxsulluq həddinin müəyyən edilməmi parametrlərindən biri kimi cəmiyyətin əsas sosial normativlərdən biri olan minimum əmək haqqı çıxış edir. BƏT-nin «Minimum əmək haqqının müəyyən edilməsi haqqında» (1970-ci il) 131 saylı konvensiyasına görə, minimum əmək haqqının səviyyəsi bir sıra minimal kateqoriyaların, xüsusilə də yaşayış dəyərini əks etdirən minimum istehlak büdcəsinin əsasında müəyyən edilməlidir². Məsələn, ABŞ konqresinin 1938-ci ildə qəbul etdiyi «Ədalətli əmək haqqı şəraiti haqqında» qanuna görə, ABŞ-da minimum əmək haqqı ölkədəki orta aylıq əmək haqqının 50% məbləğində müəyyən edilir.

Qüvvədə olan normativ aktların təhlili belə göstərməyə əsas verir ki, sosialyardımın təqdim edilməsinin əsası kimi yaşayış minimumu məbləğində vəsaitin olmaması, yəni yoxsulluq kimi sosial risk çıxış edir, lakin bu anlayış öz məzmununun nisbiliyinə görə qanunvericilikdə işlədilmir.

Sosial təminat növlərinin (pensiya, müavinət, tibbi yardımın və s.) təqdim edilmə əsası olan «sosial risk» termini beynəlxalq hüquq normalarından («Sosial təminatın minimal normaları haqqında» BƏT-in 102 № li konvensiyasından) irəli gəlsə də Azərbaycan Respublikasının sosial təminat qanunvericiliyi bu termindən deyil «sosial sığorta hadisəsi» terminindən istifadə etmişdir. Belə ki, «Sosial sığorta haqqında» 18 fevral 1999-cu il tarixli qanuna görə sosial sığorta ödəmələrinin təqdim edilmə əsası kimi sosial sığorta hadisəsi göstərilmişdir və ona leqal şəkildə anlayış verilmişdir. Həmin qanunun 4-cü maddəsinə görə, sosial sığorta hadisəsi elə bir haldır ki, onun baş verməsi ilə sığorta olunanın sığorta təşkilatından sığorta ödəməsi almaq hüququ yaranır. Lakin, Rusiya Federasiyasının 16 iyun 1999-cu il tarixli «Məcburi sosial sığortanın əsasları haqqında» qanununda «sosial sığorta riski» terminindən istifadə edilmiş və ona leqal anlayış verilmişdir. Belə ki, həmin qanuna görə sosial sığorta riski işləyən vətəndaşların və digər kateqoriya vətəndaşların maddi və ya sosial və-

¹ www.azstat.org

² BƏT. Konvensiyalar və tövsiyələr, Bakı: 1996, s. 385

ziyyətini dəyişdirən vəbaş verməsi ilə məcburi sosial sığortası həyata keçirilən ehtimal olunan hadisələrdir¹. Hüquq ədəbiyyatında isə sosial sığorta riskinə bir qədər fərqli anlayış verilir. Prof. Y.Y. Maçulskaya isə sosial riskə sosial əhəmiyyətli obyektiv səbəblərə görə gəlin, yaxud əmək haqqının itirilməsi nəticəsində, həm də sosial yardıma ehtiyacı olan uşaqların və ailənin digər üzvlərinin saxlanılmasına görə əlavə xərclərlə, tibbi və sosial xidmətlərə tələbatın təmin edilməsi ilə bağlı olaraq maddi vəziyyətin pisləşməsi ehtimalı kimi anlayış vermiş və onun aşağıdakı əlamətlərini göstərmişdir: 1) Əməyin ictimai təşkili ilə bağlı olması. 2) Ehtimal xarakter daşması. 3) Obyektiv səbəblərdən asılı olaraq baş verməsi². Fikrimizcə, prof Maçulskaya E.E. tərəfindən verilmiş anlayış sosial sığorta hadisəsi kimi çıxış edən halları və onun xarakterik xüsusiyyətlərini əhatə etdiyinə görə doğru hesab edilə bilər.

Hesab edirik ki, tədqiq olunan məsələnin müasir problemlərini araşdırmaq üçün onun tarixi aspektlərini nəzərdən keçirmək olduqca əhəmiyyətli olardı. Prof. R.İ. İvanova göstərir ki, kapitalizm dövründə qocaların və əmək qabiliyyəti olmayan şəxslərin maddi təminatı mülkiyyət münasibətlərindən ayrılmaşdı³. Lakin, kapitalizmin inkişafı ilə vəziyyət əsaslı surətdə dəyişmiş, istehsalçının istehlakçı ilə birbaşa əlaqəsi aradan qalxmış və cəmiyyətin strukturunda yaşamaq üçün vəsait əldə etmək məqsədi ilə iş qüvvəsini satmalı olan proletariat yarandı. Əldə edilmiş qazancın aşağı səviyyədə olması fəhlələrin və onların ailə üzvlərinin, nəinki həyat şəraitinin təmin edilməsinə, heç əmək prosesində itirilmiş işçi qüvvəsinin bərpası üçün zəruri olan minimum fizioloji tələbatlarını ödəməyə belə imkan vermirdi. Mənzil şəraitinin və qida-nın keyfiyyətsiz olması, tibbi yardımın olmaması müxtəlif

¹ Макульская Е.Е. Право социального обеспечения. Перспективы развития. М.: Городец, 2000, с. 12

² Yənə orada, s. 17

³ Иванова Р.И. Социальное обеспечение в государственно организованном обществе: генезис, развитие и функционирование (правовой аспект). Автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. М., 1987 с. 20; Иванова Р.И., Тарасова В.А. Предмет и метод советского права социального обеспечения. М.: 1983, с. 18-19

xəstəliklərin yaranmasına və ölüm səviyyəsinin artmasına səbəb olurdu. Hələ keçən əsrin əvvəllərində aparılmış tədqiqatların nəticələrinə görə, yoxsulluq orta ömür müddətini 7,5 il azaldırdı¹. Öz məşğulluğunu müstəqil surətdə təmin edən əhəlinin başqasının əməyini istismar etməyən, maddi vəziyyətinə və həyatşəraitinə görə isə proletariata yaxın olan kateqoriyalar da (xırda sənətkarlar, tacirlər və s.) analoji vəziyyətdə idi².

Zərərli istehsalat amillərinin insan orqanizminə təsiri ilə bağlı olmayan obyektiv səbəblərdən qazancın itirilməsi nəticəsində yoxsulluğun əmələ gəlməsi ehtimalı sosial risk kimi göstərilməyə başladı. Keçən əsrin 20-ci illərində sosial riskin təbiətinin təhlili ilə N.A.Viqdorçik, V.M.Doqadov, L.V.Zabelin, N.A.Semaşko, Z.R.Tetterborn, A. Çekin və başqa alimlər məşğul olurdu. Həmin müəlliflərin fikrincə, sosial risk kapitalizmlə üzvi surətdə bağlı olmaqla iqtisadi təbiətə malikdir³. Başqa istehsal üsullarında «rifahsızlıq riski» işçinin nəzarətindən kənar təbii hadisələr və ya onun özünün ehtiyatsızlığı ilə bağlı idi. L.V.Zabelin göstərirdi ki, mülkədarlar öz kəndlilərinin müflisləşməsində iqtisadi cəhətdən maraqlı deyildilər, çünki onların cəmiyyətdəki vəziyyəti təhkimlilərin sayından və onların əməyinin nəticələrindən asılı idi⁴.

Kapitalizm cəmiyyətində risk «artıq istehsalatda istehsalın ictimai xarakterinin hər bir ayrıca işçiyə verdiyi yer» ilə ölçülürdü, «risk...istehsalın ictimai təşkil şəraitində əhəlinin təmin edilməməsindən başqa bir şey deyildir»⁵. Beləliklə, ilk dövrlərdə sosial risk işsizlik, qocalıq, əmək qabiliyyətliliyinin itirilməsi və s. ilə əlaqədar qazancın itirilməsi nəticəsində fəhlələrin və onun ailə üzvlərinin həyat səviyyəsinin aşağı düşmə-

¹ Забелин Л.В. Теоретические основы социального страхования. М.: 1926, с. 59.

² Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения. Перспективы развития. М.: Городец, 2000, с. 14-15

³ Любимов Б. Социальное страхование в прошлом и настоящем. М.: 1925, с. 98

⁴ Забелин Л.В. Теоретические основы социального страхования. М.: 1926 с. 15-16

⁵ Чекин А. Социальное страхование (введение в теорию). М.: 1924. с. 4-5

si təhlükəsindən ibarət idi. Bu isə istehsal edilmiş məhsulun bölüşdürülməsinin kapitalist üsulunun qeyri-bərabərliyi ilə şərtlənirdi.

Həmin dövrdə sosial riskin mühüm xüsusiyyətlərindən birini onun yalnız proletariat və öz məşğulluğunu müstəqil surətdə təmin edən əhəlinin ən yoxsul qrupları üçün təhlükə törətməsi, kapitalistlərə və ümumiyyətlə cəmiyyətin digər imkanlı təbəqələrinə toxunması təşkil edir.

Fəhlələrin səhhətinin pis olması, eləcə də onların öz vəziyyətinin yaxşılaşdırılması uğrunda mübarizəsi kapitalistlərin mənfəətiniaşağı salır və onların mülkiyyətinə təhlükə törədirdi. Onun müdafiəsi məqsədilə XIX əsrin sonunda sığorta işçi qüvvəsinin keyfiyyətini pisləşdirən təhlükələrə də şamil olundu.

Sığorta tipli ilk pensiya kassaları xüsusi dəmir yollarında, sonra isə dövlət dəmir yollarında yarandı. Bütün iştirakçılının kassada iştirakı məcburi idi. Maliyyələşdirmə mənbələri qismində işgötürənlərin (sığorta edənlərin) və işçilərin (sığorta olunanların) ödədikləri sığorta haqqı çıxış edirdi. Əlillik və ailə başçısının itirilməsi hallarında müavinətlər, yaxud pensiyalar ödənilirdi. Müavinətin məbləği sığorta olunan şəxsin fasiləsiz əmək stajının müddətindən (xidmət illərinə görə), əmək qabiliyyətliliyinin itirilmə dərəcəsiindən, onun şəxsi hesabında yığılmış məbləğin miqdarından asılı idi. Pensiya təyin olunarkən kassa iştirakçısının yaşı da nəzərə alınır. Bütün bunlar ADR hökuməti tərəfindən 1918-ci ildə qəbul edilmiş «Azərbaycan Respublikası dəmir yolu nazirliyi üzrə dəmir yolunda xidmət etmiş şəxslərin xidmətdən sonrakı təminatı (pensiya kassası) haqqında» Əsasnamə ilə də təsdiq edilir¹. Həmin Əsasnamədə dəmiryolu işçilərinin xidmət illərinə, əlilliyə və ailə başçısını itirməyə görə pensiya almaq hüququ təsbit edilmişdir və bu hüquq işçilərin pensiya kassasına ödədikləri sığorta haqları hesabına məcburi pensiya sığortasına əsaslanırdı. Bu Əsasnamə demək olar ki, respublikamızda real şəkildə praktiki olaraq pensiya sığortasının tətbiqini nəzərdə

---

¹ Azərbaycan Respublikasının Dövlət Arxivi. F. 894s, op.3, d. 119, ll. 1-2

tutan və müəyyən müddətə həyata keçirən ilk normativ hüquqi akt kimi çıxış edir¹.

Sosial sığorta prinsiplərinin tətbiq edildiyi ilk dövrlərdə xidmət illərinin müddəti 10 ildən az olan əmək qabiliyyətli şəxslər işdən çıxarıldıqda yalnız toplanmış sığorta haqlarının məbləğini alırdılar, əlillərə isə dəmir yolunun ayırdığı dotasiyaların (yardımın) bir hissəsi ödənilirdi. Xidmət illərinin müddəti 10 ildən artıq olduqda başqa şəxslərin qulluğuna ehtiyacı olan əlillərə əlavə təyin olunurdu. Aylıq pensiya hüququ xidmət illərinin sayı 15 ildən artıq olduqda yaranırdı. Pensiya açının razılığı ilə aylıq pensyanın əvəzinə pensyanın kapitallaşdırılmış məbləği şəklində birdəfəlik ödəmə verilirdi. Bundan başqa, kassaların iştirakçıları yüklərin satılmasından və cərimələrdən daxil olunan vəsaitlər hesabına illik müavinətlər alırdılar. Pensiya kassalarından əlavə, dəmiryol fəhlələrinin xəstəlik, əlillik, ailə başçısının itirilməsi və qocalıq hallarında sığortalanması ilə əmanət-yardım kassaları da məşğul olurdu. Lakin pensiya kassalarından fərqli olaraq, sığorta halı yarandıqda onlar aylıq pensiyalar deyil, birdəfəlik kapitallaşdırılmış məbləğlər ödəyirdilər².

Qocalığa, əmək zədəsi yaxud peşə xəstəliyi nəticəsində əlilliyə görə, eləcə də ailə başçısının itirilməsi halında sığorta pensiyalarının verilməsi üzrə münasibətlər mülki-hüquqi müddəalar üzərində qurulur, dövləti deyil, korporativ xarakter daşıyırdı.

Kapitalizmdə sosial təminatı ehtiyacı doğuran səbəbləri üç qrupda birləşdirmək olar:

1) iqtisadi xarakterli səbəblər – əməyə tələbin olmaması (işsizlik), əmək zədələri və ya peşə xəstəlikləri (əlillik, ailə başçısının itirilməsi);

2) fizioloji xarakterli səbəblər – ümumi xəstəlik nəticəsində əmək qabiliyyətliliyinin müvəqqəti, yaxud daimi surətdə itirilməsi, hamiləlik və doğum, qocalıq;

---

¹ Bu barədə daha ətraflı: Əliyev M.N. Azərbaycan Respublikasında pensiya təminatı sisteminin təşəkkülü və inkişaf perspektivləri (hüquqi problemlər). Bakı: «Bakı Universiteti» nəşriyyatı, 2003, s. 296-297

² Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения. Перспективы развития. М.: Городец, 2000, с. 17

3) demografik xarakterli səbəblər – uşaqların saxlanması və tərbiyəsi.

Həmin dövrdə dar mənada sosial riskə yalnız iqtisadi səbəbləri aid edirdilər. Sosializm cəmiyyətində isə onların bəziləri aradan qaldırılmışdır. Məsələn, SSRİ-də işsizlik «ləğv olunmuşdu» və əhəlinin tam məşğulluğu təmin edilirdi. Nəzəri cəhətdən hətta sosial riskdən müdafiə zərurətinin özü belə inkar olunurdu, çünki sosializm kapitalizmə xas olan sosial təminatı ehtiyacın iqtisadi səbəblərini aradan qaldırmışdı. Dövlət «əmək qabiliyyətliliyindən məhrum şəxsləri burjuva quruluşunda olduğu kimi mərhəmət, yaxud xeyriyyəçilik şəklində deyil, zəhmətkeşin öz əməyinin məhsullarının bir hissəsini əmək qabiliyyətliliyinin itirilməsi halında ... bu yolla əmələ gəlmiş ehtiyatların hesabına yaşaya bilmək üçün dövlətə verməsi əsasında»¹ təmin edirdi.

Bununla yanaşı, fəhlələrin və onların ailə üzvlərinin fizioloji, yaxud demografik xarakterli səbəblərdən qazancının olmaması, yaxud gəlirin aşağı olması hallarında təminatına obyektiv zərurət saxlanırdı. Göstərilən amillər sovet tipli dövlət sosial təminat sisteminin yaradılmasını tələb edirdi. Hər il sığorta edilən və xəstələnən şəxslərin orta sayı, gündəlik orta qazanc və əmək qabiliyyətliliyinin müvəqqəti itirilməsinə görə müavinətin orta məbləği haqqında məlumatlara malik olduqda xəstəliyə görə müavinətlərin ödənilməsinə çəkilən xərclərin verilməsi üçün zəruri olan məbləği hesablamaq olar.

Zərərli istehsalat amili peşə xəstəliyi doğurduqda onun yaranması ehtimalını müəyyən etmək üçün müxtəlif yaşlardan və cinslərdən olan adamların xəstələnməsi imkanları, onların konkret zərərli maddələrlə işləmə müddətini və digər məlumatları bilmək lazımdır. Bu tədqiqatlar nəticəsində empirik, yaxud statistik üsulla riskin təhlükəlilik dərəcəsi müəyyən olunur. Böyük ədədlər qanununda əks etdirilən qanunauyğunluğa görə, eynicinsli təzahürlərin tezliyi xarici şərtlər dəyişmədikdə eyni nisbətdə təkrarlanır. Təhlükəlilik dərəcəsi 1, 10, yaxud 100 rəqəmləri ilə göstərilir. Təhlükə nə qədər azdırsa, müvafiq rəqəm də bir o qədər kiçikdir. Məsələn, ildə hər iyir-

---

¹ Гельфер А.Л. Пролетарская революция и социальное обеспечение трудящихся. М.: 1919, с. 6

mi yaşlı 1000 şəxsədən 10 nəfəri ölür. Deməli, hər bir 20 yaşlı şəxs üçün ölüm ehtimalı $10/1000=0,01$ -ə bərabər olacaqdır. Risk dərəcəsinin daha dəqiq müəyyən edilməsi üçün illik əmsallar hesablanmaqla bir sıra illər üçün statistika tələb olunur.

İstehsalatda bədbəxthadisələrə, ümumi xəstəlikdən əlilliyə, qocalığa, işsizliyə və s. görə madditəminat üçün zəruri məsələlər də analoji qaydada hesablanır. Sosial riskin yaranması ehtimalını dəqiq «ölçmək» imkanı ondan sosial müdafiə sistemini, məcburi sosial sığortanı, dövlət büdcəsindən və digər fondlardan birbaşa təxsisatlar hesabına təminatı, dövlət sosial yardımını əhatə edən dövlət sosial təminat sistemini yaratmağa imkan verir.

Məcburi sosial sığortanın təqdim edilməsi əsası kimi çıxış edən sosial riskin konkret səbəbləri (sığorta halları) sığorta olunan şəxslərin iradəsindən asılı olmayaraq yaranır və dövlət həmin halların müdafiə öhdəliyini eyni dərəcədə öz üzərinə götürür. Məsələn, qazancın, yaxud gəlirin itirilməsi işsizliyin, əmək qabiliyyətliliyinin müvəqqəti olaraq itirilməsinin, əlilliyin və digər obyektiv səbəblərin nəticəsi kimi çıxış edə bilər. Digər tərəfdən belə vəziyyət insanın davranışının (məsələn, spirtli içkilərdən, yaxud narkotik maddələrdən sui-istifadənin, əmək intizamının pozulmasının, sağlamlığa qəsdən ziyan vurulmasının və s.) nəticəsi ola bilər. Məlumdur ki, belə hallarda dövlət onun maddi vəziyyətinə görə öz üzərinə hansısa məsuliyyət götürməməlidir. Bu qayda qüvvədə olan qanunvericilikdə öz təsbitini tapmışdır (məsələn, sağlamlığa qəsdən zərər vuran şəxslər əmək qabiliyyətliliyinin müvəqqəti itirilməsinə görə müavinətdən məhrum edilir¹) və onun ləğvi üçün heç bir əsas yoxdur.

Buna görə də sosial təminata ehtiyacın yaranmasına gətirib çıxaran bilavasitə səbəblər yalnız onların, yəni fiziki şəxslərin iradəsindən asılı olmayan obyektiv səbəblər olması halında məcburi sosial sığorta ilə əhatə olunmalıdır.

---

¹ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 15 sentyabr 1998-ci il tarixli 189 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmiş «Məcburi dövlət sosial sığorta ödəmələrinin hesablanması və ödənilməsi haqqında» Əsasnamə // Qanun, 1998, № 15-16

Əhalinin sosial riskdən (sosial sığorta hadisəsindən) maddi cəhətdən müdafiəsinə obyektiv zərurət ictimai münasibətlərin xüsusi qrupunun – sosial təminat münasibətlərinin mövcudluğu üçün ilkin şərt kimi çıxış edir. Sosial risk anlayışı onları zabiri əlamətlərinə görə oxşar olduqları ictimai münasibətlərin digər qruplarından (məsələn, mülki hüquq üzrə könüllü sığortadan) fərqləndirməyə imkan verir.

BƏT-in «Sosial təminatın minimal normaları haqqında» Konvensiyasında (Azərbaycan Respublikası 1992-ci ildən BƏT-in üzvü olmasına baxmayaraq hələ də həmin konvensiyanı ratifikasiya etməmişdir) sosial müdafiənin 9 növü – tibbi xidmət, işsizlik müavinəti, qocalığa görə pensiya, istehsalat zədəsinə görə müavinət, hamiləliyə və doğuşa görə müavinət, xəstəliyə görə müavinət kimi növləri göstərilmişdir¹. 18 fevral 1997-ci il tarixli «Sosial sığorta haqqında» qanunda isə sosial sığorta hadisəsi kimi aşağıdakılar göstərilmişdir.

- pensiya yaşına çatmaq;
- əlil olmaq;
- ailə başçısını itirmək;
- əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsi (qanunvericiliklə müəyyən olunmuş dövr üçün);
- hamiləlik və doğum;
- uşağın anadan olması;
- uşağa qulluq;
- ölüm;
- sanatoriya-kurort müalicəsi zərurəti.

Lakin həmin qanuna konvensiyada göstərilən tibbi yardım ehtiyacının olması və istehsalat zədəsi nəticəsində xəsarət alma kimi hallar daxil edilməmişdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 38-ci maddəsində sosial təminat hüququnun yaranması hallarından biri kimi işsizlik göstərilmişdir. Artıq «Sosial sığorta haqqında» 18 fevral 1997-ci il tarixli qanuna 21 oktyabr 2005-ci ildə edilmiş dəyişikliyə əsasən qanunun 4-cü maddəsinə «işsiz olmaq» sığorta hadisəsi kimi

---

¹ Буянова М.О., Кобзева С.И., Кондратьева З.А. Право социального обеспечения. Учебник. М.: ТК Велби, Кно Рус, 2004, с. 8

daxil edilmişdir.¹ Eyni zamanda, konstitusiyasının 41-ci maddəsində hər kəsin tibbi yardım almaq hüququ təsbit edilmişdir.² Azərbaycan Respublikası tərəfindən 6 yanvar 2004-cü ildə ratifikasiya edilmiş Avropa Sosial Xartiyasının 30-cu maddəsində isə hər bir kəsin yoxsulluq və sosial təcridolunmadan müdafiə hüququ təsbit olunmuşdur. Bu baxımdan «Sosial sığorta haqqında» qanunun 4-cü maddəsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, BƏT-in «Sosial təsminatın minimal normaları haqqında» 102 sayılı Konvensiyası, Avropa Sosial Xartiyası və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 20 fevral 2003-cü il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş «2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə dövlət proqramı» ilə ziddiyyət təşkil edir³. Ona görə də həmin qanunun 4-cü maddəsinə aşağıdakı halların sosial sığorta hadisəsi kimi daxil edilməsini məqsədəmüvafiq hesab edirik.

1. əmək zədəsi alma və ya peşə xəstəliyinə tutulma;
2. Tibbi yardıma zərurəti olması;
3. Yoxsulluq.

Dövlət sosial təminat sistemi üzrə sosial yardım göstərilməsinin əsas prinsipini ünvanlılıq təşkil edir. Bu prinsipin mahiyyəti konkret şəxsin, yaxud ailənin gəlir səviyyəsinin yaşayış minimumunun məbləği ilə müqayisəsindən ibarətdir. Sosial yardım aztəminatlı şəxsin (ailənin) yaşadığı yer və ya olduğu yer üzrə sosial müdafiəsi orqanı tərəfindən təyin olunmalıdır. Həmin ərizədə isə ailə tərkibi, gəlirləri və əmlakı haqqında məlumatlar göstərilməlidir. Göstərilən məlumatlar komissiya tərəfindən araşdırılmalı, yəni imkansızlığın faktiki surətdə mövcud olması aşkar edilməlidir. Hesab edirik ki, xarici təcrübədə hamı tərəfindən qəbul olunmuş «imkansızlıq» termininə «Dövlət sosial yardımı haqqında» qanunda leqal anlayış verilməsi məqsədəuyğun olardı. «İmkansızlıq» ailənin,

¹ «Azərbaycan» qəz. Bakı, 2005, 16 dekabr, s. 2-3

² Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2002, s. 22-23

³ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 20 fevral 2003-cü il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş «2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə dövlət proqramı» / Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik toplusu. 2003, № 2, maddə 86

fərdin adambaşına düşən orta gəlirinin özlərindən asılı olmayan səbəblərə görə yaşayış minimumu məbləğindən aşağı olmasını göstərən maddi vəziyyətidir. Fikrimizcə, imkansızlıq dövlət sosial yardımının təqdim edilməsi üçün müraciətinəsas qismində müəyyən olunmalıdır.

Sosial müdafiə orqanına isə aşağıdakı məlumatları yoxlamaq hüququ verilməlidir: ailənin, yaxud tənha yaşayan vətəndaşın yaşadığı, yaxud olduğu yer haqqında; gəlirlər haqqında; qohumluq dərəcəsi, birgə yaşama və birgə təsərrüfatı idarə etmə haqqında; mülkiyyətində olan əmlak haqqında və s. məlumatlar.

Dövlət sosial yardımının göstərilməsi üçün ailənin adambaşına düşən gəliri və tənha yaşayan vətəndaşın gəliri hesablanarkən hər bir ailə üzvünün natura və ya pul formasında aldığı bütün gəlir növləri nəzərə alınmalıdır. Natural formada mallar (işlər, xidmətlər, məhsullar), digər əmlak formasında alınan gəlirlər vergi qanunvericiliyinə müvafiq olaraq müəyyən olunan qiymətlərə əsasən həmin malların dəyəri kimi müəyyənləşdirilməlidir.

Eyni zamanda, malların (işlərin, xidmətlərin) keyfiyyətini, yaxud digər istehlak xassələrini itirməsi, malların yararlılıq müddətinin başa çatması, marketing siyasəti, istehlakçıları tanış etmək məqsədilə malların sınaq modellərinin və nümunələrinin satışı ilə bağlı güzəştlər də nəzərə alınmalıdır. Malın (işin, xidmətin) bazar qiyməti dedikdə, eyni (yaxud eynicinsli) mallar (işlər, xidmətlər) bazarında oxşar iqtisadi (kommerciya) şəraitində tələb və təklifin qarşılıqlı təsiri zamanı təşəkkül tapmış qiymət başa düşülür. Bazar qiymətinin müəyyən edilməsi üçün sonrakı satış qiyməti metodundan, yaxud məsrəf metodundan da istifadə oluna bilər.

Ailə üzvlərinin mülkiyyətində olan əmlakdan alınan gəlirlərə aşağıdakılar aid edilməlidir: torpaq sahələrinin, evlərin, mənzillərin, bağ evlərinin, qarajların, nəqliyyat və mexaniki vasitələrin, məhsulların emalı və saxlanması vasitələrinin satışından və icarəyə verilməsindən alınan gəlirlər, şəxsi yardımçı təsərrüfatın məhsullarının (əkinlərin, bostan məhsullarının, ev heyvanlarının, quşların, xəz dərilili heyvanların, arıların, balıqların) satışından alınan gəlirlər və s. Daşınmaz və digər əmlakın icarəyə verilməsindən alınan gəlirin məbləği onun əldə

edildiyi ayların sayına bölünməli və hesablama dövrünə düşən aylarda ailənin, yaxud tənha yaşayan vətəndaşın gəlirlərində nəzərə alınmalıdır. Ailə-fermer təsərrüfatı məhsullarının satışından alınan gəlirin dəyər ifadəsi də nəzərə alınmalıdır. Buna əsasən isə ailə üzvlərinin aldıkları güzəştlərin və sosial təminatların pul ekvivalentləri də nəzərə alınmalıdır.

Eyni zamanda göstərilən gəlirlərin tərkibinə aşağıdakılar daxil edilməməlidir: dövlət sosial yardımının növləri; ailə üzvlərinin həyat və sağlamlığına, ümumi mülkiyyətində olan şəxsi əmlakına vurulmuş ziyanın əvəzinin ödənilməsi üçün həyata keçirilmiş bircəfəlik sığorta ödəmələri; dövlət tibbi-sosial ekspert komissiyası xidmətinin qərarı ilə tibbi, sosial və peşə bərpasına çəkilən əlavə xərclərin aylıq məbləği; alimentlər.

Göstərmək lazımdır ki, hər bir ailə üzvünün, yaxud tənha yaşayan vətəndaşın gəlirləri vergi və rüsumlar çıxılana qədər nəzərə alınmalıdır.

Beləliklə, bazar iqtisadiyyatının belə bir mühüm müddəası tətbiq olunur ki, insanın və onun ailə üzvlərinin şəxsi rifahı onların təşəbbüslərindəən aslıdır. Belə ki, mülkiyyətə fəal münaibət stimullaşdırılmalıdır və o, gəlir gətirməlidir. Yalnız maddi vəziyyətin yaxşılaşdırılması üçün bütün şəxsi ehtiyatlar tükəndikdə insan dövlətdən sosial yardım almağa iddia edə bilər.

Hesab edirik ki, ailənin aytəminatlı hesab olunması və ona dövlət sosial yardımının göstərilməsi məsələsi həll olunarkən adambaşına düşən orta gəliri hesablama dövrü ərzində bütün ailə üzvlərinin gəlirlərinin məcmusunun üçdə birinin ailə üzvlərinin sayına bölünməsi yolu ilə hesablanmalıdır. Tək yaşayan vətəndaşın gəliri isə onun hesablama dövrü ərzindəki gəlirlərinin məbləğinin üçdə biri kimi müəyyən olunmalıdır.

Fikrimizə, respublikamızda qəbul edilmiş «Ünvanlı dövlət sosial yardım haqqında» qanun dövlət sosial yardımının bir növünü - pul ödəmələri növünü müəyyən etmişdir. Hesab edirik ki, həmin qanunla dövlət sosial yardımının ikinci bir növü - natural yardım (yanacaq, qida məhsulları, geyim, ayaqqabı, dərmanlar və s.) növü də müəyyən edilməlidir.

Hazırda qiyyətdə olan qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş pul ödəmələrinin hansı növlərinin dövlət sosial yardımına aid

edilməsi məsələsi həmin ödəməni alma hüququnun əldə edilməsi şərtləri ilə bağlıdır. Bu baxımdan hesab edirik ki, hər bir təzə doğulmuş, övladlığa və ya himayəyə götürülmüş uşağa 16 yaşına qədər (ümumtəhsil məktəbinin şagirdinə ən gec 18 yaşına qədər) ödənilən aylıq müavinət sosial yardım hesab olunmalıdır.

Artıq xarici ölkələrdə geniş şəkildə tətbiq edilən subsidiya isə vətəndaşlara verilən maddi nemətlərin, yaxud onlara göstərilən xidmətlərin məqsədli ödənişidir. Bu əsasən yerli icra hakimiyyəti və özünüidarə orqanlarının yaşayış minimumu, ailənin məcmu gəliri və mövcud güzəştlər nəzərə alınmaqla mənzil sahəsinin sosial norması və kommunal xidmətlərdə istifadə normativləri baxımından verdikləri mənzilin və kommunal xidmətlərin ödənilməsi üçün subsidiyalar şəklində mövcud olur. Belə hallarda adambaşına düşən məcmu gəlirin müəyyən olunmuş yaşayış minimumundan artıq olmaması ilə əlaqədar mənzil sahəsinin sosial norması və kommunal xidmətlərdən istifadə normativləri baxımından mənzilin və kommunal xidmətlərin ödənilməsinə çəkilən xərclər qəbulda müəyyən olunmuş adambaşına düşən minimum əmək haqqı məbləğinin yarısından artıq olmamalıdır.

Subsidiyalar isə hər il təsdiqlənən dövlət standartlarına mənzil sahəsinin sosial normasına, göstərilən mənzil-kommunal xidmətlərinin mənzilin ümumi sahəsinin hər 1 kvadrat metrinə düşən dəyərini son həddinə, vətəndaşların (ailənin) məcmu gəlirində mənzilin və kommunal xidmətlərin ödənilməsinə çəkdikləri xərcin mümkün olan maksimum səviyyəsinə müvafiq olaraq ödənilməlidir.

Hesab edirik ki, sosial ödəmə növü kimi artıq xarici ölkələrin praktikasında tətbiq edilən mənzil subsidiyaları növünün də respublikamızda tətbiq edilməsi yoxsulluğun aradan qaldırılması vasitələrindən biri kimi çox mühüm əhəmiyyət kəsb edərdi. Fikrimizcə, belə subsidiyaların məbləğinin iki variant üzrə hesablanması məqsədəuyğun olardı:

Birinci variant. Ailənin adambaşına düşən orta gəliri yaşayış minimumundan aşağı olduqda, ailənin məcmu gəlirində mənzilin və kommunal xidmətlərin ödənilməsinə çəkilən xərcin mümkün olan maksimum həddi minimum əmək haqqı məbləğinin yarısından aşağı olduqda subsidiyanın məbləği həmin

dövrdə müəyyən olunmuş mənzilin və kommunal xidmətlərin ödənilməsinin məbləği ilə ailənin məcmu gəlirində bu məqsədlər üçün özlərini çəkdikləri xərclərin mümkün olan maksimum məbləği arasında fərq kimi müəyyən olunmalıdır.

Ailənin adambaşına düşən orta gəliri yaşayış minimumundan aşağı olduqda, ailənin məcmu gəlirində mənzilin və kommunal xidmətlərin ödənilməsinə çəkilən xərcin mümkün olan maksimum həddi isə minimum əmək haqqı məbləğinin yarısına bərabər, yaxud yarısından artıq olduqda subsidiyanın məbləğinin dövrə müəyyən olunmuş mənzilin və kommunal xidmətlərin ödənilməsinin məbləği ilə minimum əmək haqqı məbləğinin yarısı arasında fərq kimi müəyyən olunmalıdır.

İkinci variant. Ailələrində adambaşına düşən orta gəlirin yaşayış minimumundan yuxarı olduğu vətəndaşlar üçün subsidiyanın məbləği həmin dövrə müəyyən olunmuş mənzilin və kommunal xidmətlərin ödənilməsinin məbləği ilə mənzil sahəsinin sosial norması və kommunal xidmətlərdən istifadə normativləri baxımından mənzilin və kommunal xidmətlərin ödənilməsinə çəkilən xərclərin mümkün olan maksimum məbləği arasında fərq kimi müəyyən olunmalıdır. Eyni zamanda, subsidiyalar vətəndaşlara nağdsız formada onların mənzilə və kommunal xidmətlərə görə ödəmələrinin azaldılması şəklində verilməlidir. Subsidiyaların verilməsinə yönəldilən vəsaitin ayrılması və uçotu qaydası yerli icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən müəyyən olunmalıdır¹.

Son dövrlərdə vətəndaşlara edilən sosial yardımların bir qismini də kompensasiya ödəmələri təşkil edir. Belə ödəmələr əsasən yeni iqtisadi münasibətlərin yaranması ilə əlaqədar əhalinin gəlirlərinin kəskin azalması nəticəsində baş verə biləcək neqativ halların qarşısını almaq məqsədilə yenidən müstəqillik əldə edən ölkələrdə ödənilir. Hazırda Azərbaycanla bu institut müəyyən sosial müavinətlərə əlavə, yaxud da müstəqil ödənc kimi artıq formalaşmaqdadır. Lakin,

---

Мачульская Е. Е. Значение государственной социальной помощи для преодоления бедности в России. Роль социального обеспечения в решении проблемы бедности и совершенствование методик преподавания права социального обеспечения: материалы Всероссийской научно-практической конференции / под. ред. Э. Г. Тучковой. М.: Проспект, 2004, С. 263

respublikamızda onun konkret sistemi hələ də formalaşmamışdır.

Kompensasiya ödəmələri alanlar və onların tətbiqinin səbəbləri müxtəlifdir. Kompensasiya ödəmələri də müavinətlər kimi müəyyən şəxslərkategoriyasına ünvanlanır; uşaqlara, azyaşlı uşaqlarına qulluq edən analara, I qrup əlillərə və ahıl-lara qulluq edən şəxslərə, müəyyən səbəblərə görə əmək fəaliyyətinə məcburi olaraq müvəqqəti xitam verən şəxslərə və s. Bu sahədə yaranan münasibətləri tənzimləyən normativ akt-ların dairəsi də fərqlidir; buraya həm qanunları, həm prezidi-ntin sərəncamlarını, həm də NK qərarlarını aid etmək olar.

Kompensasion ödəmələrin bir qismi qısamüddətli olur, digər qismi isə daha uzun müddətə ödənilir. Bəzi hallarla isə müddəti ünümüyyətlə müəyyənləşdirilmək olmur.

Kompensasiya ödəmələri hesablanarkən bir qayda olaraq konkret məbləğ əsas götürülür. Bəzən isə minimum əmək haqqı məbləğindən istifadə olunur.

Aşağıdakı ödəmələri kompensasion ödəmələrə aid etmək olar:

-əmək haqqı saxlanılmadan məcburi məzuniyyətdə olan şəxslərə ödənilən ödənişlər;

-qəyyum və ya himayəlik altında olan uşaqlara ödənilən ödənişlər;

-I qrup əlillərə, o cümlədən əlil uşaqlara və 75 yaşına çat-muş qocalara qulluq edən, işləməyən əmək qabiliyyətli şəxslərə ödənilən ödənişlər;

-Çernobıl qəzası əlillərinə səhhətə vurulan ziyana görə veri-lən kompensasiyalar;

-işləməyən pensiyaçılara verilən kompensasiyalar;

-məcburi köçkünlərə yemək xərci ilə əlaqədar olaraq veri-lən kompensasiyalar;

-1941-1945-ci illər Böyük Vətən müharibəsi iştirakçılarını, həlak olmuş, yaxud sonradan vəfat etmiş döyüşçülərin dul arvadlarına, müharibə illərində arxa cəbhədə çahışmış, fəda-kar əməyinə görə orden və medallarla təltif edilmiş vətəndaş-lara verilən kompensasiyalar;

-70 yaşdan yuxarı tənha ahıl vətəndaşlara verilən kompen-sasiyalar;

-Çernobil qəzası əlillərinə, birinci və ikinci qrup əlillərə (qeyri-vergi güzəştləri saxlanılan əlillər istisna olmaqla) verilən kompensasiyalar;

-hərbi xidmət vəzifələrini yerinə yetirərkən əlil olmuş hərbi qulluqçulara verilən kompensasiyalar;

-əhaliyə tibbi yardım göstərilməsi zamanı immunçatışmazlıq virusunun törətdiyi xəstəliyə tutulan, bu səbəbdən əlil olan işçilərə ödənilən kompensasiyalar;

Lakin, kompensasiya ödəmələrinin uzun müddət mövcud olacağı inandırıcı deyil. Tədrisçilərin onları bir qismi tamamilə sıradan çıxacaq, digər qismi isə tamhüquqlü müavinət növü kimi formalaşacaqdır¹.

«Ünvanlı dövlət sosial yardım haqqında» qanuna görə belə yardım aztəminatlı ailələrə dövlət tərəfindən verilən pul yardımıdır. Qanunda ünvanlı sosial yardımın təyin edilməsinin şərti kimi ehtiyac meyarı çıxış edir. Qanuna əsasən ehtiyac meyarı dedikdə, əhalinin əsas sosial demoqrafik qrupları üzrə yaşayış minimumundan asılı olaraq, ünvanlı dövlət sosial yardımının təyin edilməsi məqsədilə dövlət büdcəsi ilə birgə hər il üçün təsdiq olunan həddi başa düşülür.

Sosial yardımın məqsədi aztəminatlı ailələrin sosial müdafiəsinin təmin edilməsindən ibarətdir. Mütərəqqi haldır ki, qanunvericilik sosial yardımın əsas prinsiplərini norma prinsip kimi təsbit etmişdir. Bu isə qanunun birmənalı şəkildə tətbiqində mühüm rol oynayacaqdır. «Ünvanlı dövlət sosial yardım haqqında» qanunda ünvanlı sosial yardımın aşağıdakı prinsiplərin təsbit edilmişdir:

- ünvanlılıq-sosial yardım yalnız aztəminatlı ailələrə təyin olunur;

- ədalətlik-sosial yardım ailənin orta aylıq gəliri ilə hər ailə üzvü üçün ehtiyac meyarının məcmusu arasındakı fərq məbləğində təyin olunur;

- bərabərlik-sosial yardım bütün aztəminatlı ailələrə təyin olunur².

¹ Əliyev M. N. Sosial təminat hüququ. Tədris-metodiki vəsait. Bakı: 2002, s. 108-109

² «Azərbaycan» qəz., Bakı, 2005, 17 noyabr, s. 2-3

Sosial yardım dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına maliyyələşdirilir. Sosial yardım aztəminatlı ailələrə yaşayış yeri üzrə Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin rayon (şəhər) əhalinin sosial müdafiəsi mərkəzində yaradılmış komissiya tərəfindən təyin olunur. Sosial yardımın alınması üçün müraciət edilməsi, onun təyin olunması, verilməsi və verilməsindən imtina edilməsi qaydaları Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 2 fevral 2006-cı il 32 nömrəli qərarı ilə müəyyən edilmişdir.

Sosial yardımın məbləği ailənin orta aylıq gəliri ilə hər bir ailə üzvü üçün ehtiyac meyarının məcmusu arasında yaranan fərq məbləğində hesablanır. Ehtiyac meyarı mərhələlərlə ölkə üzrə yaşayış minimumuna çatdırılır. Ailənin orta aylıq gəlirinin hesablanması qaydası isə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti 2 fevral 2006-cı il 32 nömrəli qərarı ilə müəyyən edilmişdir.

Hesab edirik ki, yoxsulluğun aradan qaldırılmasında dövlət sosial yardımının səmərəli olması üçün kifayət qədər inkişaf etmiş normativ bazanın olması zəruridir. Bununla əlaqədar verilən sosial ödəmələrin məbləği isə ən azı yaşayış minimumu səviyyəsində olmalı və uzunmüddət üçün nəzərdə tutulmalıdır.

II FƏSİL YOXSULLUQ PROBLEMİNİN SOSIAL TƏMİNAT HÜQUQU ÇƏRCİVƏSİNDƏ HƏLLİ

2. 1. Sosial təminat sistemində minimum sosial standartların tətbiqi

Bazar iqtisadiyyatının formalaşması sosial risklərdən müdafiə üzrə səmərəli sistemin yaradılmasını tələb edir. Bununla əlaqədar sosial təminat sisteminin qarşısında duran vəzifələr də mürəkkəbləşir. Müasir dövrdə əsas sosial risklərdən birini yoxsulluq təşkil edir.

Qədim dövrlərdən indiyə qədər bəşəriyyəti cəməli münasibətlər təşəkkül tapdıqca və inkişaf etdikcə ədalətliyi, azadlığı, hamı üçün maddi rifahı və xoşbəxt həyatı təmin etməyə imkan verən cəmiyyəti qurmağa can atmışdır. Cəmiyyətdə itala «sosial müdafiə» anlayışının mövcud olmadığı bir dövrdə həyata keçirilən sosial siyasətin əsas istiqamətlərindən birini yoxsulluğa qarşı mübarizə təşkil etmişdir. Yoxsulluq dünya tarixində bütün bəşər sivilizasiyalarında xüsusi təzahür kimi görünür. O, qismətli xarakterli və nisbi təbiətli olub, bütün cəmiyyətlərə mənfi təsir göstərir və bunun nəticəsi olaraq bütün cəmiyyət həndər təsirin minimumuna endirilməsi üzrə müəyyən tədbirlərin görülməsini tələb edir.

Sosial-iqtisadi kateqoriya kimi yoxsulluğun aradan qaldırılması üzrə tədbirlərin işlənilməsi üçün yoxsulluğun meyarlarını ifadə etmək, iqtisadi hesablamaların və hüquqi vasitələrin köməyi ilə onu formalaşdırmaq zəruridir. Bu məqsədlə həyat səviyyəsini, qanunvericiliklə müəyyən olunan, əhalinin əsas tələbatlarının ödənilməsinin minimum zəruri səviyyəsini təmin edən normativ göstəricilərindən ibarət olan minimum sosial standartlar tətbiq olunur. Həmin sosial standartların ifadəsi üçün müxtəlif terminlərdən istifadə olunur: «həyat səviyyəsini minimum standartlar», «həyat səviyyəsini minimum meyarlar», «minimum sosial təminatlar», «sosial normativlər». İstifadə olunan adlardan asılı olmayaraq, onlar eyni cəhətdən əsaslandırılmış sosial istiqamətlərdən, cəmiyyətin və iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsini əks etdirən müəyyən istehlak standartlarından ibarətdir.

Minimum sosial standartlar yalnız yoxsulluğun meyarı olaraq, sosial risk kimi onun reallaşması üçün qiymətləndirilməsinə imkan yaratmaqla məhdudlaşmışdır. Onlar sosial təminatın minimum səviyyəsi, yəni sosial ödəmələrin minimum məbləği müəyyən olunarkən tətbiq edilməlidir və bu sosial riskin kompensasiya dərəcəsinin qiymətləndirilməsi üçün zəruridir.

Sosial təminatın müxtəlif təşkilati-hüquqi formalarında minimum sosial standartların rolu fərqlənir. Dövlət sosial yardımını sistemində onlar eyni vaxtda yuxarıda göstərilmiş iki funksiyaları yerinə yetirir, yəni vətəndaşın sosial təminata olan tələbatını, eləcə də sosial yardımların məbləğini müəyyən etməyə imkan verir. Sosial sığortada və dövlət sosial təminatında minimum sosial standartlar təminat səviyyəsinin qiymətləndirilməsi üçün tətbiq olunur. Bu gün tətbiq olunan minimum sosial standartlar bu funksiyaların reallaşdırılması baxımından nə dərəcədə səmərəlidir? Bu sualacavab vermək üçün yaşayış minimumu və sosial sığorta haqqında qüvvədə olan qanunvericiliyi təhlil etmək zəruridir, çünki sosial təminatın məhz bu formalarında minimum sosial standartlar prinsipial əhəmiyyətə malikdir.

«Yaşayış minimumu haqqında» qanunda göstərilir ki, (maddə 1.0.7) ünvanlı dövlət sosial yardım-əhalinin aztəminatlı təbəqələrinə dövlət tərəfindən müxtəlif formalarda (sosial ödənişlər, müavinətlər, icbari ödənişlərdən güzəştlər və s.) göstərilən yardımlardır. Dövlət sosial yardımını sistemi əhalinin aztəminatlı kateqoriyalarının (yəni orta aylıq gəlirləri hər bir ailə üzvü üçün ehtiyac meyarının məcmusundan aşağı olan ailələr) həyat səviyyəsinin təmin edilməsinə yönəlmişdir. Əhalinin aztəminatlı təbəqələrinə dövlət tərəfindən ünvanlı sosial yardım göstərilməsinin formalaşdırılmasında və tətbiqində yaşayış minimumundan istifadə olunur.

Yaşayış minimumu istehlak büdcələrinin normativ xarakterli növlərindən biridir. Sosial-iqtisadi siyasətin gələcək perspektivləri formalaşdırılarkən maddi və mənəvi tələbatları ödəyən ən zəruri istehlak mallarının və xidmətlərin məcmusu əsas götürülməklə işlənilib hazırlanmalı olan minimum istehlak səbəbindən istifadə etmək nəzərdə tutulmuşdur.

Ən zəruri maddi nemətlərin və xidmətlərin (ərzaq məhsulları, sanitariya və gigiyena əşyaları, dərmanlar, mənzil-kommunal xidmətlər) mümkün olan minimum hədlərini əks etdirən yaşayış minimumundan (fizioloji minimumdan) istifadə müstəsna olaraq iqtisadiyyatdakı böhranlı vəziyyətin aradan qaldırılması dövrü üçün hesablanmışdır. Lakin, iqtisadiyyatın inkişafında nəzərə çarpan müsbət meyllərə baxmayaraq, minimum istehlak səbəti sistemə keçid hələ də real xarakter daşımır. Bunu «Ünvanlı dövlət sosial yardımı haqqında» qanuna əsasən əilini aztəminatlı əilə hesab etmək üçün minimum istehlak səbətinin real dəyərini əks etdirən yaşayış minimumundan deyil, nədənsə ehtiyac meyarı kimi kateqoriyadan istifadə edilir. Bəzi iqtisadçılar isə göstərirlər ki, bu gün fərdi istehlak sahəsində minimum həyat səviyyəsinin meyarı kimi tətbiq edilə biləcək daha yüksək standartlara malik olan yaşayış minimumunu formalaşdırılmalıdır¹.

Yaşayış minimumunun sosial-iqtisadi məzmununda ciddi dəyişiklik haş vermədiyindən, onun tətbiq sahəsi çox həssaslıqla müəyyən olunmalıdır: «İqtisadiyyat böhran dövrü keçirdikdə ölkənin ehtiyatları hamı üçün minimum büdcəni təmin etməyə və eyni zamanda, əməyin stimullaşdırılması tələblərinə müvafiq surətdə əhalinin əsas kütləsinin həyat səviyyəsinin ciddi differensiasiyasını həyata keçirməyə kifayət etmir. İqtisadiyyatda mövcud olan böhranlı vəziyyət tədqiqatçıları və dövlət orqanlarını məcburən minimum isehlak büdcələrin işlənilib hazırlanmasına deyil, aşağı standartlı minimum istehlak büdcəsi olan yaşayış minimumunun işlənilib hazırlanmasına birtərəfli surətdə sövq etmişdir. Məlumdur ki, uzun sürən müəyyən müddət ərzində (2-3 il və daha çox) yaşayış minimumu səviyyəsində və daha aşağı gəlirə malik adamlar labüd surətdə yoxsula çevrilir»².

Bununla da yoxsulluq aradan qaldırılmaz, əslində möhkəmləndirilir. Sosioloji aspektdən məsələ əhalinin marginallaşması prosesindən, nisbi yoxsulluğun mütləq yoxsulluğa çevrilmə-

¹ Pieters Denni. Sosial müdafiənin əsas prinsipləri. Bakı: 2001, s. 69

² Бобков В.Н., Проблемы оценки уровня жизни населения в современной России. М.: 1995. с. 84

si ilə bağlıdır ki, bu da şəxsiyyətin qeyri-sosiallaşması ilə xarakterizə olunur¹.

Yaşayış minimumu kateqoriyasında əks etdirilmiş yoxsulluq səviyyəsi səfalətin müəyyən dərəcəsidir. Aztəminatlılıq səviyyəsi əsas maddi və mənəvi tələbatların təmin edilməsinin əldə olunmuş dərəcəsini ifadə edir. Bununla yanaşı, nisbi təminatlılıq səviyyəsi (bu bir qayda olaraq əsas maddi və mənəvi tələbatların artıqlaması ilə yerinə yetirilməsinin dərəcəsi ilə bağlıdır) və yüksək təminatlılıq səviyyəsi (mümkün tələbatların ödənilməsinin əldə olunmuş dərəcəsi) fərqləndirilir.

İqtisadçıların qiymətləndirməsinə görə, məhz minimum istehlak büdcəsi (bəzi ədəbiyyatlarda bu, sosial minimum adlandırılır) işçi qüvvəsinin normal təkrar istehsalını, yəni işləyənlərə düşən real ailə yükü nəzərə alınmaqla nisbətən uzunmüddətli dövr (10-15 ilə qədər) ərzində mümkün gəlirləri və xərcləri təmin etməyə qabildir². V.N.Bobkovun fikrincə, minimum istehlak büdcələri, əslində, yaşayış minimumunun həqiqi dəyərini təşkil edirlər və onlardan yoxsulluq səviyyəsinin meyarı kimi istifadə olunmalıdır³. Bu zaman minimum istehlak büdcələri differensasiya olunmalı və ailə tərkibi və digər hallar nəzərə alınmaqla işlənilib hazırlanmalıdır. Bu, əmək haqqının, pensiyaların və digər gəlirlərin minimum səviyyəsi üçün düzgün istiqamətləri bərpa edəcək, sosial siyasətdə yoxsulluq probleminin həllinə yönəlmiş perspektivlər artacaqdır. Lakin dövlətin ehtiyat imkanları məhduddur və buna görə də ən yaxın vaxtlarda minimum istehlak büdcələrindən istifadə etmək, bir qədər çətin olacaqdır. Hesab edirik ki, yaxın gələcəkdə bu tamamilə real olacaqdır.

Bundan başqa, islahatların ilk dövründə respublikamızda analoji şəraitə malik olmuş bir sıra Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrinin təcrübəsi bunu təsdiqləyir. «Əksər postsosialist

---

¹ Лучкина Л.С. Проблемы социальной защиты населения и прожиточный минимум: опыт стран Центральной и Восточной Европы // Труд за рубежом. 1998, № 2, с. 35

² Кузнецова Н.П. Минимальные потребительские бюджеты / Обеспечение социальной защиты населения. Сборник научных трудов. М.: НИИ труда, 1992, с. 75

³ Бобков В.Н., Проблемы оценки уровня жизни населения в современной России. М.: 1995, с. 88

ölkələrinin təcrübəsində yoxsulların müdafiəsi üçün sosial minimumdan istifadə edilməyə başlanmışdır. O, Baltikyanı ölkələrində, eləcə də keçmiş SSRİ-nin digər qərb respublikalarında da (Belarus, Moldova, Ukrayna) tətbiq olunur. Qazaxıstanda, Rusiyada, Rumıniyada, Slovakiyada, Çexiyada bu məqsədlərə yaşayış minimumu xidmət edir»¹.

Tədqiqatçılar bir sıra ölkələrdə tətbiq olunan sosial minimumdan yaşayış minimumuna (fizioloji minimuma) keçid meylini göstərirlər. «Bu ölkələrdən bir çoxunda sosial yardımın həcmi hətta onu da təmin etmir»².

Məhz qismən də olsa bu səbəbdən bəzi postsosialist ölkələrində yoxsulluq səviyyəsinin ölkə üzrə gəlirlərin (xərclərin) adambaşına düşən orta səviyyəsi ilə tutuşduran nisbi göstəriciləri daha geniş tətbiq olunmağa başlanmışdır. Bu göstəricilərdən Avropa İttifaqının Statistika Bürosu geniş istifadə edir. Onlar ölkə üzrə ailələrin orta gəlirinin 40, 50, 60 % səviyyəsində müəyyən olunmuşdur, xüsusilə beynəlxalq müqayisələr zamanı ölkə üzrə adambaşına düşən xərclərin 50 % həcmində yoxsulluq səviyyəsi göstəricisi tətbiq olunur»³. Fikrimizcə, yoxsulluğun nisbi göstəriciləri respublikamız üçün iqtisadi xarakterli səbəblərə görə tətbiq oluna bilməz. Uzunmüddətli bir dövr ərzində yoxsulluğun mütləq meyarlarından istifadə olunacaqdır ki, bunların da sırasına yaşayış minimumu və digər minimum istehlak büdcələri aiddir.

Fikrimizcə, əhalinin sosial müdafiəsi sahəsində yaşayış minimumunun sosial standart kimi tətbiqi yalnız sosial yardım institutu üçün məqsədəuyğundur. Vətəndaşın şəxsi əmək və maliyyə iştirakı ilə bağlı olan sosial sığorta sistemində sosial standartların daha yüksək səviyyəsi, məsələn, minimum istehlak büdcəsi qüvvədə olmalıdır. İqtisadçı alimlərin hesablamalarına görə, minimum istehlak büdcəsi yaşayış minimumun-

¹ Лучкина Л.С. Проблемы социальной защиты населения и прожиточный минимум: опыт стран Центральной и Восточной Европы // Труд за рубежом. 1998, № 2, с. 34

² Федорова. М. Ю. Примененне мнимальных социальных стандартов в российской системе социального обеспечения // Человек и труд, 2005, № 10, с. 23

³ Ершова И.Б. Уровень жизни в странах Центральной и Восточной Европы // Труд за рубежом, 1997, № 1, с. 65

dan üç-dörd dəfə artıqdır¹. Sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə sosial siyasət formalaşdırılarkən məhz belə yanaşma tətbiq olunur. Bəzi müəlliflər qeyd edir ki, yalnız sosial siyasətin «marginal» modellərində dövlət yaşayış minimumuna uyğun müəyyən minimum həyat səviyyəsini təmin etməyə çalışmalıdır. İnstitusional modeldə normal və artan həyat səviyyəsini təmin etmək zəruridir, onlara iqtisadi təsnifatlarda rəasional istehlak büdcələri uyğun gəlir².

Hazırda respublikamızda dövlət sosial sığorta ödəmələrinin minimum istehlak büdcəsi ilə uzlaşmasını təmin edə bilmirsə, bunun qanunvericilikdə gələcək perspektivi olan istiqamət kimi təsbiti zəruridir. Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi yalnız minimum istehlak səbətinin məbləğini hesablamaqla kifayətlənməyib, həm də bu məlumatları dərc etdirməlidir ki, onlar sosial tərəfdaşlıq münasibətlərinin subyektləri tərəfindən iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində və ayrı-ayrı təşkilatlarda minimum əmək haqqının, eləcə də əlavə sosial sığorta üzrə ödəmələrin məbləğinin müəyyən edilməsi üçün istiqamət kimi tətbiq oluna bilsin. Hələ ötən əsrin əvvəllərində S. J. Sismondi göstərirdi ki, təminat hissi yalnız tələb olunandan artıq gəlir mövcud olduqda mümkündür, yalnız onun sayəsində həyat müəyyən dəyər kəsb edir, əmək isə həzz gətirir³. Bu formula tarixi dövrdən, milli fərqlərindən və digər hallardan asılı olmayaraq universaldır. Sosial sığorta sistemində sosial sığorta hadisəsi yaranarkən itirilmiş qazancın, yaxud digər əmək gəlirinin kompensasiyası həyata keçirildiyindən, sosial sığorta ödəmələrinin minimum məb-

---

¹ Политика доходов и заработная плата / Под ред. Н.Волгина. М.: 1998, с. 63 Paşayev T. Əhalinin gəlirlərinin tənzimlənməsi problemləri. «Elm» qəz., Bakı, 2002, 31 yanvar, s. 10

² Федорова М. Ю. Применение минимальных социальных стандартов в российской системе социального обеспечения / Роль социального обеспечения в решении проблемы бедности и совершенствование методики преподавания права социального обеспечения: материалы Всероссийского научно-практической конференции / под. ред. Э. Г. Тучковой. М.: Проспект, 2004, с. 92

³ Сисмонди С.Ж. Новые начала политической экономии или о богатстве в его отношении к народонаселению / Под ред. А.Ф.Кони. М.: 1937, с. 320

ləğinin müəyyən edilməsi üçün sosial minimumun tətbiqi iqtisadi cəhətdən əsaslıdır. Bu, əmək və sosial sığorta haqqında qanunvericilikdə öz əksini tapmalıdır.

Qüvvədə olan qanunvericiliyin təhlili belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, Hazırda sosial sığorta ödəmələrinin minimum məbləği məsələsinə birmənalı yanaşma yoxdur. Belə ki, işsizlik müavinətinin minimum məbləği Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunur və Hazırda onun məbləği minimum əmək haqqı məbləği ilə uyğun gəlmir. Belə ki, respublikamızda minimum əmək haqqı 30 manat məbləğində olduğu halda işsizlik müavinətinin minimum məbləği 24 manat manat məbləğindədir.

Sosial müavinətlərin məbləği müxtəlif aktlarla (Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 4 fevral 2004-cü il tarixli 7 № -li qərarı ilə təsdiq edilmiş «Pensiya yaşına çatmasına və ya əlilliyinə görə könüllü işdən çıxmış və dövlət qulluğunda xidmət illərinin minimum həddinə malik olmayan dövlət qulluqçularına təyin edilən ömürlük müavinətin təyin olunması» Qaydası¹, «Bəzi kateqoriyadan olan vətəndaşlara təyin edilən aylıq və birdəfəlik müavinətlərin məbləği barədə» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 8 noyabr 1999-cu il tarixli fərmanı², «Uşağa qulluğa görə qismən ödənişli sosial məzuniyyətdə olanlara verilən müavinətin artırılması barədə» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 yanvar 2001-ci il tarixli Sərəncamı³, «Kommunal, nəqliyyat və digər xidmətlər üzrə güzəştlərin müavinətlərlə əvəz olunmasının təmin edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 dekabr 2001-ci il tarixli Fərmanı⁴, «Əhalinin bəzi təbəqələrinin sosial müdafiəsinin yaxşılaşdırılması haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 01 mart 2005-ci il tarixli fərmanı⁵, «Əhaliyə ödənilən bir sıra sosial müavinətlərin ar-

¹ Əliyev M.N. «Dövlət qulluqçularının pensiya təminatı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun Kommentariyası. Bakı: «Bakı Universiteti» nəşriyyatı, 2005, s. 35

² «Azərbaycan» qəz., Bakı, 1999, 9 noyabr

³ «Azərbaycan» qəz., Bakı, 2001, 19 yanvar

⁴ «Azərbaycan» qəz., Bakı, 2001, 27 dekabr

⁵ «Azərbaycan» qəz., Bakı, 2005, 2 mart

tırılması haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2004-cü il tarixli Sərəncamı, «Sosial müavinətlər haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 fevral 2006-cı il tarixli fərmanı¹, «İşsizlik müavinətinin və işə hazırlığı, yenidən hazırlıq və ixtisasartırma dövründə vətəndaşlara verilən təqaüdün minimum məbləğinin təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2004-cü il 23 iyun tarixli 86 №-li qərarı, «Yetim və valideyn himayəsindən məhrum uşaqları qəyyumluğa (himayəyə) götürmüş şəxslərə pul müavinəti ödənilməsi barədə» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2 fevral 1995-ci il tarixli 22 sayılı Qərarı) tənzimlənilir. Bəzi sosial müavinətlərin məbləği nəinki yaşayış minimumunu, heç ehtiyac meyarı səviyyəsində müəyyən edilməmişdir. Məsələn: 16 yaşadək əlil uşaqlara 25 manat, şəhid uşaqlarına 10 manat, valdeynlərini itirmiş və valdeyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların qəyyunlarına (himayəçilərinə) 5 manat, üç yaşınadək uşağa qulluğa görə 3 manat məbləğində müavinət müəyyən edilmişdir. Hazırda respublikamızda sosial müavinətlərə dair qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi prosesi gedir. Hesab edirəm ki, həmin aktlarda belə bir müddəa təsbit edilməlidir: əmək qabiliyyətli əhalinin yaşayış minimumundan artıq orta aylıq gəlirə (gəlirə) malik sığortalanmış şəxs üçün tam təqvim ayı ərzində göstərilən yaşayış minimumundan aşağı ola bilməz. Eyni zamanda belə bir müddəa yeni pensiya qanunvericiliyində dənəzərdə tutulmalıdır. Fikrimizcə, gələcək perspektivdə əmək pensiyalarının əsas hissəsi pensiyaçının yaşayış minimumunu, sığorta və yığım hissələri isə minimum, yaxud hətta rəasional istehlak büdcəsini təmin etməlidir. Lakin, belə bir perspektivin hansı müddətdə uzaq olması məlum deyildir. Buna baxmayaraq ehtimal etmək olar ki, ən yaxın vaxtlarda sosial sığorta təminatının minimum səviyyəsinin müəyyən edilməsi üçün yaşayış minimumu real şəkildə tətbiq olunacaqdır. Buna görə də qanunvericilikdə strateji məqsəd kimi sosial sığorta təminatının minimum istehlak büdcəsinə uyğun minimum səviyyəsinin əldə olunmasını təsbit etmək zəruridir. Buna həm də sosial

---

¹ «Azərbaycan» qəz., Bakı, 2006, 25 fevral

sığortanın bəzi növlərində sığorta ödəmələrinin minimum məbləğinin müəyyən edilməsi də təkan verə bilər. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 mart 2006 –cı il tarixli fərmanı ilə əmək pensiyasının baza hissəsi (yəni pensiyanın minimum məbləği) 30 manat məbləğində müəyyən edilmişdir¹. Hesab edirik ki, respublikamızda artıq qeyri-dövlət pensiya fondlarının yaradılmasına da zərurət vardır. Belə ki, əlavə pensiyalar əmək pensiyası ilə yanaşı sosial riski kompensasiya etməklə yanaşı pensiyaçının məqbul həyat səviyyəsini təmin etməli olan dövrü ödəməyə çevrilməsinə yönəlməlidir.

Uzun müddət ərzində sosial təminat sistemində sosial standart kimi minimum əmək haqqı məbləği tətbiq olunmuşdur. Sabit surətdə müəyyən edilən bəzi müavinətlərin məbləği, eləcə də müavinətlərin minimum və maksimum məbləği (məsələn, əmək qabiliyyətliliyinin müvəqqəti itirilməsinə görə müavinətlər) onunla uzlaşdırılırdı. «Yaşayış minimumu haqqında» Qanuna əsasən göstərmək olar ki, pensiyaların və sosial ödəmələrin minimum məbləği yaşayış minimumunun məbləği əsas götürülməklə müəyyən olunmalıdır. Bu məbləğin yüksəldilməsi onun yaşayış minimumu ilə nisbətinin daim artırılması nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir. Belə dəyişikliklər nəticəsində bəzi sosial müavinətlərin və minimumu əmək haqqının (eləcə də yaşayış minimumunun) məbləğində ciddi uyğunsuzluq yaranmışdır. Belə ki, uşağa qulluğa görə aylıq müavinətin məbləği 3 manat məbləğində müəyyən edilmişdir. Bu isə minimum əmək haqqı məbləği ilə tam şəkildə uyğunsuzluq yaradır.

Beləliklə, sosial təminat sistemində minimum sosial standartlar özlərinin başlıca funksiyasını yerinə yetirmir və yoxsulluğun aradan qaldırılması probleminin həlliə təkan vermir. Onların qanunvericilikdə dövlətin sosial öhdəlikləri kimi qəti şəkildə təsbiti zəruridir. Eyni zamanda sosial təminatın natura formasında təqdim olunan növlərinin (tibbi yardım və müalicə, pulsuz və ya güzəştli dərman yardımı, sanatoriya-kurort müalicəsi, tam və yarımstasionar sosial xidmət, uşaqların internatlarda və ya uşaq müəssisələrində saxlanması,

---

¹ Azərbaycan qəz., Bakı, 2006, 31 mart, s. 1-3

əlillərin peşə hazırlığı və işədüzəldilməsi, əlillərin nəqliyyat vasitələri ilə təmin edilməsi, protez–ortopedik yardım, əlillərə pulsuz mənzil verilməsi, sosial təminat sistemi üzrə güzəştlər) həcmi və keyfiyyətini əks etdirən minimum sosial standartlar işlənilib hazırlanmalıdır.

2.2. Sosial təminat şərtlərinin diferensiasiyası və yoxsulluq

Dövlətin sosial siyasətinin səmərəliliyi müəyyən meyarlar üzrə qiymətləndirilir. Həmin meyarlara sosial problemlərin həllinin təmin edilməsi tədbirləri və sosial siyasətin iqtisadi artım mexanizminə daxil edilmə dərəcəsi də aiddir. Sosial yönümlü dövlətin ümumi məqsədi cəmiyyət üzvlərinin daim artan maddi və mənəvi tələbatlarının maksimum təmin edilməsindən ibarət olmalıdır.

Sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatı təsərrüfat sisteminin xüsusi tipi kimi yalnız əhalinin rifah halının yüksək səviyyəsi ilə xarakterizə olunmur. O, həmin sistemin bütün elementlərinin fəaliyyətini sosial müdafiə vəzifələrinin, vətəndaşların yüksək həyat səviyyəsinin və keyfiyyətinin reallaşdırılmasına yönəlməli olan sosial-iqtisadi institutların məcmusu ilə fərqlənir. Belə institutlardan biri kimi dövlət sosial təminat sistemini nəzərdən keçirmək olar. Sosial dövlətin və sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatının qarşılıqlı əlaqəsi və vəzifələri artıq məlumdur. Eyni zamanda, hüquq sahəsi kimi sosial təminat hüququnun prinsipləri özlərinin məzmunu etibarilə son nəticədə bu vəzifələrin həllinə yönəlmişdir. Bu əsasən əmək töhfəsindən, yoxsulluğun səbəblərindən və digər sosial əhəmiyyətli hallardan asılı olaraq, əmək şəraitindən, təbii iqlim zonasından, sosial sığorta stajının müddətindən, səhhətindən asılı olaraq təminatın növlərinin, şərtlərinin və səviyyəsinin diferensiasiyası kimi prinsiplərdə daha qabarıq şəkildə görünür. İqtisadi cəhətdən bu prinsiplərin reallaşdırılmasını əhalinin adambaşına düşən və natural formada ifadə olunani-stehlak səbətinin məbləğinin artırılması, onun reallaşdırılmasının səmərəliliyini isə ərzaqlar və xidmətlər üçün müəyyən normalarla hesablanan canlı əmək məsrəflərinin azaldılması ilə təsdiq etmək zəruridir.

Göstərilmiş həmin prinsiplərin həyata keçirilməsinə maneçilik törədən amillərdən biri yüksək məhsuldar əməyin formalarının və mexanizmlərinin qeyri-təkmil olmasıdır.

Hazırda təcrübədə əməyin ödənilməsi sistemi, eləcə də işçilərin maddi həvəsləndirilməsi formaları, faktiki olaraq işəgötürənin mülahizəsindən asılıdır. Açıq şəkildə görünür ki, əmək hüququnun tənzimləyici rolu daha çox işəgötürənlərin mənafeələrinə cavab verir. Bu isə ona gətirib çıxarmışdır ki, əvvəllər təşəkkül tapmış, yerinə yetirilən işlərin mürəkkəbliyini və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə işçilərin ixtisas dərəcəsini daha çox nəzərə alan əməyin ödənilməsinin tarifi sistemi son illər tədricən dağılmaqdadır. Halbuki, minimum əmək haqqının sosial cəhətdən ədalətli və iqtisadi cəhətdən səmərəli səviyyəsinin təsbiti mühüm və başlıca əhəmiyyət kəsb edir. İşçi qüvvəsinin çoxluğu və ucuzluğu isə faktiki olaraq əməyin ədalətsiz şəkildə qiymətləndirilməsinə səbəb olmuşdur.

Son nəticədə əməyin qeyri-adekvat qiymətləndirilməsi, qiymətlərin artımı, əmək haqqının gecikdirilməsi və ödənilməməsi ona gətirib çıxarmışdır ki, əmək cəmiyyət həyatında ictimai rifahın əsası funksiyasını itirə bilər. Bunun nəticələri isə həmiyə məlumdur. Həmin nəticələr içərisində işləyən vətəndaşların əsas hissəsinin real əmək haqqının aşağı düşməsi əsas yer tutur. Bu zaman təbii olaraq respublikamızda ən kəskin problemlərdən birinin-əmək haqqının tənziminin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, o cümlədən onun minimum məbləğinin, işçilərin ayrı-ayrı kateqoriyaları, iqtisadiyyatın sahələri və bölgələr üzrə diferensiasiya olunmuş orta aylıq əmək haqqı səviyyələrinin müəyyən edilməsi məsələləri meydana çıxır. Əmək haqqı (yerinə yetirilən işlərin mürəkkəbliyindən, kəmiyyətindən, keyfiyyətindən və şərtlərindən, işçinin ixtisaslılığından asılı olaraq və kompensasiya ödəmələri və həvəsləndirici ödəmələr nəzərə alınmaqla sərf olunmuş əməyə görə haqq kimi) bir tərəfdən əmək qabiliyyətli əhalinin əsas gəlir mənbəyi, digər tərəfdən isə sosial təminat üzrə pul ödəmələrinin və natural ödəmələrin (pensiyaların, müavinətlərin, kompensasiyaların, sosial xidmətlərin, tibbi və sosial yardımın və s.) məbləğinin müəyyən edilməsi üçün əsas (baza) kimi götürülür.

Bazar iqtisadiyyatı baxımından əmək haqqı işəgötürənin işçi qüvvəsinə çəkdiyi məsrəflərinin əsas elementini təşkil edir və o, işçi qüvvəsi dəyərinin forması (qiyməti) kimi çıxış edir. Onun məbləği müəyyən edilərkən ailənin (himayədə olan şəxslərin) tərkibi də daxil olmaqla, işçi qüvvəsinin təkrar istehsalı üçün zəruri olan istehlak mallarının və pullu xidmətlərin dəyəri əsasgötürülməlidir. Məlumdur ki, himayədəki şəxslər üçün sosial ödəmələrin mövcud məbləği onların saxlanılmasına çəkilən xərcləri təmin etmir. Bu baxımdan, yalnız işçinin əməyinin ödənilməsi mexanizmi deyil, həm də onun məbləğinin formalaşdırılmasına, o cümlədən orta aylıq əmək haqqının səviyyəsinə yanaşma dəyişməlidir. Hazırda onun səviyyəsi işçinin bir çox xərcləri ödəməsi zərurətini, o cümlədən, səhiyyə, təhsil, mənzil və kommunal təsərrüfatı sahəsində geniş yayılmış pullu xidmətlər sistemini nəzərə almır. Orta aylıq əmək haqqının yalnız işçinin obyektiv surətdə mövcud olan xərclərinin nəzərə alınması səviyyəsi işçi qüvvəsinin təkrar istehsalı funksiyasının və digər sosial funksiyaların yerinə yetirilməsini təmin etməyə imkan verəcəkdir. Buna görə də belə bir müddəa irəli sürmək daha məntiqli olardı ki, orta aylıq əmək haqqının əsaslandırılmış səviyyəsi və yaşayış dəyəri nəzərə alınmaqla onun daim artırılması sosial təminatın bütün növlərinin məbləğinin formalaşdırılması üçün əsas və onların yüksəldilməsi metodlarından biri kimi çıxış edə bilər.

Şəxsiyyətin zəruri tələbatlarının mümkün qədər maksimum dərəcədə təmin edilməsi cəmiyyətin və dövlətin mənafehlərinə ziyan vurulmadan onun həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Hər bir halda isə, şəxsiyyətin tələbatlarının dairəsi və onların son həddi bütövlükdə dövlətin iqtisadi imkanları ilə müəyyən olunur. Buna baxmayaraq, yaşayış minimumu, minimum əmək haqqı və sosial təminatın bütün növlərinin minimum məbləği arasında nisbətənin müəyyən edilməsinə bütün mövcud yanaşmalara yenidən baxılması tələb olunur.

Qüvvədə olan qanunvericilik yaşayış minimumunu istehlak səbətinin (ərzaq məhsullarının, qeyri-ərzaq mallarının və xidmətlərin minimum məcmusu), eləcə də məcburi ödəmə və rüsumların dəyər ifadəsini müəyyən edir. Yaşayış minimumu dövlət səviyyəsində əmək haqqının, təqaüdlərin, sosial təminat ödəmələrinin – pensiyaların, müavinətlərin, xidmətlə-

rin, vətəndaşların aztəminatlı kateqoriyalarına dövlət sosial yardımının minimum məbləğinin müəyyən edilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Hazırda yaşayış minimumu ilə minimum əmək haqqının və sosial təminat üzrə ödəmələrin səviyyəsi arasındakı fərq yaşayış minimumunun məbləğinə nisbətən onların məbləğinin müəyyən edilməsi ilə məhdudlaşır. Göstərmək lazımdır ki, bu zaman sosial təminatın və onun səviyyəsinin gələcək inkişafı üçün əsas kimi belə yanaşma etiraz doğurur.

Birincisi, yaşayış minimumunun müəyyən olunmuş müasir səviyyəsi insanın fizioloji yaşayış səviyyəsini ifadə edir. Onun sosial ödəmələr üçün meyar kimi uzun müddət tətbiq olunması yolverilməzdir. Bu, mənfi sosial nəticələrə – cəmiyyət üzvlərinin ümumi sağlamlıq vəziyyətinin pozulmasına, əhəlinin əmək qabiliyyətliliyinin aşağı düşməsinə, vaxtsız ölümünə, şəxsiyyətin deqradasiyasına, cinayətkarlığın artmasına və cəmiyyətdə gözlənilməz olan digər hallara gətirib çıxarır.

İkincisi, sosial təminatın növlərinin real məbləği yaşayış minimumu səviyyəsinə çatmır. Bu ona gətirib çıxarır ki, sosial ödəmələri alan şəxslər hətta fizioloji minimum səviyyəsində belə öz tələbatlarını təmin edə bilmirlər. Bu isə hamıya məlumdur.

Üçüncüsü, sosial təminat üzrə ödəmələrin məbləğinin yaşayış minimumunun səviyyəsinə çatdırılmasının mövcud mexanizmini qənaətbəx hesab etmək olmaz. İnfilyasiya proseslərindən asılı olaraq sosial ödəmələrin məbləğinin və yaşayış minimumunun bərabərləşdirilməsi mexanizmində «qabaqlayıcı» metodun olmaması belə ödəmələrin qiymətdən düşməsinə gətirib çıxarır.

Bütün bunlar göstərir ki, minimum əmək haqqının səviyyəsi kimi, sosial təminatın səviyyəsinin mövcud yaşayış minimumdan fərqli sosial standartlara yönəldilməsi zəruridir.

İqtisadi ədəbiyyatda minimum istehlak büdcəsinə əhəlinin minimum gəlirlərə malik qruplarının yaşayış dəyərini daha əsaslandırılmış surətdə müəyyən etməyə imkan verən gəlirlərin və xərclərin balansı kimi anlayış verilir¹. Fikrimizcə, məhz

¹ İqtisadi nəzəriyyə. Prof. T. S. Vəliyevin və Ş. T. Qafarovun redaktəs ilə. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2002, s. 145

o, daha zəruri ərzaq məhsullarının, qeyri-ərzaq mallarının və xidmətlərin istehlak normalarını müəyyən edən sosial normativ kimi çıxış edə bilər. Hər bir halda yaşayış minimumu ilə minimum istehlak büdcəsinin nisbəti mütləq azı 1: 2 təşkil etməlidir. Minimum istehlak büdcəsi sosial təminatın bu və ya digər növlərini alan şəxslərin normal həyat fəaliyyətini minimum səviyyədə təmin etməyə imkan verən maddi nemətlərin və xidmətlərin pulla qiymətləndirilməsindən ibarət olmalıdır. Müvafiq surətdə əhalinin hər bir yaş-cins qrupunun istehlak normaları və digər amillərin obyektiv surətdə nəzərə alınması əsasında minimum istehlak səbətinə daxil olan maddi nemətlərin və xidmətlərin normasına yenidən baxılmalıdır.

Uzun illər ərzində minimum istehlak büdcəsinin minimum sosial standart kimi çıxış etməməsi gəlirləri, əsasən, minimum əmək haqqından və dövlət sosial təminat sistemi üzrə ödəmələrdən ibarət olan vətəndaşlar arasında kütləvi yoxsulluğun və səfalətin meydana çıxmasına səbəb olmuşdur.

İşçi qüvvəsinin ucuz olması və işçilər kimi vətəndaşların əmək töhfəsinin obyektiv və ədalətli surətdə nəzərə alınması mexanizminin mövcud olmaması onların sosial təminat sahəsində, xüsusilə məcburi sosial sığorta qaydasında sosial təminat sahəsində hüquqlarına da təsir göstərməyə bilməzdi. Əməyin ödənilməsi sahəsində mənfi hallar sosial təminat hüququnun bir sıra institutlarının –sosial sığorta stajın, pensiyaların, müavinətlərin, sosial xidmətlərin, tibbi yardımın və s. vəziyyətinə də mənfi təsir göstərmişdir. Belə mənfi təsir ilk növbədə sosial sığorta stajı kimi sahəvi hüquq institutuna hiss edilmişdir. Ənənəvi olaraq, sosial sığorta stajına vətəndaşların sosial təminat sahəsində hüquqlarının bağlı olduğu əmək, digər əvəzli və ya əvəzsiz ictimai-faydalı fəaliyyət, habelə qanunda göstərilən digər vaxt dövrlərinin ümumiləşdirilmiş müddəti kimi anlayış verilir¹.

Sosial təminatın bir çox növlərinə olan hüquqlar (məsələn, əmək pensiyası, bəzi sosial müavinətlər) sosial sığorta stajı ilə şərtləndirildiyi üçün onların məbləği sosial stajı ilə bağlıdır. Bundan başqa, əvvəlcədən sosial təminat hüququnun

---

¹ Əliyev M.N. Sosial təminat hüququ. Tədris-metodiki vəsait. Bakı: «Bakı Universiteti» nəşriyyatı, 2002, s. 59

şərtlərinin və normalarının diferensiasiyası kimi mühüm prinsiplərindən birinin əsasında işçinin əmək töhfəsi kimi əmək stajının və onun növlərinin – ümumi və xüsusi əmək stajlarının nəzərə alınması ideyası qoyulmuşdur.

Pensiya təminatı sisteminin təkmilləşdirilməsi nəticəsində yaranmış olan yeni sosial sığorta stajına artıq qanunvericilik səviyyəsində leqal anlayış verilmişdir. «Əmək pensiyaları haqqında» qanuna görə sosial sığorta stajına *ымяк* pensiyası hüququnun *мцяууян* edilməsi zamanı *пязяря* alınan iş *вя* ya digər fəaliyyət dövrlərinin (*мцявафиқ* icra hakimiyyəti orqanına məcburi dövlət sosial sığorta haqları *өдымяк* şərti ilə) *вя* *еляся* *дя* *мцявафиқ* qanunvericiliklə sığorta stajına daxil edilən digər dövrlərin məcmusu kimi anlayış verilmişdir¹. Hüquq ədəbiyyatında isə sığorta stajı sığorta haqlarının ödənildiyi dövrlərin ümumiləşdirilmiş müddəti kimi göstərilir². Hazırda əmək stajından fərqli olaraq sığorta stajına daxil olan dövrlər azaldılmışdır³. Bunun nəticəsində pensiya təyin olunarkən nəzərə alınan stajdan sadalanan vaxt dövrləri çıxıldıqda əmək pensiyasının məbləğinin azalması baş verəcəkdir. Bu isə faktiki olaraq, bir çox pensiyaçıların yoxsullar kateqoriyasına keçirilməsi deməkdir. Bu problemlər və onun gələcək nəticələri hələ də qanunvericilik səviyyəsində öz həllini tapmamışdır.

Sosial təminat sahəsindən kənar qalan ictimai faydalı fəaliyyətin və müəyyən vaxt dövrlərinin ayrı-ayrı növləri cəmiyyət və dövlət üçün sosial əhəmiyyət kəsb etmir. Bu isə sosial təminatın mövcud iqtisadi, istehsal və digər funksiyalarının pozulmasına gətirib çıxarır. Belə nəticəni fərqli şəkildə işçinin (sığortalanmış şəxs kimi) əmək töhfəsinin onun məcburi sosial sığorta qaydasında gələcək maddi təminatı ilə obyektiv əlaqəsinə də şamil etməkolar. Lakin, belə yanaşma məcburi sosial sığortanın nəzəriyyəsinə və təcrübəsinə ziddir. İşçinin əməklə və əmək töhfəsinin həcmi ilə əlaqəsinin köməyi

¹ «Əmək pensiyaları haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu.

«Azərbaycan» qəz., Bakı, 2006, 7 mart, s. 1-3

² Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения. Перспективы развития. М.: Городец, 2000, с. 32

³ «Əmək pensiyaları haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu.

«Azərbaycan» qəz., Bakı, 2006, 7 mart, s. 2

ilə sosial təminatın bu və ya digər növlərinin verilməsi şərtlərinin və diferensiasiyasının həyata keçirilməsi mümkündür. Bu isə, sosial təminat hüququnun əsas sahəvi prinsiplərindən birini təşkil edir. Onun köməyi ilə şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin mənafehlərinin optimal uzlaşmasını aşkara çıxarmaq olar.

Sosial təminatın diferensiasiyasını qabaqcadan müəyyən edən əsas amillər sırasına əmək fəaliyyətindən başqa onun xarakterini və şəraitini, işçinin yaşadığı, yaxud əmək fəaliyyətini həyata keçirdiyi ərazini və s. aid etmək olar. Bu amillər bir-biri ilə qarşılıqlı və əlaqəli surətdə nəzərdən keçirilməlidir. Yalnız bu yolla real həyatda sosial təminat üzrə münasibətlərin iştirakçıları kimi vətəndaşların müxtəlif kateqoriyalarının mənafehlərinin obyektiv şəkildə uzlaşmasının mövcud olub-olmamasını aşkara çıxarmaq olar.

Sosial təminat münasibətlərini tənzimləyən hüquq normaları göstərilən amilləri bu və ya digər dərəcədə nəzərə almalı və təsbit etməlidir. Kompleks şəkildə yuxarıda sadalanan amillər nəzərdən keçirilən prinsipin məzmununu təşkil edir. Bu isə öz növbəsində, sosial təminat münasibətlərinin hüquqi tənziminin diferensiasiyasını təşkil etməlidir. Ona görə ki, sosial təminat hüququ normalarının səmərəliliyi bütövlükdə ondan asılıdır.

Göstərmək lazımdır ki, son illərdə sosial təminat haqqında qanunvericiliyin inkişafı və bütövlükdə sosial təminat münasibətlərinin hüquqi tənzimi göstərilən prinsip də daxil olmaqla, bir çox sahəvi hüquq prinsiplərinin pozulduğunu göstərir. Bunun nəticəsində əmək qabiliyyətindən məhrum vətəndaşların ayrı-ayrı kateqoriyalarının maddi təminat səviyyəsində mənfə meyllər daha aydın surətdə görünür. Bunlar isə nəticədə vətəndaşların ayrı-ayrı kateqoriyalarının yoxsulluq, bəzi hallarda isə səfalət vəziyyətinə düşməsinə aparıb çıxarır. Bu həm də vətəndaşların sosial təminat səviyyəsinin azaldılmasının yolverilməzliyi haqqında konstitusion müddəaya da zidd xarakter daşıyır. Beləliklə, dövlət hər bir halda yoxsulluğa qarşı mübarizə aparmağı bir öhdəlik kimi üzərinə götürmüşdür və heç kim onu bu öhdəlikdən azad etməmişdir.

2.3. Yoxsulluqla mübarizədə pensiya təminatı səviyyəsinin artırılması problemləri

Cəmiyyətdə mühüm sosial normativ kimi pensiya təminatının səviyyəsi ən kəskin problemlərdən biridir və bu bütün dövrlərdə hüquq ədəbiyyatlarında müzakirə edilmiş məsələlərdən biri olmuşdur¹. Göstərmək lazımdır ki, azad bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə keçid mərhələsində olan respublikamızda pensiya təminatı sistemi çətin və bir qədər böhranlı dövrünü yaşayır. Bu baxımdan, hal-hazırda pensiya təminatının səviyyəsi iki aspektlə səciyyələnə bilər.

Birincisi, vətəndaşların aldığı əmək pensiyasını da orta məbləği layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək iqtidarında deyil.

İkincisi, hazırkı pensiyaların məbləği işçinin keçmiş əmək haqqı ilə zəif şəkildə əlaqələndirilir. Azərbaycan Respublikasının pensiya təminatı sistemi üzrə ən mühüm və vacib məsələlərdən birini pensiya təminatının səviyyəsi, pensiyaların miqdarı və onların müəyyən edilməsinin metodları təşkil edir.

Göstərmək lazımdır ki, pensiya təminatının səviyyəsi hər bir dövrdə pensiya sistemi və onun vəziyyətini xarakterizə edən mühüm göstəricilərdən biri kimi çıxış edir. Hüquq ədəbiyyatında pensiya təminatı səviyyəsinin bir-birilə sıx surətdə bağlı olan iki növü fərqləndirilir:

- pensiya təminatının nisbi səviyyəsi;
- pensiya təminatının mütləq səviyyəsi².

¹ Захаров М.Л. Единая система пенсионного обеспечения в СССР: становление, функционирование и перспективы развития (правовое исследование). Автореф. дисс. док.... юрид. наук. М., 1978, с. 25; Nəğiyev Ə.T., Əlirzayev Ə.Q., Quliyev A.S. Pensiya təminatının inkişaf perspektivləri. Bakı: «Bakı Universiteti» nəşriyyatı, 2001, s. 233; Əliyev M. N. Yaşa görə pensiyalar: müasir vəziyyəti, hüquqi problemləri, inkişaf perspektivləri. Bakı: «Bakı Universiteti», 2003, s. 12; Беребина О.П. Уровень пенсионного обеспечения: современное состояние и перспективы. Автореф. дисс. канд. ... юрид. наук. М., 1999, с. 17-23; Захаров М.Л., Тучкова Э.Г. Право социального обеспечения в России: Учебник. М.: БЕК, 2001, с. 204

² Захаров М.Л. Единая система пенсионного обеспечения в СССР: становление, функционирование и перспективы развития (правовое

Pensiya təminatının nisbi səviyyəsi pensiyaçının aldığı pensiyasının onun hesablandığı orta aylıq əmək haqqına münasibətidir. Bəzən bu göstəricini əvəz etmə əmsalı da adlandırırlar. Əvəz etmə səviyyəsi xarici ölkələrdə tam staja malik maddəli işçilərin pensiyaya çıxana qədər mövcud olan ödəmələrini pensiyaya çıxmaq əvəzindəki gəlirlərinə bölməklə tapılır. Sənayecə inkişaf etmiş ölkələr üzrə ən aşağı əvəz etmə səviyyəsi İsveçdə (20%), ən yuxarı isə Portuqaliyadadır (80%)¹.

Pensiya təminatının nisbi səviyyəsi, adətən, bütün ölkə üzrə bütövlükdə və ayrı-ayrı bölgələr üzrə nəzərə alınır. Bunun üçün orta aylıq pensiya müvafiq olaraq ölkədə və ya müəyyən ərazidə onun hesablandığı orta aylıq əmək haqqına bölünür. Nisbi göstərici pensiyaçıların –pensiyada olan keçmiş maddəli işçilərin həyat səviyyəsini işləməkdə davam edən və əmək haqqı hesabına yaşayan maddəli işçilərin həyat səviyyəsi ilə müqayisədə xarakterizə edir. Nisbət nə qədər yüksək olarsa, inkişaf etmiş ölkələrdə əhəlinin əksəriyyətini təşkil edən bu iki qrup vətəndaşların həyat səviyyəsindəki uyğunsuzluq bir o qədər az olar.

Pensiya təminatının nisbi səviyyəsi real əmək haqqı yüksək olan ölkələrdə yüksək deyil, əksinə, əmək haqqı aşağı səviyyədə olan ölkələrdə o, yüksəkdir. Bu, çox sadə izah olunur: birinci göstərilən ölkələrdə pensiya təminatı səviyyəsi tutaq ki, 40-45%-dir, pensiyada olan vətəndaş aldığı pensiya hesabına özünün adi tələbatlarını (geyimə, yeməyə, müvafiq xidmətləri ödəməyə olan tələbatlarını) ödəyə bilər. Belə ki, cəmiyyətin işləyən üzvü də bu məqsədlərə öz əmək haqqından eyni dərəcədə xərcləyir. Başqa ölkələrə gəldikdə isə, onlarda insanın adi tələbatlarının ödənilməsi üçün əmək haqqının çox hissəsi xərclənir. Buna müvafiq olaraq da pensiya təminatının nisbi səviyyəsi yüksək olmalıdır. Əks halda, pensiyaçı yoxsulluq səviyyəsində yaşamalı olur.

исследование). Автореф. дисс.... докт. юрид. наук. М., 1978, с. 25; Захаров М.Л., Тучкова Э.Г. Право социального обеспечения в России: Учебник. М.: БЕК, 2001, с. 204; Беребина О. П. Уровень пенсионного обеспечения: современное состояние и перспективы. Автореф. дисс... канд. юрид. наук, М., 1999, с. 17

¹ Nağıyev Ə.T., Əlirzayev Ə.Q., Quliyev A.S. Pensiya təminatının inkişaf perspektivləri. Bakı: «Bakı Universiteti» nəşriyyatı, 2001, s. 233

Pensiya təminatının mütləq səviyyəsi isə pensiyanın minimum həddindən maksimum həddinə qədər olan istehlak dəyəridir. Başqa sözlə bu göstərici pensiyaçının onun üçün zəruri olan istehlak mallarını hansı həcmdə əldə edə bilməsini, xüsusən də pensiyaçının lazımi həyat səviyyəsini təmin etmək üçün kifayət edəcəyini müəyyən edir.

Respublikamızın pensiya qanunvericiliyində yuxarıda göstərilən bütün meyarlar, yəni məcburi sosial sığorta pensiya sisteminin əsaslanmalı olduğu prinsiplər ifadə olunub. Bütün inkişaf etmiş ölkələrdə ümummilli pensiya sığortası bu meyarlar əsasında fəaliyyət göstərir və inkişaf edir. Bu meyarlar qanunu işləyib hazırlayanların və qanunvericilik orqanının kəşfi deyil, onlar məcburi pensiya sığortasının dünyada ümumi qəbul edilmiş ideyalarının praktikada reallaşdırılmasıdır.

Bu zaman ən vacib məsələlərdən biri də pensiya təminatının mütləq və nisbi səviyyələri arasında bilavasitə əlaqənin mövcud olmasıdır. Pensiya təminatının mütləq (yəni minimum və maksimum) səviyyəsi əməyin ödənilməsinin əldə edilmiş səviyyəsi ilə müəyyən olunur. Pensiya təminatının nisbi səviyyəsi isə pensiya sisteminin kamilliyini və səmərəliliyini xarakterizə edən əsas göstəricidir. Göstərmək lazımdır ki, pensiya sistemi o halda səmərəli hesab edilir ki, o, ahıl və əmək qabiliyyətini itirmiş bütün şəxsləri əhatə etməklə yanaşı, həm də həmin şəxslərə aldıkları pensiya ilə əvvəllər işlədikləri dövrdəki ehtiyaclarının ödənilməsi səviyyəsini ciddi dəyişikliklər olmadan saxlamağa imkan versin. «Əmək fəaliyyətindən sonra» dövrdə isə ehtiyacların ödənilməsi səviyyəsi insanın əvvəlki işlədiyi dövrlərdəki əmək töhfəsindən və onun xidmətlərindən asılıdır¹. Hesab edirik ki, əvvəllər işləməmiş vətəndaşlar üçün isə sosial təminat onların ən azı minimum tələbatlarını ödəmək səviyyəsində olmalıdır.

Ümumiyyətlə, pensiyaların hesablanması mexanizmi müəyyən tələblərə riayət edilməklə formalaşmalıdır. M.L. Zaxarovun fikrincə, bu zaman əsas tələb kimi pensiya təminatının nisbi səviyyəsinin stabil olması çıxış etməlidir. O gö-

---

¹ Захаров М.Л. Единая система пенсионного обеспечения в СССР: становление, функционирование и перспективы развития (правовое исследование). Автореф. дисс... докт. юрид. наук. М. 1978, с. 34

stərir ki, pensiya təminatının nisbi səviyyəsinin stabilliyi dedikdə, əməyin ödənilməsində baş verən dəyişikliklərdən asılı olmayaraq, pensiyaya çıxmış vətəndaşların əmək haqqı ilə pensiyasının müqayisəsi başa düşülür. Pensiyaların hesablanması sistemi isə hüquqi nöqteyi-nəzərdən müstəqil əhəmiyyətə malik deyil, o, dəyişə və hətta pensiya təminatı sistemi ilə əhatə olunan vətəndaşların müxtəlif kateqoriyaları və pensiya təminatının növləri üçün fərqli şəkildə müəyyən edilə bilər¹.

Məlum olduğu kimi, hazırda mövcud olan əmək pensiyaları sistemində pensiyaların müxtəlif növlərinin məbləğinin müəyyən edilməsinin vahid metodu yoxdur. Əmək pensiyasının ən mühüm növü olan yaşa görə pensiyalarda isə pensiya təminatının nisbi səviyyəsinin aşağı düşməsi müşahidə olunur. İqtisadi cəhətdən fəal əhali sırasını tərk etmiş şəxsin həyat səviyyəsi təbii ki, əvvəlki kimi qala bilməz. Ona görə yox ki, guya işləyən adamların ehtiyaclarının ödənilməsi üçün işləməyənlərə nisbətən daha çox maddi vəsaitlər tələb olunur. Məlumdur ki, insanların ehtiyacları bütün həyatları boyu, o cümlədən pensiyaya çıxma dövründə də formalaşır. E.Q. Tuçkovanın fikrincə isə, pensiyaya çıxdıqdan sonra insanın ehtiyacları nəinki azalır, əksinə daha da artır. Belə ki, onun daha rəasional qidaya, dərmanlara və pullu xidmətlərə olan ehtiyacları yaranır². Təəssüf ki, müasir pensiya təminatı sistemi əmək fəaliyyətindən uzaqlaşmış insanların əvvəlki həyat səviyyəsini qoruyub saxlamaq üçün iqtisadi imkanlara malik deyil.

Pensiyaların hesablanması mexanizmi işlənib hazırlanarkən nəzərə alınmalı olan ikinci tələb isə yaşlı və əmək qabiliyyəti olmayan şəxslərin pensiya təminatının səviyyəsinin əsaslı şəkildə diferensiasiyasıdır. Pensiyaların məqsədli təyinatından asılı olaraq, belə differensiasiya aparılarkən, pensiyasının əmək fəaliyyəti dövründəki xidmətləri və bir sıra digər hallar nəzərə alınır.

M.L. Zaxarov məqsədli təyinatına görə bütün pensiyaları iki qrupa — əmək fəaliyyətindən heç bir gəlir əldə etməyən

¹ Yenə orada, s. 36

² Тучкова Э.Г. Труд и социальное обеспечение граждан в СССР (правовые проблемы). Дисс... докт. юрид. наук. М., 1990, с. 225

yaşlı və ya əmək qabiliyyəti olmayan şəxsin adi ehtiyaclarının ödənilməsi üçün nəzərdə tutulmuş pensiyalara və işləyənlərə aid olan pensiyalara bölür. O, I qrupa yaşa görə, I və II qrup əlilliyə görə, xidmət illərinə görə pensiyaları; ikinci qrupa isə III qrup əlilliyə görə pensiyaları aid edir və göstərir ki, belə pensiyaların konkret məqsədi vətəndaşın əmək qabiliyyətini itirməsi və ya əmək fəaliyyətini davam etdirməsi məqsədə-uşğun hesab edilməyən şəxslərin (mülki aviasiyaanın uçuş uçuş-sınaq heyətinin üzvləri, hərbi qulluqçular və s.) başqa işə keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq itirdiyi əmək haqlarının heç olmasa qismən kompensasiya edilməsidir¹. Onun fikrincə, ümumiyyətlə, pensiya təminatının mütləq və nisbi səviyyəsi inkişafda olan pensiya sisteminin həll edilməsi qeyri-mümkün olan problemlərindəndir. Göstərilən səviyyələrə aid olan göstəricilərə yenidən baxılması, plana uyğun artırılması cəmiyyətin inkişafından doğan obyektiv qanunauyğunluqlardan².

Göründüyü kimi, sosial təminat hüququ sahəsində görkəmli alim olan M.L. Zaxarovun hələ XX əsrin 70-ci illərində söylədiyi bu fikir bu günədək öz aktuallığını itirməyib. Ona görə ki, hazırkı pensiya sisteminin fəaliyyət göstərdiyi şəraitdə təyin olunan və keçmişdə təyin olunmuş pensiyaların mütləq səviyyələrinin təmin olunması üçün onların məbləğlərinin artırılması prosesi adi hala çevrilmişdir. Bu proses bir çox amillərin təsiri altında olduğundan, olduqca mürəkkəbdir. Həmin prosesə bilavasitə təsir göstərən amillər kimi isə məşğul əhalinin, o cümlədən əmək fəaliyyətini davam etdirən pensiyaçıların əmək haqlarının artması, pensiyaların baza hissəsinin məbləğlərinin artırılması, pensiyalara yeni əlavələrin tətbiq edilməsi və s. çıxış edir. Bu amillərin təsiri həddən artıq böyükdür və pensiyaların mütləq məbləğlərinin artması onların birgə təsiri nəticəsində baş verir.

Pensiya təminatının səviyyəsi, mahiyyətə, kompleks-hüquqi normaların fəaliyyətinin son nəticəsini əks etdirir. Bu normaların fəaliyyət göstərdiyi şərait dəyişikliklərə uğradı-

¹ Захаров М.Л. Единая система пенсионного обеспечения в СССР: становление, функционирование и перспективы развития (правовое исследование). Автореф. дисс... докт. юрид. наук. М., 1978, с. 36-37

² Yənə orada, s. 39

qda da, pensiyaların həm mütləq, həm də nisbi səviyyələrində əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verir. Bundan başqa, pensiya təminatının səviyyəsində baş verən dəyişikliklər pensiyaların məbləğini uizamlayan hüquq normalarının yeniləşməsinin özündə əks etdirir. Məsələn, «Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında» Azərbaycan Respublikasının 23 sentyabr 1992-ci il tarixli qanunun «Əmək pensiyaları haqqında» 7 fevral 2006-cı il tarixli qanunla əvəz edilməsi.

Ümumiyyətlə, pensiya məbləğlərinin artırılması obyektiv qanunauyğunluqdur. O, pensiya təminatı sisteminin gələcək inkişafını və cəmiyyət həyatında onun rolunun artmasını özündə əks etdirir. Bu proses hüquqyaradıcılığı fəaliyyətinin nəticəsi ilə əlaqədardır. Belə ki, əmək haqqının artırılması daha yüksək məbləgli pensiyaların təyin edilməsi ilə nəticələnir və inflyasiya nəzərə alınmaqla, əmək haqqının müasir səviyyəsinə uyğun olaraq onun baza hissəsinin də artırılması zərurəti yaranır.

Artıq qeyd edildiyi kimi, pensiyaların hazırkı məbləği olduqca aşağı səviyyədədir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin pensiyaların orta məbləğinin gündə 1 manata bərabər olduğunu göstərir¹. Əslində, respublikamızda pensiyaların məbləği yoxsulluq həddindən aşağıdır. Doğrudur, pensiya təminatı sahəsindəki disproporsiyaların aradan qaldırılması üçün pensiyaların üzərinə müxtəlif əlavələr və müavinətlər hesablınsa da, zaman bu tədbirlərin səmərəli olmadığını sübut etdi. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 17 iyul 2001-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasında pensiya islahatı konsepsiyası»nda da pensiyaların orta aylıq məbləğinin əhalinin tələbatını tam həcmdə ödəmək səviyyəsində olmaması açıq-aşkar görünür. Lakin pensiyaların mütləq məbləğlərinin əsas istehlak məhsullarının qiymətləri nəzərə alınmadan artırılması hələ pul ödənişi kimi pensiyaların «dəyərliliyini» və ya «çəkisini» xarakterizə edə bilməz. Onun «dəyərliliyi» ancaq stabil qiymətlər şəraitində pensiyaların məbləğlərinin qaldırılmasına proporsional şəkildə artır. Inflyasiya ilə əlaqədar pensiyaların

---

¹ Ахвердийев О. «Раздачей денег бедность не сократишь». Газ. «Наш Век», 2001, 26 октябрь, с. 8

«dəyərsizləşməsi» və mövcud pensiya təminatı sisteminin vəziyyəti Azərbaycan Respublikasının hazırkı pensiya sisteminin ən mühüm problemlərindən biridir.

Göstərmək lazımdır ki, «Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında» Azərbaycan Respublikasının 23 sentyabr 1992-ci il tarixli qanun qəbul edildiyi dövrdə pensiya təminatının nisbətən yüksək səviyyəsi nəzərdə tutulmuşdu. Belə ki, həmin qanunun 78-ci maddəsində pensiyaların məbləğinə minimum istehlak büdcəsi indeksinin dəyişməsinə uyğun olaraq yenidən baxılması göstərilirdi. Eyni zamanda, pensiyaların məbləğinin indeksləşdirilməsi mexanizmi 17 iyun 1992-ci ildə qəbul olunmuş «Azərbaycan Respublikasında vətəndaşların pul gəlirlərinin və əmanətlərinin indeksləşdirilməsi haqqında» qanunla da nəzərdə tutulmuşdur. Təəssüflər olsun ki, bu qanunun tələbi demək olar ki, yerinə yetirilməmiş qalmışdır. 28 iyun 1994-cü ildə isə «Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında» Azərbaycan Respublikasının 23 sentyabr 1992-ci il tarixli qanununa edilmiş dəyişikliklərə görə, pensiyaların respublika üzrə müəyyən edilən minimum əmək haqqından asılı olaraq hesablanması qaydası tətbiq olunmuşdur. Lakin qanuna edilmiş bu dəyişikliklər də məcburi sosial sığorta prinsiplərini özündə əks etdirmədiyinə görə, pensiyaçıların sosial müdafiəsini təmin etmək iqtidarında deyildi. Həmin qanuna edilmiş 13 iyun 1997-ci il dəyişikliyinə görə isə, pensiyaların məbləği respublika üzrə orta aylıq əmək haqqının yüksəlməsi ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada artırılır.

«Əmək pensiyaları haqqında» qanunun 26-cı maddəsinin tələbinə görə, pensiyanın məbləği Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin pensiyaların hesablanması üçün respublika üzrə müəyyən etdiyi orta aylıq əmək haqqının məbləğindən asılıdır. «Pensiya hesablanması üçün respublika üzrə orta aylıq əmək haqqının təsdiq olunması barədə» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 21 avqust 2003-cü il tarixli 201 №-li qərarı ilə pensiya hesablanması üçün respublika üzrə orta aylıq əmək haqqı 17 y.a.m. məbləğində təsbit olunmuşdur. Həmin məbləğ indiyədək dəyişməz olaraq qalmışdır və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti hər il həmin məbləğə sosial-iqtisadi vəziyyətə uyğun olaraq yenidən

baxmalı olduğu halda, indiyədək olduğu kimi saxlamışdır. Bu isə pensiya məbləğinin maksimum həddini məhdudlaşdırır və Konstitusiyada təsbit olunmuş layiqli həyat şəraitinə təminat vermədiyi üçün insan hüquqlarının pozulmasına səbəb olur. Bütün bunlar göstərir ki, pensiyaların məbləği ilə ödənilən məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının arasında əlaqə olduqca zəifdir. Ona görə ki, sığorta haqqı ödəyən sığorta olunan həmin haqqı Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna aldığı əmək haqqının bütün məbləğindən ödəyir. Nəticədə isə ona pensiya təyin edilərkən, sığorta haqqı ödədiyi əmək haqqının məbləği «Əmək pensiyaları haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 26-cı maddəsinə əsasən, 51 y.a.m. yuxarı olmamaq şərti ilə məhdudlaşdırılır. Bu isə pensiya təminatı sisteminin səviyyəsinə olduqca mənfəətli təsir göstərir və bütövlükdə bu sistemə səmərəsiz bir sosial müdafiə sisteminə çevirir.

Bunun nəticəsində, isə pensiyaçıların gəlirləri ilə bazar qiymətləri arasında kəskin fərqlər yaranmışdır.

Pensiya təminatı sisteminin düşdüyü vəziyyəti kəskinləşdirən amillərdən biri də pensiyaların hesablanması zamanı əmək haqqının heç də əhəmiyyətli rol oynamamasıdır. Belə ki, «Əmək pensiyaları haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 26-cı maddəsinə görə, pensiya hesablanarkən respublika üzrə pensiya hesablanması üçün təsbit olunan orta aylıq əmək haqqının üçqat məbləğindən artıq olmayan orta aylıq əmək haqqı nəzərə alınır.

Lakin hərbi qulluqçular üçün pensiyalarının hesablanması başqa qaydası müəyyən edilmişdir. «Hərbi qulluqçuların pensiya təminatı haqqında» 29 aprel 1992-ci il qanunu onlar üçün daha yüksək məbləğlərdə pensiyaların verilməsini nəzərdə tutur. Bundan əlavə, hərbi qulluqçuların pensiyalarının maksimum həddi məhdudlaşdırılmır. Pensiyalar hərbi xidmətin qurtardığı gündə hər bəzilərə verilən dolanacaq xərclərinə faizlə təyin edilir və qanunda həmin pensiyaların indeksasiyası mexanizmi nəzərdə tutulmuşdur. Göstərmək lazımdır ki, pensiyaların hesablanması belə mexanizmi pensiya təminatı səviyyəsindən xeyli yüksək məbləğdə pensiyaların təyin olunması ilə nəticələnir.

Beləliklə, pensiya təminatı səviyyəsi ilə bağlı olan bütün problemlər məhz ümumi pensiya sistemi ilə bağlıdır. Kəskin

problemlərdən biri də pensiyaların minimum məbləği ilə bağlı olan problemdir. Belə ki, bu məbləğ əmək qabiliyyəti olmayan əhalinin yaşayış minimumu göstəricisinə nisbətən azalmaqda davam edir.

Əmək pensiyasının baza hissəsinin yaşayış minimumu əsasında müəyyən edilməməsi Azərbaycan dövlətinin xalqın və hər bir vətəndaşın rifahının yüksəldilməsi, onun sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsi qayğısına qalması vəzifəsini təsbit edən konstitusiyanın 16-cı maddəsinə və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının preambulasında elan olunmuş ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq hamının layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək niyyətlərinə zidd xarakter daşıyır.

Pensiyaların hesablanması üçün əsas rolunu oynayan keçmiş əmək haqlarının müasirləşdirilməsi üzrə həyata keçirilən tədbirlər də pensiya təminatının səviyyəsinə müsbət təsir göstərə bilməmişdir. Keçmişdə daha aşağı məbləğdə əmək haqqı almış şəxslərin pensiyasını artırılması, əvvəllər yüksək əmək haqqı alsalar da, indi aşağı məbləğdə pensiya alan pensiyaçıların narazılığı ilə qarşılanırdı. Bunun əsas səbəbi isə onda idi ki, yaşa görə maksimum pensiya süni olaraq məhdudlaşdırılırdı. Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə həmin səbəbdən maksimum və ona yaxın məbləğdə pensiya alanların sayı çoxalmışdır. Beləliklə, pensiyaların əsas kütləsinin məbləğinin diferensiasiyası prosesi, tədricən, zəifləyir və bu da pensiya təminatı sistemində məcburi bərabərləşdirmə elementlərinin üstünlük təşkil etməsi ilə nəticələnir.

Hal-hazırda, pensiya təminatı sistemi çox mürəkkəb bir məsələni — pensiyaların baza hissəsinin yaşayış minimumu səviyyəsinə çatdırma ilə yanaşı, pensiyaların məbləğinin sığorta stajına diferensiasiyası məsələsini həll etməlidir. Bu problemi ancaq ya DSMF-ə ödənilən sığorta haqlarını tədricən artırmaqla, ya da qanunvericiliyin bəzi normalarını dəyişməklə pensiya təminatı sisteminin özündə təkimləşdirilmələr aparmaqla aradan qaldırmaq olar.

Göstərmək lazımdır ki, pensiyaların minimum həddinin dəfələrlə qaldırılması da gözlənilən nəticələri vermədi və son nəticədə, dövlət pensiyaların indeksləşdirilməsi imkanını deyil, inkişaf etmiş ölkələrin pensiya təminatı sistemləri üçün xa-

rakterik olmayan kompensasiyalar ödənilməsi mexanizmini tətbiq etdi. Belə ki, inflyasiya proseslərinin artmasına görə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «İşləməyən pensiyaçıların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi haqqında» 24 dekabr 1999-cu il tarixli sərəncamı əsasında ümumi məbləği 50.000 manatdan az olan işləməyən pensiyaçıların pensiyalarının ümumi məbləği dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına əlavələr edilməklə 50.000 manata çatdırılmışdır. Əslində, bununla da pensiyaların məbləği arasındakı diferensiasiya pozulmuş oldu.

Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 13 oktyabr 2000-ci il tarixli «Sosial pensiyaçılara dövlət yardımının artırılması haqqında» sərəncamı əsasında sosial pensiyaların üzərinə 10.000 manat məbləğində əlavə müavinətin hesablanması nəticəsində isə sosial pensiyaçılara ödənilən məbləğlə əmək pensiyalarının məbləği arasında uyğunsuzluq yaranmış və əmək stajı olmayanlara ödənilən sosial pensiyanın məbləği daha yüksək olmuşdur. Bu vəziyyət isə pensiya sığortası sisteminin ümumi prinsiplərinə tamamilə zidd xarakter daşıyırdı, çünki, «Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında» qanunda göstərilmişdir ki, tam olmayan əmək stajı əsasında əmək pensiyasına hüququ olan şəxslərin pensiyasının minimum miqdarı həmin növ sosial pensiyadan az ola bilməz. Lakin sonralar pensiyaların məbləğləri arasındakı bu uyğunsuzluq Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 dekabr 2001-ci il tarixli «Kommunal, nəqliyyat və digər xidmətlər üzrə güzəştlərin müavinətlərlə əvəz olunmasının təmin edilməsi haqqında» fərmanı ilə aradan qaldırılmışdır. İ.İ. İsmayılov və R.İ. Mürşüdoğlu haqlı olaraq göstərilirlər ki, pensiyaların üzərinə kifayət qədər çoxsaylı əlavə və müavinətlər hesablanır ki, bu da təcrübədə bir sıra hallarda rayon (şəhər) əhalinin sosial müdafiəsi mərkəzlərinin işçiləri tərəfindən səhvlərə yol verilməsi, pensiyaların düzgün hesablanmaması ilə nəticələnir. Buna görə də onlar həmin əlavə və müavinətlər üçün istifadə olunan vəsaitin pensiyaların ümumi məbləğində nəzərdə saxlanılması şərtilə, sayının mümkün qədər azaldılmasını məqsəddə müvafiq hesab etmişlər¹.

---

¹ İsmayılov İ.İ., Mürşüdoğlu R.İ. Sosial təminat hüququ və onun tətbiqi problemləri, Bakı: 2001, s. 196

Lakin uzun müddət ərzində minimum pensiyalardan maksimum pensiyalara qədərki intervaldakı digər məbləqli pensiyaların da indeksasiyası həyata keçirilməmişdir. Pensiyaların məbləği heç bir vaxt qiymətlərin artması indeksinə uyğun olaraq artırılmamışdır. Bundan başqa, yeni pensiya qanunvericiliyində pensiyaların məbləğini faktiki olaraq dəyişdirmədən olduğu kimi saxlamışdır və bununla da pensiyaların maksimum məbləğinə əsaslı təsir göstərməmişdir.

Sosial təminat hüququ üzrə görkəmli alimlər M.L. Zaxarov və E.Q. Tuçkova göstərirlər ki, pensiya ödəmələrini adaptasiya etmək üçün onları cəmiyyət həyatında dəyişən şərtlərə — əmtəə və xidmətlərə olan qiymətlərdə, əhalinin digər gəlirlərində, hər şeydən əvvəl isə muzzdlu işçilərin əmək haqqında olan dəyişikliklərə uyğunlaşdırmaq lazımdır¹. Bununla da onlar sosial-iqtisadi şəraitə uyğun şəkildə pensiyaların məbləğlərinin real dəyərə malik olması üçün onların indeksləşdirilməsi mexanizmini irəli sürmüşlər. İndeksasiya isə adaptasiyanın ən geniş yayılmış növüdür. O, əmtəə və xidmətlərin qiymətlərinin və ya müvafiq əhali kateqoriyasının əməyinin ödənilməsi indeksinin artmasını nəzərə almaqla həyata keçirilir. Pensiyaların səviyyəsinin qaldırılmasının bu üsulu xarici ölkələrin əksəriyyətində tətbiq olunur. Sosial təminat hüququ üzrə mütəxəssislər haqlı olaraq göstərirlər ki, bu, olduqca ideal bir sistemdir: pensiyaçının həyat səviyyəsi qiymətlərin artması ilə əlaqədar nəinki aşağı düşmür, əksinə, məşğul əhalinin əmək gəlirlərinin artması ilə bağlı olaraq yuxarı qalxır².

Eyni zamanda, göstərmək lazımdır ki, hazırkı pensiya təminatı sistemində məcburi bərabərləşdirmə siyasətinin elementləri də mövcuddur. Təəssüf ki, bizim pensiya sistemimiz keçmiş sovet dövründən qalmış məcburi bərabərləşdirmə ünsürlərindən tam azad ola bilməmişdir 7 fevral 2006-cı il tarixli qanun məcburi bərabərləşdirmə elementlərinə malik

¹ Захаров М.Л., Тучкова Э.Г. Право социального обеспечения в России: Учебник. Издание второе. М.: БЕК, 2002, с. 314

² Захаров М.Л., Севастьянова В. Б., Тучкова Э.Г. Комментарий к новому пенсионному законодательству (постатейный комментарий к Федеральным законам «О трудовых пенсиях в Российской Федерации», «О государственном пенсионном обеспечении в Российской Федерации»). М.: ООО ТК Велби, 2002, с. 141

olmasa da, həmin qanunda təsbit edilmiş bəzi normalar (məsələn, işləyən əmək pensiyaçılarına əmək pensiyasının yalnız baza hissəsinin verilməsi, pensiya hesablanması üçün əsas götürülən əmək haqqının maksimum məbləğlə məhdudlaşdırılması və s.) məhz buna gətirib çıxarmışdır. Həmin qanunun əsas ideyası kifayət qədər sadədir: «muzdla işləyən hər bir vətəndaşın onun özünün və işə götürənin iradəsindən asılı olmayaraq, məcburi dövlət sosial sığortası həyata keçirilməlidir və pensiya məbləği sosial sığorta stajından və əmək haqqının məbləğindən birbaşa asılıdır. Pensiya təminatının şərtləri qanunvericiliklə müəyyən edilir və tərəflər ona dəyişiklik edərkən, onu pisləşdirə bilməzlər»¹. Həmin qanunun preambulasında isə göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasında vətəndaşların əmək pensiyası hüquqlarının yaranmasının əsaslarını, bu hüquqların həyata keçirilməsi qaydalarını və əmək pensiyası təminatı sistemini müəyyən edir. Bu müddəa bir daha göstərir ki, qanun pensiya təminatı sahəsində bərabər hüquqluğa zəmanət verir və məcburi bərabərləşdirmə elementlərini nəzərdə tutur.

Göstərmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının bugünkü pensiya təminatı sistemi nəsillərin sosial həmrəyliyi və fərdi yığım prinsipinə əsaslanır. Nəsillərin sosial həmrəyliyi prinsipinin əsas mahiyyəti keçmiş, indiki və gələcək işçilərin, habelə uzunömürlü işçilərin və pensiya yaşına çatmadan vəfat edəcəyi güman olunanların həmrəyliyində (nəsillərin həmrəyliyində) ifadə olunur. Həmin sistemə görə işləyən nəsil məcburi dövlət sosial sığortası haqlarını ödəyir və bu haqlar öz əmək fəaliyyətini başa vurmuş nəsillərin sosial təminatının həyata keçirilməsi üçün istifadə olunur. Yəni hər bir nəsil özündən əvvəlki nəsilləri sosial cəhətdən təmin edir. 23 sentyabr 1992-ci il tarixli «Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu da məhz bu prinsipə əsaslanırdı. Həmin qanun hər şeydən əvvəl, pensiya təminatının maliyyələşdirilməsində «qalıq» prinsipindən imtina edilməsi və pensiya aldığı dövrdə hər kəsin layiqli həyat səviyyəsini təmin

---

¹ Захаров М.Л., Тучкова Э.Г. Пенсионная реформа в России 1990 г.: хорошее начало и печальные результаты // Государство и право, 1998, № 3, с. 20

edə biləcək pensiya təminatı sisteminin qurulmasına böyük ümidlər verirdi. Lakin sonralar həmin sistemin səmərəli işləməsi məqsədilə görülən bir sıra sosial tədbirlər əlverişsiz nəticələrə gətirib çıxarmışdır. Bunun nəticəsi kimi, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 17 iyul 2001-ci il tarixli sərəncamı ilə «Azərbaycan Respublikasında pensiya islahatı konsepsiyası» təsdiq edilmişdir. Bu konsepsiyada pensiya sistemində aparılacaq islahatların əsas istiqamətləri öz əksini tapmış, islahatın normativ bazasının əsasları qoyulmuşdur. Həmin konsepsiyanın giriş hissəsində ölkəmizdə pensiya təminatı ilə bağlı olan mənfi hallar sadalanmış və sonrakı bölmələrdə bu halların aradan qaldırılması üçün aparılması zəruri olan islahatların icra mexanizminin əsasları təsbit olunmuşdur. Fikrimizcə, bu konsepsiyayı vətəndaşların pensiya təminatının layiqli həyat səviyyəsi standartlarına uyğunlaşdırılması sahəsində atılmış ilk mühüm addım hesab etmək olar. Konsepsiyada pensiya islahatlarının üç perspektivdə (yaxınmüddətli, ortamüddətli və uzunmüddətli) və 2001-2005-ci illəri əhatə edəcək dörd mərhələdə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Artıq Azərbaycan Respublikasında yeni pensiya qanunvericiliyi qəbul edilmiş və həmin qanuna əsasən pensiya sistemi özündə nəsillərin həmrəyliyi prinsipi ilə yanaşı fərdi yığıcı sistemi prinsipini də əks etdirir. Bu prinsip fiziki və hüquqi şəxsləri əhatə etməklə onların pensiyalarının öz əmək haqqı və sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə olunmuş gəlirlərinin müəyyən hissəsi hesabına maliyyələşdirilməsini nəzərdə tutur. Bununla əlaqədar bir daha əvvəlki fikrimizi təkrarlayaraq¹ qeyd edirik ki, fərdi yığıcı sistemi əmanət kassasına yığıcı analoqudur və heç bir riskdən müdafiə olunmur, yəni, inflyasiyasız artımı bu yığıcı dəyərdən salmaqla heçə çevirə bilərlər.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 17 iyul 2001-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasında pensiya islahatı konsepsiyası»nda pensiya təminatının çox mühüm prinsiplərindən biri olan pensiya təminatının minimum yaşayış məbləğindən az olmayan məbləğdə təqdim

---

¹ Əliyev M. N. Azərbaycan Respublikasında pensiya təminat sisteminin təşəkkülü və inkişaf perspektivləri (hüquqi problemlər). Dokt.... diss. avtoref. Bakı, 2003, s. 15

edilməsi prinsipi də əks olunmuşdur. Hesab edirik ki, konsepsiyada təsbit edilmiş bu prinsip respublika konstitusiyasının 16-cı (dövlətin xalqın layiqli həyat səviyyəsi qayğısına qalması), 27-ci (yaşamaq hüququ), 38-ci (sosial təminat hüququ) maddələrinə, o cümlədən respublikanın ratifikasiya etdiyi beynəlxalq aktların (İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin (1948), İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın (1948), Avropa Sosial Xartiyasının (1961) tələblərinə uyğundur və bu məsələnin rəhbər müddəa səviyyəsinə yüksəldilməsi nütərəqqi bir haldır. Artıq qeyd edildiyi kimi, «layiqli həyat» anlayışı cəmiyyətin iqtisadi həyat şəraiti ilə şərtləndirilir və beynəlxalq təcrübə göstərir ki, dövlət müəyyən sosial standartlara uyğun olaraq layiqli hesab olunan həyat şəraitini təmin etməlidir¹. Layiqli həyat şəraiti isə ümumi qəbul edilmiş standartlardan biri olan yaşayış minimumu ilə müəyyən edilir. Bu baxımdan, hazırkı dövrdə əsas məsələ kimi «Yaşayış minimumu haqqında» 5 oktyabr 2004-cü ilə tarixli qanuna uyğun olaraq əhalinin pensiya təminatını mərhələ-mərhələ yaşayış minimumuna çatdırılması çıxış etməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, heç bir səbəb dövləti daxili və beynəlxalq hüquqi aktlara əsasən öz üzərinə götürdüyü əhalinin layiqli həyat şəraitini təmin etmək öhdəliyindən azad etməz və dövlət öz iqtisadiyyatını ancaq bu istiqamətdə inkişaf etdirməlidir².

Fikrimizcə, pensiya islahatının əsas məqsədlərindən biri kimi, ayrı-ayrı pensiya növlərinin sosial ədalət prinsipinə, yəni DSMF-ə keçirilmiş sığorta haqqının cəmiyyətinə uyğunlaşdırıcı funksiyanın həyata keçirilməsinə şəraitin yaradılması çıxış edir. Pensiya islahatı həm də yoxsulluğun aradan qaldırılması funksiyasının reallaşması üçün də pensiya sisteminin təkmilləşdirilməsi baxımından da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə ki, pensiya sahəsində diferensiasiyanın əsasını gəlirlərin diferensiasiyası təşkil etməlidir. Əhalinin gəlirlərinin formalaşma mənbəyi isə onların DSMF-də rolunu müəyyən

¹ Чупрова Е.В. Право на пенсионное обеспечение и его реализация в условиях рыночной экономики. Автореф. дисс... канд. юрид. наук. М., 1999, с. 17

² Əliyev M.N. Azərbaycan Respublikasında pensiya islahatının nəzəri və təcrübi məsələləri // Qanunçuluq, 2002, № 1, s. 17

edir. Belə ki, bu fondun formalaşmasında yüksək əmək haqqı ilə işləyən işçilərin payı daha yüksəkdir. Odur ki, pensiyalar hesablanarkən, bu hal mütləq nəzərə alınmalıdır. Bunu həyata keçirmək üçün isə, ilk növbədə, pensiyaların maksimumu həddinin məhdudlaşdırılması aradan qaldırılmalıdır.

Beləliklə, konsepsiya pensiya qanunvericiliyinin sosial sığorta prinsipləri əsasında təkmilləşdirilməsi istiqamət kimi təsbit edilmişdir. Lakin qəbul edilmiş «Əmək pensiyaları haqqında» 7 fevral 2006-cı il tarixli qanun əsasında göstərmək olar ki, pensiya ödəmələri daha az sığorta xarakteri daşıyır və əsasən, dövlətin öz öhdəsində olanlara qarşı «əliəliq- lığ» kimi təqdim olunur, pensiya ödəmələrinin maliyyə əsas- larının və diferensiasiya prinsiplərinin formalaşdırılmasının ciddi elmi əsaslara malik olması zəruriliyi unudulmuş, pensiya ödəmələrinin indeksasiyası qalıq prinsipi əsasında həyata ke- çirilməsi təsbit olunmuşdur. və nəticədə formasını alır və gü- zəştli pensiya təminatı genişlənməmişdir¹. Hesab edirik ki, hər bir halda pensiya islahatını həyata keçirən hakimiyyət struktur- ları islahatla əlaqədar tətbiq edilən bütün tədbirləri təhlil et- məklə elmi tədqiqatların nəticələrini nəzərə almalıdırlar.

Bununla bərabər, göstərmək lazımdır ki, Azərbaycan Res- publikasında pensiya təminatı sisteminin inkişaf perspektivlə- ri məhz həmin sistemdə əsas sosial sığorta prinsiplərinin daha geniş tətbiq edilməsində, bütün pensiya təminatı sisteminin pensiya sığortası tələblərinə uyğunlaşdırılmasında, pensiya sığortası sisteminin yeni həlqələrinin formalaşdırılması kimi tədbirlərin görülməsində əks olunur. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsi əmək qabiliyyəti olmayan vətəndaşların layiqli həyat səviyyəsini təmin edən şəraitin yaradılmasında ifadə olunan pensiya təminatı sisteminin əsas məqsədinə nail olun- ması üçün də şərait yaradacaqdır.

Hesab edirik ki, pensiya təminatı səviyyəsinin formalaş- ması üçün pensiya sisteminin sosial sığorta prinsipləri əsasin- da qurulması obyektiv surətdə mövcud olan ən zəruri şərt ki- mi çıxış edir. Məhz pensiya sığortası milli pensiya təminatı

¹ Воронин Ю.В. О мерах по стабилизации пенсионного обеспечения в Российской Федерации. Пенсионная реформа в России: оценка специа- листов. Под ред. В.Н. Баскакова, А.С. Орлова. М.: Редакция журна- ла «Пенсия», 1999, с. 63

sisteminin ən adekvat və zəruri inkişaf yoludur. Ona görə ki, mərkəzləşdirilmiş planlı iqtisadiyyata malik olan totalitar dövlət, eləcə də bazar münasibətləri əsasında öz iqtisadiyyatını quran demokratik dövlət sosial təminat sisteminin maliyyələşdirməsi kimi ağır iqtisadi yükü öz boynuna götürə bilməz. Sığortasız pensiya təminatı sisteminin isə heç bir inkişaf perspektivi yoxdur.

Azərbaycan Respublikasında, tətbiq edilən yeni pensiya təminatı sistemi bölgü və yığım sisteminə əsaslanan bir sistem kimi xarakterizə olunur. Lakin fikrimizcə, hazırda şərti yığım sisteminə keçid məqsədəuyğun deyildir. Pensiya təminatının belə sisteminin tətbiq edilməsi ancaq stabil iqtisadiyyata və daimi inkişaf edən istehsala malik olan cəmiyyətdə mümkündür, çünki, istehsalın inkişafındakı durğunluq ona gətirib çıxaracaqdır ki, əhalinin gələcək pensiyası üçün vəsait yığmaq imkanı olmayacaq. Eyni zamanda, güclü inflyasiya prosesi əhalinin həyatı bahasına yığdığı vəsaiti heçə endirəcəkdir.

Azərbaycan Respublikasında əmək qabiliyyətli və əmək qabiliyyətini itirmiş şəxslərin nisbəti də onu göstərir ki, pensiya təminatı sisteminin yığım prinsipi əsasında qurulması hələ tezdir. Ona görə ki, əmək qabiliyyətli əhalinin sayı bizdən xeyli az olan Avropa ölkələrinə nisbətən, Azərbaycan Respublikasında hələ göstərilən sahədə ciddi demografik problemlər müşahidə olunmur. Məsələn, statistikaya görə, 2000-ci ildə əhalinin tərkibində əmək qabiliyyətli yaşda olanlar 57%, əmək qabiliyyəti yaşından yuxarı olanlar isə 9% təşkil edir¹. Gördüyümüz kimi, Azərbaycan Respublikasında hələ ki, işləyən əhalinin hər nəfəri, ən azı, 3 nəfər pensiyaçını təmin edə bilər.

Yeni pensiya sisteminin qurulması sığorta haqlarının DSMF-dəki fərdi şəxsi hesablara yığılmasını nəzərdə tutur. Bu zaman hesabların indeksasiyasının aparılması və ya şərti faizlərin hesablanması nəzərdə tutulsa, bu, pensiyaçılar üçün daha əlverişli ola bilər. V.R. Roikin fikrincə, bu sisteminin əsas müsbət xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, şəxsi fərdi hesa-

---

¹ Statistik rəqəmlər deyir ki... «Azərbaycan» qəz., Bakı, 2001, 13 fevral, s. 4

bın mövcudluğu hər bir işçinin qoyduğu payı fərdiləşdirməyə imkan verir. O, müstəsna olaraq işçinin öz məsuliyyəti əsasında qurulub¹.

Bu sistemin mənfə cəhəti isə ondan ibarətdir ki, pul vəsaitlərinin yığılması və mühafizəsi riski tamamilə işçinin üzərinə düşür. Yəni sosial risklərin müxtəlif növləri inkar olunaraq, fərdi risklə bərabərləşdirilir. Buna görə də, əgər işçi müəyyən müddətə iş yerini itirsə, əlil olsa, ya da tez-tez xəstəliklər keçirsə, o, zəruri vəsaitləri yığa bilməyəcəkdir. Bu halda, onun layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək qayğısını dövlət öz üzərinə götürməlidir. Başqa sözlə, fərdi şəxsi hesabların tətbiq edilməsi ilə biz sosial müdafiənin kollektiv sosial risklərə davam gətirə bilən mühüm kollektiv formasından, yəni sosial sığortadan imtina etmiş oluruq.

Faktiki olaraq, fərdi şəxsi hesablar formasında qurulmuş yığım sistemi fərdi əmanət qoyma kimi səciyyəolənən qeyri-sığorta sisteminə çevrilir. O, öz təbiətinə görə, bankda açılmış əmanətlərə yaxındır və buna görə də artıq sosial təminat deyil, mülki-hüquqi xarakter daşıyır.

Bundan başqa, bu sistem üzrə müdafiənin həcmi, yəni yığılmış vəsaitlərin həcmi ancaq işçilərin fərdi paylarının məbləğindən asılıdır. Fərdi hesabdakı pullar qurtaran kimi, pensiya ödəmələri də (əmək pensiyasının baza hissəsi istisna olmaqla) dayandırılır. Fikrimizcə, belə sistemlər yüksək əmək haqqı alan işçi kateqoriyaları üçün məqbul ola bilər, o da bir şərtlə ki, əsas deyil, əlavə sistem kimi istifadə olunsun. Orta və aşağı əmək haqqı alan işçi kateqoriyalar üçün isə bu sistem hər bir halda məqbul sayıla bilməz.

Yığım sisteminin daha bir qüsuru isə ondan ibarətdir ki, inflyasiyanın səviyyəsi yüksək olduqda, sistem çərçivəsində yığılmış vəsaitlər tez bir zamanda qiymətsizləşir. Məsələn, pensiya hesabı üçün 20-30 il vəsait yığmaq olar, lakin inflyasiya nəticəsində onlar qısa müddətdə qiymətdən düşür. Bu səbəbdən, birinci dünya müharibəsindən sonra bir çox ölkələr yığım sistemindən imtina etmişdilər. Məsələn, Almaniya da 30 ildən çox bir müddət ərzində pensiya sistemində elə bir ehtiyat

---

¹ Ройк В. Третий путь. Приложение к журналу «Социальная защита» // Пенсионное обеспечение. 1997, № 7, с. 9

yararmışdı ki, o, 17 il ərzində ölkədə ehtiyacları olan bütün şəxslərə pensiya ödəmək üçün kifayət idi. Lakin 1917-1918-ci illərdə baş verən inflyasiya bütün ehtiyatları məhv etdi və pensiyaların ödənilməsi üçün cəmi bir ay yarımliq vəsait qaldı¹.

Azərbaycan Respublikasının pensiya sistemində aparılmış islahatlar nəticəsində pensiyaların hesablanması zamanı artıq əmək stajı deyil, sosial sığorta stajı əhəmiyyət kəsb edir. 27 noyabr 2001-ci ildə qəbul edilmiş «Dövlət sosial sığorta sistemində fərdi uçot haqqında» Azərbaycan Respublikası qanununda pensiyaların hesablanması sosial sığorta stajından asılılığı müəyyənləşdirilsə də, qanunda sığorta stajına leqal anlayış verilməmişdir. Lakin digər qanunlarda sığorta stajına müxtəlif anlayışlar verilmişdir. «Sosial sığorta haqqında» qanunun 8-ci maddəsinə görə sığorta stajı sığorta olunanın xeyrinə məcburi dövlət sosial sığorta haqqı ödənilən əmək fəaliyyəti dövrlərinin ümumi müddətidir. «Əmək pensiaları haqqında» qanunun 1-ci maddəsinə görə sosial sığorta stajı – əmək pensiyası hüququnun müəyyən edilməsi zamanı nəzərə alınan iş və ya digər fəaliyyət dövrlərinin (müvafiq icra hakimiyyəti orqanına məcburi dövlət sosial sığorta haqları ödəmək şərti ilə) və eləcə də müvafiq qanunvericiliklə sığorta stajına daxil edilən digər dövrlərin məcmusudur. Hüquq ədəbiyyatında isə, sığorta stajına əsasən—sığorta edilmiş şəxsin sığorta haqlarını ödədiyi dövrlərin ümumiləşdirilmiş müddəti kimi anlayış verilmişdir². Prof. Y.Y. Maçulskaya isə sığorta stajını əmək stajı ilə eyniləşdirərək, aşağıdakı nəticələrə gəlmişdir: birincisi, sığorta stajına əmək fəaliyyətinin yalnız sığorta haqlarının ödənilməsi müddət daxil edilir, lakin işləməyən şəxslər öz təşəbbüsləri ilə dövlət sosial sığorta fonduna ödəmələr keçirə bilməzlər; ikincisi, əmək fəaliyyəti obyektiv səbəblərə görə həyata keçirilmədikdə (işsizlik, uşağa qulluq edilməsi və s.), həmin dövrlər sığorta stajına daxil

---

¹ Yenə orada s. 10

² Буянова М.О., Кобзева С.И., Кондратьева З.А. Право социального обеспечения: Учебник. М.: ТК Велби, КноРус, 2004, с. 147

edilmir; üçüncüsü, bu zaman əmək fəaliyyəti anlayışını dəqiqləşdirmək tələb olunur¹.

Sosial sığortanın müasir növlərindən biri olan dövlət peniya sığortası vətəndaşların və işəgötürənlərin məcburi sığorta ödəmələri hesabına həyata keçirilir. Azad bazar münasibətlərinə və azad sahibkarlığa əsaslanan cəmiyyətdə isə tam şəkildə sığorta stajına keçid mühüm və obyektiv zərurətlə bağlıdır.

«Sosial sığorta haqqında» 18 fevral 1997-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə vətəndaşlardan və vəzifəli şəxslərdən sığorta ödənişlərinin tutulması qaydaları nizama salınır. Demək olar ki, bu qanun respublikamızda məcburi sosial sığortaya keçidin əsasını qoymuşdur.

Sosial sığorta stajına keçid ilə əlaqədar, sığortalanmış şəxs, sığorta ödəmələrinin ödəyicisi, sığorta ödəmələri, fərdi uçot və s. anlayışlar işlədilir.

Sığortalanmış şəxs — dövlət sosial sığortasının aid edildiyi şəxsdir. Sığortalanmış şəxs həmin dövlətin vətəndaşları, əcnəbilər, vətəndaşlığı olmayan şəxslər ola bilər.

Sığorta ödəmələrinin ödəyiciləri dedikdə, işəgötürənlər, habelə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna müstəqil sığorta ödəmələri ödəyən vətəndaşlar, o cümlədən fərdi sahibkarlar, əcnəbilər, vətəndaşlığı olmayan şəxslər başa düşülür.

Sığorta ödəmələri — sığorta təşkilatı tərəfindən sosial sığorta üçün ayrılmış pul vəsaitləridir. 18 fevral 1997-ci il tarixli «Sosial sığorta haqqında» qanuna əsasən, bu, dövlət sosial sığortasının məcburi ödəməsi hesab olunur.

Məlumdur ki, həmrəylik prinsipindən başqa, sosial sığorta zəmanə şərtlərindəki prinsiplərdən də istifadə edilir:

- şəxsi məsuliyyət prinsipi, yəni sığorta dövründə ödənilmiş sığorta haqları nəzərə alınır;
- optimal yük prinsipi, yəni göstərilən sosial yardıma hədd qoyulur;
- sosial ədalət prinsipi.

---

¹ Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения. Учебно-справочное пособие. М.: Международный центр финансово-экономического развития, 1997, с. 76

Sosial sığorta prinsipi üzrə qurulmuş pensiya sisteminin müsbət cəhətlərindən biri onun bəşəriyyətin kollektiv müdafiə formasında yaratdığı ən mükəmməl sosial müdafiə institutu olmasıdır. Burada hər üç sosial subyektin (işçinin, işəgötürənin və dövlətin) maraqları və məsuliyyəti harmonik şəkildə tarazlaşır.

Ümumiyyətlə, V. B. Roikin fikrincə, sosial sığorta həm yığım, həm də sosial həmrəylik prinsiplərinə əsaslanan pensiya sxemlərini nəzərdə tutub bilər və bu, milli iqtisadiyyatın inkişaf xüsusiyyətlərindən asılıdır¹.

Fikrimizcə, burada əsas məsələ işçilərin, işəgötürənlərin və dövlətin məsuliyyət nisbətələrini müəyyən etməkdən ibarətdir. Müxtəlif nisbətlər sosial müdafiənin müxtəlif modellərini nəzərdə tutur (Bismark, Beveric, Skandinaviya sistemləri). Hesab edirik ki, respublikamızda artıq sosial sığortanın milli modelini hazırlamaq vaxtı gəlib çatmışdır.

Məlumdur ki, dünya siviliziyası özünün bütün tarixi ərzində sosial müdafiənin üç institutunu işləyib hazırlamışdır:

- rentanın (annuitetin) şəxsi sığortası növündə fərdi müdafiə. Bu model sırf liberal xarakter daşıyır və burada şəxsi məsuliyyət əsas prinsip kimi çıxış edir;

- ehtiyacı olanların dövlət təminatı növündə sosial yardım. Sovet dövründə bu forma sosial müdafiənin əsas institutu idi. Bu zaman əmək qabiliyyətli vətəndaşlar öhdədə olanlar qismində qəbul edirlər;

- kollektiv və fərdi sığortalanma növündə məcburi və könüllü sığortalanma. Bu, sosial-demokratik modeldir. Burada üç sosial subyektin (işçilər, işəgötürənlər və dövlət) fərdi və solidar məsuliyyəti, habelə ölkənin əmək qabiliyyətli əhalisinin sosial müdafiəsi üzrə rolu tarazlaşdırılmışdır. Bu sistemin təşkili işçilərin özünün məsuliyyəti, işçilərin və işəgötürənlərin məsuliyyəti, ehtiyacı olanlara dövlət yardımı prinsiplərinə əsaslanır.

Hesab edirik ki, respublikamızda pensiya təminatının yüksək səviyyəsinə nail olmaq üçün sosial həmrəylik sistemi daha məqsədəmüvafiqdir və konsepsiyada təsbit olunmuş

---

¹ Ройк В. Третий путь. Приложение к журналу «Социальная защита» // Пенсионное обеспечение, 1997, № 7, с. 12

ideyalar məhz həmin institutun prinsipləri əsasında qurulmuşdur. Şübhəsiz ki, sosial müdafiənin bu institutunun yaradılması üçün vaxt tələb olunur.

Fikrimizcə, V.B.Roik tərəfindən irəli sürülən aşağıdakı dörd şərtə əsaslanan sosial müdafiə modelinin hazırlanması olduqca səmərəli ola bilər:

- məcburi və könüllü sosial sığorta;
- sosial yardım;
- fərdi sığorta;
- işgötürənlərin məsuliyyətinin sığortası¹.

Pensiya təminatı səviyyəsinin insanın layiqli həyat şəraitini təmin etməsi üçün, fikrimizcə, əhəlinin məcburi pensiya sığortasının qarışıq sisteminin yeni prinsiplər əsasında qurulması zəruridir. Ona görə ki, qarışıq sistem aşağıdakı problemlərin uğurlu həllini nəzərdə tutur:

- işləməyən vətəndaşların bəzi qrupları tərəfindən sığorta haqlarının ödənilməsi qaydasının müəyyən edilməsi;
- pensiya təminatına olan hüquq saxlanmaqla, müəyyən hallarda (hərbi xidmət, uşağa qulluq və s.) sığorta haqlarının ödənilməsindən azad edilmə imkanı;
- minimum sığorta haqlarının və məcburi dövlət sosial sığortasından azad edilməsi üçün kifayət olan gəlirin məbləğinin müəyyən edilməsi və s.

Hesab edirik ki, pensiya sığortası sistemində qarışıq sistemin tətbiqi zamanı pensiyaların məbləği sığorta ödəmələrinin məbləğindən və dövlət tərəfindən sosial əhəmiyyətli hesab edilən digər hallardan asılı olacaqdır. Bu isə təbii ki, pensiya təminatının səviyyəsinə öz müsbət təsirini göstərəcəkdir.

Dünya təcrübəsi isə göstərir ki, milli pensiya sisteminin qurulması ancaq ölkənin sosial, iqtisadi və siyasi həyatının və ənənələrinin xüsusiyyətlərini nəzərə alan sosial siyasət konsepsiyası işlənilib hazırlandıqdan sonra mümkündür. Belə ki, dövlətin sosial siyasət konsepsiyası ilə pensiya islahatı konsepsiyası paralel şəkildə həyata keçirildikdə, həmin islahatların başlıca məqsədlərindən birinə, yəni hər kəsin, o cümlədən

---

¹ Roik В. Третий путь. Приложение к журналу «Социальная защита» // Пенсионное обеспечение, 1997, № 7, с. 16

pensiyaçıların layiqli həyat şəraitini təmin edə biləcək səviyyəyə çatdırılmasına nail olunacaqdır.

Pensiya təminatı səviyyəsinin müasir vəziyyətini təhlil etdikdə isə hal-hazırda fəaliyyət göstərən pensiya təminatı sisteminin vətəndaşların layiqli həyat səviyyəsinə təminat verməmədiyi nəticəsinə gəlmək məcburiyyətində qalıyıq. Fikrimizcə, bu, konkret hallarla şərtləndirilmişdir. Birinci hal pensiya təminatının nisbi səviyyəsinin kəskin aşağı düşməsi, yəni əmək fəaliyyəti dövrü ilə əmək fəaliyyətinin başa vurulub pensiya təyin olunduğu dövr arasında kəskin fərqin yaranmasıdır. Yaşlıların pensiya təminatının nisbi səviyyəsini səciyyələndirən əsas göstərici isə orta aylıq pensiya məbləği ilə orta aylıq əmək haqqı məbləği arasındakı nisbətdir. İkinci hal isə pensiyaların real dəyərinin aşağı düşməsidir. Başqa sözlə desək, intensiv inflyasiya proseslərinin təsiri altında pensiya məbləğinin dəyərsizləşməsi prosesi gedir.

Fikrimizcə, deyilənləri nəzərə alaraq, xüsusi olaraq vurğulamaq lazımdır ki, pensiyaçıların layiqli həyat səviyyəsinin təminatlılığı dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş ümumi təminatlar mexanizminin ayrılmaz hissəsinə çevrilməlidir.

Nəticə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, vətəndaşın layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsinə dövlətin iqtisadi imkanları və ictimai gəlirin bölüşdürülməsi üsulu ilə zəmanət verilir. Bu zaman yaddan çıxarmaq olmaz ki, dövlətin iqtisadi fəaliyyəti nəticəsində əhali qruplarının gəlirlərinin mənbələrinə və səviyyəsinə görə cəmiyyətdə təbəqələşmə baş verir. Fikrimizcə, əmək qabiliyyətini itirmiş şəxslər üçün əsas gəlir mənbəyi sosial ödəmələr (o cümlədən, pensiyalar), əmək qabiliyyətli şəxslər üçün isə əmək haqqı çıxışı etdiyinə görə, onların məbləği elə bir həddə müəyyən olunmalıdır ki, həmin şəxslər, ən azı, orta təbəqə səviyyəsində qalsınlar. Ona görə ki, iqtisadçılar göstərirlər ki, normal cəmiyyətlərdə həmişə 10% kasıb və 10% varlı, 80% isə orta təbəqə olmalıdır¹.

Beləliklə, insanın layiqli həyat sürmək hüququ beynəlxalq hüquqi aktlarda təsbit olunmuş layiqli həyat səviyyəsində yaşamaq hüququnda ifadə olunur. Lakin heç bir beynəlxalq

---

¹ Mehbalıyev S.S., İskəndərov R.K. Əmək bazarı və əhəlinin sosial müdafiəsi Bakı: 2002, s. 222

hüquqi akt layiqli həyat səviyyəsinə dəqiq anlayış vermir və ancaq onun tərkib elementlərini sadalamaqla kifayətlənir. Hesab edirik ki, bu aktlarda həmin anlayışın verilməsi heç də məqsədamüvafiq deyil. Ona görə ki, layiqli həyat səviyyəsi müxtəlif ehtiyacların ödənilməsi imkanını özündə əks etdirir. Bu isə, öz növbəsində, hər bir dövlətin iqtisadi inkişaf səviyyə-sindən və şəxsin vəziyyətindən birbaşa asılıdır. Azərbaycan dövləti hər bir halda Azərbaycan Respublikası konstitusiyası-na uyğun olaraq, sahəvi sosial qanunvericilik aktları əsasında minimum sosial standartları müəyyən etməklə hər bir vətəndaşın və ailənin layiqli həyat səviyyəsində yaşamaq hüququnu təmin etməlidir. İnsanın öz şəxsiyyətini və ləyaqətini qoruyub saxlaması səviyyəsində ehtiyaclarının ödənilməsi isə həyata keçirmək istədiyimiz sosial islahatların son nəticəsi olmalıdır. Bu isə ancaq güclü iqtisadiyyatı olan dövlətdə mümkündür. Lakin hər bir halda, dövlət ümumi daxili məhsulun mühüm hissəsini əhalinin sosial cəhətdən zəif təbəqələrinin layiqli həyat səviyyəsini təmin etməyə yönəltməlidir.

2.4. Uşaqlı ailələrə dövlət yardımının hüquqi tənziminin inkişafı meylləri

Sosial təminat sisteminin vəzifəsi yalnız dövlətin işləmək və gəlir əldə etmək qabiliyyətindən və imkanından (tam, yaxud qismən) məhrum olan vətəndaşlara yaşayış üçün vəsait verilməsini təmin etməsindən ibarət deyil, həm də uşaqların doğulması və qulluq edilməsi ilə əlaqədar ailəyə yardım göstərilməsindən, ailədə yaranan əlavə xərclərin kompensasiya edilməsindən ibarətdir.

Əmək haqqı və digər gəlirlərin əvəzinə, yaxud onlara əlavə olaraq təminatlı sosial ödəmələrin alınması üçün konkret hüquqi əsaslar çoxdur. Bu zaman başlıca əsaslar Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit edilmişdir (17 və 38-ci maddələr). Konstitusiyanın 17-ci maddəsinə görə cəmiyyətin əsas özəyi kimi ailə dövlətin xüsusi himayəsindədir. Uşaqların qayğısına qalmaq və onları tərbiyə etmək valideynlərin borcudur. Bu borcun yerinə yetirilməsinə dövlət nəzarət edir.

Sosial təminat növlərindən birini əmək qabiliyyətli əhəlinin müvafiq həyat səviyyəsinin təmin edilməsində böyük əhəmiyyət daşıyan sosial müavinətlər təşkil edir. Onlar ya müvəqqəti olaraq itirilmiş qazancı kompensasiya edir, ya da çox vaxt uşaqların doğulması və qulluğu ilə bağlı yüksək xərclər çəkən şəxslərin (ailələrin) əmək haqlarını və digər qanuni gəlirlərini tamamlayır.

Ailə üçün təqdim olunan müavinətlər praktiki olaraq istənilən dövlətin sosial siyasətinin mexanizmlərindən birini təşkil edir.

Respublikamızda ana və uşaqlar üçün müavinətlər müəyyən sabit məbləğdə ödənilir və faktiki olaraq onların indeksləşdirilməsi mexanizmi yoxdur. Göstərmək lazımdır ki, müstəqillik əldə edildikdən sonra müavinət və kompensasiya alan ailələrin dairəsi xeyli genişlənməmişdir. Bununla yanaşı, uşaqlara görə verilən müxtəlif ödəmələrin sayı da artmışdır. Bu ödəmələrinfiyasiya ilə əlaqədar, eləcə də digər səbəblərə görə onların artırılması haqqındaqərarlar müxtəlif dövrlərdə qəbul edilmişdir. Bir qayda olaraq, belə ödəmələr sabit məbləğdə müəyyən olunur və buna görə də onlara müntəzəm surətdə yenidən baxılması zərurəti vardır. Sonralar əvvəllər mövcud olmuş, uşaqli ailələrə verilən müavinətlərin və kompensasiya ödəmələrinin çoxlu növləri aylıq müavinətlə əvəzləndi. Lakin, müəyyən edilmiş bu müavinətin məbləğlərinin minimum əmək haqqı ilə heç bir əslihlığı yoxdur. Məsələn, uşağa qulluğa görə qismən ödənişli sosial məzuniyyətin yerinə analar verilən müavinətin məbləği Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 yanvar 2001-ci il tarixli sərəncamı ilə 3 manat məbləğində müəyyən edilmişdir və həmin müavinət bu məbləğdə ödənilir. Halbuki, bu müddət ərzində minimum əmək haqqının məbləği on dəfə artaraq 30 manata çatmışdır. Bu isə belə müavinətlərin minimum əmək haqqı ilə əvəzlənməli olduğunu göstərir. O, minimum əmək haqqı məbləğinin artması ilə müavinətin məbləğinin də mexaniki surətdə artmasını təmin edirdi.

Hazırda uşaqli ailələrin sosial təminatını tənzimləyən əsas normativ-hüquqi aktlar qismində aşağıdakılar çıxış edir

1. «Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 22 iyun 1999-cu il tarixli Qanunu ;

2. «Şəhid adının əbədiləşdirilməsi və şəhid ailələrinə edilən güzəştlər haqqında» Azərbaycan Respublikasının 3 sentyabr 1993-cü il tarixli Qanunu;

3. «Çernobil qəzasının ləğvində iştirak etmiş və həmin qəza nəticəsində zərər çəkmiş vətəndaşların statusu və sosial müdafiəsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 06 dekabr 1993-cü il tarixli Qanunu;

4. «Sosial sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının 18 fevral 1997-ci il tarixli Qanunu;

5. «Yaşayış minimumu haqqında» Azərbaycan Respublikasının 5 oktyabr 2004-cü il tarixli Qanunu;

6. «Ünvanlı dövlət sosial yardımı haqqında» 21 oktyabr 2005-ci il tarixli qanun

7. «Sosial müavinətlər haqqında» Azərbaycan Respublikasının 7 fevral 2006-cı il tarixli Qanunu;

8. «Əlil olmuş və digər kateqoriyalardan olan bir qrup aztəminatlı vətəndaşa dövlət yardımının artırılması haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2000-ci il tarixli sərəncamı;

9. «Uşağa qulluğa görə qismən ödənişli sosial məzuniyyətdə olanlara verilən müavinətin artırılması barədə» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 yanvar 2001-ci il tarixli Sərəncamı.

Bu aktlar, uşaqlı ailələrə uşağın doğulması və tərbiyəsi ilə əlaqədar verilən dövlət müavinətlərinin vahid sistemini müəyyən edir, həmin sistem analara, atalara və uşaqlara dövlətin maddi yardımına təminat verir. Lakin bu sistem dəfələrlə dəyişikliyə uğramışdır. Fikrimizcə, bu sistemin xarakterik xüsusiyyətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- uşaqlar üçün verilən aylıq müavinətin ünvanlılığının olmaması. Bu müavinətlərlə bağlı Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin 27 aprel 2004-cü il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş «Uşaqlı ailələrə müavinətlərin təyin edilməsi və ödənilməsi qaydaları haqqında» təlimat qəbul olunmuşdur. Göstərilən təlimat uşaq müavinətləri alan şəxslərin kateqoriyalarını, müavinətlərin məb-

ləğini və ödəniş müddətini müəyyən edir. Belə ki, ailədə adambaşına düşən orta gəliri 16 000 manatdan (3 manat 20 qəpik) aşağı olan ailələrin uşaqlar üçün aylıq müavinət hüququ müəyyən olunmuşdur. Lakin, 2006-cı ilin yanvar ayının birindən «Ünvanlı dövlət sosial yardım haqqında» qanunun qəbul edilməsi ilə əlaqədar həmin müavinətlərin ödənilməsi dayandırılmışdır.

Sonradan «Ünvanlı dövlət sosial yardım haqqında» Qanunla yalnız adambaşına orta gəlirinin məbləği ehtiyac meyarından aşağı olan ailələrin uşaqları üçün aylıq müavinətin təyin olunması və ödənilməsi hüququ təsbit olundu. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 2 fevral 2006-cı il 32 nömrəli qərarı ilə sosial yardım formasında uşaqlar üçün aylıq müavinət almaq hüququ verən adambaşına düşən orta gəlirin məbləğinin hesablanması qaydası müəyyən edilmişdir.

Uşaqlar üçün verilən müavinətlər məsələsini nəzərdən keçirərkən, onun məbləği üzərində dayanmamaq olmaz. Hazırda uşaqlar üçün verilən müavinətin məbləği ilə yaşayış minimumu məbləğinin uyğunluğundan söhbət gedə bilməz. Halbuki sosial yardım sistemində müavinətlərin məbləği əsas yer tutur. Göstərmək lazımdır ki, hazırda ailənin problemləri hüquqi cəhətdən kifayət qədər tənzim edilmir. Halbuki bu gün məhz ailənin problemləri xüsusi əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Lakin, hazırda ailəyə sosial yardım və ailənin sosial müdafiəsi sistemində transformasiya baş verir.

Ailə ilə bağlı məsələləri tənzimləyən qanunvericiliyi təhlili, onun üç aspektini fərqləndirməyə imkan verir.

Birincisi, bu, insanın sosial varlığını – mülki, iqtisadi, sosial, mədəni, əmlak hüquqlarını tənzimləyən qanunvericilikdir.

İkincisi, bu, insanın cinsindən və yaşından asılı olaraq onun hüquqlarını tənzimləyən qanunvericilikdir. O, göstərilən parametrlərdən asılı olaraq insanın spesifik tələbatlarının təmin edilməsinə yönəlmişdir. Təcrübədə bu, qadınlara, uşaqlara və ahillərə (qocalara) aid edilir (anaların mühafizəsi, uşaqların təhsili, əmək qabiliyyətindən məhrum olunmuş şəxslərə yardım haqqında qanunvericilik baxımından).

Üçüncüsü, qohumluq əlaqələri ilə bağlı bir sıra münasibətləri tənzimləyən və ailəyə aid olan qanunvericilik (Ailə Məcələ-

läsi, vərəsəlik münasibətlərini tənzimləyən Mülki Məcəllə, mənzil qanunvericiliyi).

2.5. Yoxsulluq və pulsuz tibbi yardım

Artıq qeyd etdiyimiz kimi yoxsulluq sosial təzahür kimi həmişə BMT-nin diqqət mərkəzində olmuşdur. 2000-ci ilin sentyabrında Minilliyin Sammitində 147 dünya ölkəsinin qəbul etdiyi Minilliyin Bəyannaməsində beynəlxalq birlik öz qarşısında insan inkişafı sahəsində bir sıra məqsədlər, o cümlədən 2015-ci ilə qədər ifrat yoxsulluq şəraitində yaşayan insanların xüsusi sayını yarıya qədər azaltmaq məqsədini qoymuşdur.

Dünyada yoxsulluğa verilmiş anlayışlar içərisində daha geniş yayılmışı BMT-nin verdiyi anlayışdır və həmin anlayışa görə yoxsulluq insanın minimum həyat səviyyəsinin təmin edilməsi üçün ən zəruri ehtiyatlarla uzun müddət faktiki olaraq təmin edilməməsindən ibarətdir¹. Hazırda həmin anlayışa yalnız pul çatışmazlığı deyil, həm də müvafiq iş yerini, kommunal şəraiti olan mənzilin, təhsil və səhiyyə imkanlarının mövcud olmaması nəticəsində insanın potensialını reallaşdırmaq imkanlarının məhdudluğu daxil edilir.

Məlumdur ki, hər bir ölkədə gəlirləri çox aşağı olan insan qrupları mövcuddur. Həmin insanlar həkim yanına nadir hallarda gedir, profilaktik tibbi tədbirlər üçün məhdud imkanlara malik olurlar, hər bir cəhətdən pis olan şəraitdə (suyun, mənzilin, qidanın keyfiyyətinin pis, şəxsi gigiyena imkanlarının məhdud olduğu şəraitdə) işləyir və yaşayırlar. Həmin adamlar tibbi yardım üçün müraciət etdikdə qidalanmanın pozulması, çoxlu patologiyaların mövcudluğu ucbatından onların müalicəsi mürəkkəbləşir. Eyni zamanda, onlar daha ucuz müalicə ahlrlar. Müvafiq surətdə onların səhhəti xəstəlik və ölüm göstəriciləri baxımından daha pis olurlar, onlarda ölüm hallarının daha tezbaş verməsi yüksək olurlar.

Təəssüf ki, sağlamlıq vəziyyətində bərabərsizliyin aradan qaldırılması mürəkkəb vəzifədir və yalnız yoxsulların tibbi

---

¹ Международная защита прав человека. Документы и материалы. Харьков: 1998, с. 13-14

yardım almaq imkanının təmin edilməsi yolu ilə həll oluna bilməz. Onu da göstərmək lazımdır ki, yoxsulluğun insanın sağlamlıq vəziyyəti üçün mənfi nəticələri hələ ana bətnində başlanır və yoxsulluq içində keçən uşaqlıq nəticəsində daha da kəskinləşir. Eyni zamanda yoxsullara əlavə vəsait, yaxud dərman verilsə də, onlardan səmərəli surətdə istifadə olunmayacaqdır. Ehtimal var ki, dərmanların bir hissəsi istifadə olunmadan satılacaqdır. Yoxsul xəstələr normal yolla yardım ala bilmədikləri üçün, onu pulsuz tibbi yardım xidməti yolu ilə almağa çalışırlar. Nəticədə bu xidmətson dərəcə yüklənir, xərclər həddindən artıq yüksəlir, təxirəsalınmaz yardımın keyfiyyəti isə aşağı düşür. Bu mexanizm bütün ölkələrdə mövcuddur. Təcili tibi yardım yüksək dəyər malik olan yardım növüdür və ondan ifrat dərəcədə istifadə büdcə vəsaitlərinin kəskin dərəcədə artmasına səbəb ola bilər ki, bu da xəstələrə mümkün olan faydanı vermir.

Sağlamlıq və yoxsulluq bir-biri ilə sıx surətdə bağlıdır. Gözlənilən ömürlük müddəti ilə əhalinin adambaşına düşən ümumi daxili məhsulun səviyyəsi arasında dəqiq qarşılıqlı əlaqə, sağlamlıq və yoxsulluq arasında asılılıq hər il Avropada səhiyyənin vəziyyətinə dair hesabatda təsdiqlənir. Sonuncu belə hesabat Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının Avropa Regional Bürosunun (ÜST ARB) 52-ci sessiyasında təqdim olunmuşdur.

Hesabatda göstərilir ki, ən inandırıcı meyar kimi yüksək və aşağı gəlir səviyyəsinə malik ölkələr arasında və bu ölkələrin daxilində əhalinin ayrı-ayrı qrupları arasında gözlənilən ömür müddətinin göstəricilərində müşahidə olunan fərq çıxış edir. Məsələn, İsveçdə ömür müddətinin ən yüksək və ən aşağı göstəricisi arasında fərq yalnız 2 il təşkil edir. Azərbaycan Respublikasında bu rəqəm təxminən 6 ilə bərabərdir¹. Məruzədə qeyd olunur ki, son illər bütövlükdə Avropa regionunda gözlənilən ömür müddəti artmış, lakin keçmiş SSRİ-nin yeni müstəqil dövlətlərində (YMD) o azalmışdır. Məsələn, hesabatda bu ölkələrdə adamların orta hesabla Qərbi Avropa ölkələrinin vətəndaşına nisbətən 10 il tez ölmələri göstərilir.

¹ Əliyev M. N. Azərbaycan Respublikasında pensiya təminat sisteminin təşəkkülü və inkişaf perspektivləri (hüquqi problemlər). Bakı: «Bakı Universiteti» nəşriyyatı, 2003. s. 167

Erkən ölüm göstəriciləri orta yaşlı kişilər arasında daha yüksəkdir, o cümlədən YMD-də kişilər qadınlardan 11 il az yaşayır. Sağlam həyatın gözlənilən müddətinə gəlincə isə, YMD-də bu göstərici Qərbi Avropa ölkələrindəki 70 ilə qarşı cəmi 56 il təşkil edir. Məruzədə göstərilir ki, dünyada praktik olaraq bu göstəricinin dinc dövrdə belə kəskin surətdə azalması presedenti mövcud deyildir. Məruzə müəlliflərinin fikrincə, yoxsulluq haqqında məlumatlar bu rəqəmləri əks etdirir. Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrində və YMD-də gündə 4 ABŞ dollarından az gəliri olan əhalinin xüsusi çəkisi 1988-ci ildəki 3,3 %-dən 90-cı illərin sonundakı 46 %-ə qədər artmışdır. Verilən qiymətləndirməyə görə, Qərbi Avropa ölkələrində əhalinin təxminən 10 %-i yoxsulluq həddindən aşağı səviyyədə yaşayır (lakin orada yoxsulluq ölkədəki orta gəlirin yarısından aşağı gəlir kimi müəyyən olunur)¹.

Pulsuz tibbi yardım əhali, xüsusilə onun aztəminatlı hissəsi üçün ən mühüm təminatlardan birini təşkil edir. Bu hüquq bir sıra beynəlxalq hüquq aktlarında öz əksini tapmışdır. Məsələn, Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 25-ci maddəsində təsbit olunmuşdur ki, hər bir insan özünün və ailəsinin sağlamlığının və rifahının təmini üçün, qida, geyim, yaşayış yeri, tibbi qulluğun və zəruri sosial xidmətin də daxil olduğu, həyat səviyyəsi hüququna və işsizlik, xəstəlik, əlillik, dulluq, qocalıq və ondan asılı olmayan səbəblərdən yaşayış vasitələrinin itirilməsinin digər hallarında təminat hüququna malikdir.²

Göstərmək lazımdır ki, «İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında» Beynəlxalq Pakt özünün 12-ci maddəsində iştirakçı ölkələr üçün aşağıdakı vəzifələri müəyyən etmişdir.

1. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hər bir insanın fiziki və psixi sağlamlığın əldə edilə biləcək ən yüksək səviyyəsinə olan hüququnu tanıyırlar.

---

¹ Рогачев Д. И. Бедность населения и бесплатная медицинская помощь. Роль социального обеспечения в решении проблемы бедности и совершенствование методики преподавания права социального обеспечения: материалы Всероссийской научно-практической конференции / Под. ред. Э. Г. Тучковой. М.: Проспект, 2004, с. 289

² Права человека. Сборник международных документов. М.: Юридическая литература, 1998, с. 21

2. Bu Paktıda iştirak edən dövlətlərin bu hüququn tam surətdə həyata keçirilməsi üçün görməli olduqları tədbirlər aşağıdakı zəruri tədbirləri özündə əks etdirir:

a) ölü uşaqların doğulmasının və uşaq ölümünün azaldılmasının və uşağın sağlam inkişafının təmin edilməsi;

b) ətraf mühitin gigiyenasının və sənayedə əməyin gigiyenasının bütün aspektlərinin yaxşılaşdırılması;

v) epidemik, peşə və digər xəstəliklərin qarşısının alınması, müalicəsi və onlara qarşı mübarizə aparılması;

q) hamı xəstələndikdə tibbi yardımla və tibbi xidmətlə təmin edəcək şəraitin yaradılması.

Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiyanın 24-cü maddəsində göstərilir ki, iştirakçı dövlətlər uşağın səhiyyə sisteminin ən təkmil xidmətlərindən və xəstəliklərin müalicəsi və sağlamlığın bərpası vasitələrindən istifadə hüququnu tanıyırlar. İştirakçı dövlətlər heç bir uşağın səhiyyə sisteminin belə xidmətlərindən istifadə hüququndan məhrum edilməməsini təmin etməyə çalışırlar.

Avropa Sosial Xartiyasının «Sosial və tibbi yardım hüquq» adlanan 13-cü maddəsində təsbit edilmişdir ki, sosial və tibbi yardım hüququnun səmərəli şəkildə reallaşdırılmasının təmin edilməsi üçün tərəflər aşağıdakı öhdəlikləri üzərinə götürürlər:

1) adekvat ehtiyatlardan məhrum olmuş və öz səyləri ilə, yaxud digərmənbəldəndən, o cümlədən sosial təminat fondlarından belə ehtiyatları əldə edə bilməyən istənilən şəxsin xəstəlik halında zəruri yardım almasının təmin edilməsi;

2) belə yardımı alan şəxslərin siyasi və sosial hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına səbəb olmamasının təmin edilməsi;

3) hər kəsin müvafiq dövlət və özəl xidmətlər vasitəsilə şəxsi, yaxud ailəvi ehtiyacının qarşısının alınması, ləğvi, yaxud yüngülləşdirilməsi üçün zəruri olan məsləhət və şəxsi yardım ala bilməsinin nəzərdə tutulması;

4) bu maddənin 1-3-cü bəndlərində təsbit olunmuş müddəaların öz vətəndaşlarına və Xartiyanın iştirakçısı olan digər dövlətlərin müvafiq dövlətin ərazisində qanuni surətdə olan vətəndaşlarına bərabər əsaslarla, Avropa Sosial və Tibbi Yardım Konvensiyasından irəli gələn öhdəliklər nəzərə alınmaqla tətbiqi.

«Müstəqil dövlətlərin vətəndaşlarının sosial hüquq və təminatları» Xartiyasının 33-cü maddəsində təsbit olunmuşdur ki, dövlətlər ambulator-poliklinik xidmət, o cümlədən həkimin evə çağırılması, xəstəxanalarda, klinikalarda və bu müəssisələrdən kənar da ixtisaslaşdırılmış xidmət daxil olmaqla, vətəndaşların zəruri həcmdə pulsuz tibbi yardım hüququna təminat verir, əhalinin dərmanlara və xəstələrə qulluq predmetlərinə olan tələbatlarını təmin edir, əlillərin, Böyük Vətən Müharibəsi iştirakçılarının və onlara bərabər tutulan digər kateqoriyalı şəxslərin, 3 yaşına qədər uşaqların, aztəminatlı ailələrin, eləcə də milli qanunvericiliyə müvafiq surətdə vətəndaşların digər kateqoriyalarının dərman vasitələri və protezləşdirmə vasitələri ilə güzəştli təminat qaydasını saxlayır, bədən tərbiyəsi, turizm və idmanın yayılmasına şərait yaradır.

BƏT-in «Tibbi xidmət haqqında» 12 may 1944-cü il tarixli 69 sayılı Təvsiyəsinin «Sosial sığorta orqanı tərəfindən tibbi xidmətin göstərilməsi» hissəsi (11-15-ci maddələr) də yoxsulluq hallarında pulsuz tibbi yardım məsələlərinə həsr olunmuşdur.

a) Tibbi xidmət sosial sığorta orqanı tərəfindən göstərildikdə bütün kollektiv üzvləri sığortalanmış şəxslər kimi xidmətdən istifadə hüququna malik olmalı, yaxud sığorta rejiminin onlara şamil olunmasını gözləməli, özlərinin hesabına xidmət almaq üçün maddi imkana malik olmadıqda səlahiyyətli hakimiyyət orqanı hesabına tibbi xidmət hüququna malik olmalıdır.

b) Gəliri yaşayış minimumundan aşağı olmayan bütün yetkinlik yaşına çatmış kollektiv üzvləri (yəni uşaqlardan başqa bütün şəxslər) sığorta haqqı ödəməlidir; sığorta haqqı ödəyən şəxsin himayəsində olan arvadı (əri) bu haqqın ödənilməsi ilə əlaqədar sığortalanmış hesab olunurlar, sığorta haqqının məbləği isə buna görə artırıla bilməz.

c) Gəlirinin yaşayış minimumundan aşağı olduğunu sübut etmək imkanına malik olan, yetkinlik yaşına çatmış bütün şəxslər, eləcə də imkansızlar sığortalanmış şəxs kimi tibbi xidmət hüququna malik olmalıdırlar və onların əvəzinə sığorta haqqını səlahiyyətli hakimiyyət orqanı ödəməlidir. Səla-

hiyyətli hakimiyyət orqanı hər bir ölkədə yaşayış minimumunun məbləğini müəyyən edir.

ç) Sığorta haqqı ödəmək imkanı olmayan yetkinlik yaşına çatmış bütün şəxslər müəyyən edilmiş qaydada sığortalanmadığından səlahiyyətli hakimiyyət orqanının hesabına tibbi xidmət almaq hüququna malik olmalıdırlar.

d) Bütün uşaqlar (yəni 16 yaşdan aşağı olan şəxslər, yaxud müəyyən oluna biləcək daha yüksək yaşdan aşağı olan şəxslər, yaxud ümumi, yaxud peşə təhsilini davam etdirərkən kiminsə himayəsində olan şəxslər) yetkinlik yaşına çatmış sığortalanmış şəxslərin ödədikləri haqq, yaxud onların yerinə ödənilən haqq əsasında, onların valideynlərindən, yaxud qəyyumlarından əlavə haqq ödənişi tələb olunmadan sığortalanmalıdırlar.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 41-ci maddəsinə görə, hər kəs sağlamlığın mühafizəsi və tibbi yardım hüququna malikdir. Dövlət müxtəlif mülkiyyət növləri əsasında fəaliyyət göstərən səhiyyənin bütün növlərinin inkişafı üçün zəruri tədbirlər görür, sanitariya-epidemiologiya salamatlığına təminat verir, tibbi sığortanın müxtəlif növləri üçün imkanlar yaradır.

Bu normaya müvafiq surətdə, eləcə də «Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında» Qanunun Preambulasında göstərilir ki, əhalinin sağlamlığının qorunması hər bir insanın fiziki və ruhi sağlamlığının mühafizəsinə, onun fəal uzun ömürlüyünün artırılmasına, tibbi yardımla təminatına yönəldilmiş siyasi, iqtisadi, hüquqi, elmi, tibbi, sanitariya-gigiyena xarakterli tədbirlərin məcmusundan ibarətdir¹. Hesab edirik ki, əhalinin pulsuz tibbi yardımla təmin edilməsi üzrə dövlət təminatları «Tibbi sığorta haqqında» qanun real şəkildə tətbiq ediləcəyi halda reallaşcaqdır.

Son illər əhalinin ölüm göstəricisində müəyyən stabillik yaranmışdır. Ölümlərin əsas səbəbi kimi qan dövranı sistemi ilə bağlı xəstəliklər, bədbəxt hadisələr, zəhərlənmələr, zədələnmələr və onkoloji xəstəliklər çıxış edir. Son illər Azər-

---

¹ Azərbaycan Respublikasının Qanunlar Külliyyatı. I cild. Bakı: Digesta, 2001, s. 11-28

baycanda əhalinin xəstələnməsi səviyyəsində ciddi dəyişikliklər baş vermiş, 2,8 milyon xəstələnmə halı qeydə alınmışdır

Xroniki xəstəliklərlə əlaqədar 1,3 milyon nəfər və ölkə əhalisinin təxminən hər yeddi sakinindən biri dispanser müşahidəsi altında olmuşdur. Qeydiyyatda alınmış xəstəliklər arasında tənəffüs orqanlarının xəstəlikləri, yolxucu və parazit xəstəliklər, qan dövranı sisteminin xəstəlikləri, həzm orqanlarının xəstəlikləri üstünlük təşkil edir. Əhalinin xəstəliklərinin siniflər və qruplar üzrə strukturunda birinci yeri tutan tənəffüs orqanlarının xəstəlikləri arasında yuxarı tənəffüs yollarının yoluxması xəstəliklərinin xüsusi çəkisi daha böyük olmuşdur¹.

Əhalinin sağlamlığına mənfi təsir göstərən səbəblər arasında onun xeyli hissəsinin həyat keyfiyyətinin aşağı düşməsi, əsəb gərginliyinin ifrat dərəcədə artmasını, sanitariya-gigiyena mədəniyyətinin səviyyəsinin aşağı düşməsini göstərmək olar.

Respublikamızda pulsuz tibbi yardım göstərilməsinin hüquqi tənziyi üzrə tədbirlər həyata keçiril məsi üçün təklif edirik ki, əhaliyə pulsuz tibbi yardımın üzrə dövlət proqramı qəbul edilməlidir. Həmin proqramda əhaliyə pulsuz verilən tibbi yardım növlərinin siyahısını, məcburi tibbi sığortanın baza proqramı, tibbi yardımın həcmi, tibbi yardımın təminat verilən həcmdə göstərilməsini təmin edən səhiyyənin adambaşına düşən maliyyələşdirmə normativlərinin formalaşdırılması qaydası təsbit edilməlidir.

Fikrimizcə, proqram çərçivəsində vətəndaşlara aşağıdakılar pulsuz təqdim olunmalıdır:

a) vətəndəşin, yaxud onu əhatə edən şəxslərin həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükə törədən, qəfil xəstəliklər, xroniki xəstəliklərin kəskinləşməsi, bədbəxt hadisələr, zədələnmələr və zəhərlənmələr, hamiləlik və doğuş zamanı çətin hallarda təcili tibbi yardım;

b) ambulator-poliklinika yardımı, o cümlədən həm poliklinikada, həm də evdə, eləcə də ambulatoriya-poliklinika müəssisələrinin (bölmələrinin) gündüz stasionarlarında və ev stasionarlarında xəstəliklərin profilaktikası (o cümlədən, sağlam

---

¹ www.azstat.org

uşaqların müşahidəsi daxil olmaqla dispanser müşahidəsi), diaqnostikası (o cümlədən diaqnostik mərkəzlərdə) və müalicəsi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi;

v) intensiv terapiya, bütün sutka boyu tibbi müşahidə və epidemioloji göstəricilər üzrə təcridetmə tələb edən kəskin xəstəliklərdə və xroniki xəstəliklərin kəskinləşməsində, zəhərlənmə və zədələnmələrdə; hamiləliyin patologiyasında, doğuş və abortlar zamanı; o cümlədən uşaqsanatoriyalarında və ixtisaslaşdırılmış sanatoriyalarda bütün sutka boyu tibbi müşahidə tələb edən müalicə və bərpanın keçirilməsi məqsədilə planlı qospitallaşdırma; xəstəxana müəssisələrinin gündüz stasionarlarında (şöbələrində, palatalarında) müalicə və bərpanın keçirilməsi məqsədilə planlı qospitallaşdırmanı özündə əks etdirən stasionar yardım:

Lakin etiraf etmək lazımdır ki, əhalinin yoxsulluğu pulsuz tibbi yardımın göstərilməsi amilikimi milli qanunvericilikdə lazımınca tənzim edilməmişdir. Hesab edirik ki, bununla əlaqədar yuxarıda nəzərdən keçirilmiş beynəlxalq hüquqi aktlar əsas götürülməklə Avropa ölkələrinin təcrübəsindən istifadə edilməlidir. Məcburi tibbi sığorta sahəsində islahatlar, həyata keçirilərkən, eləcə də pulsuz tibbi yardım göstərilərkən yoxsulluq problemi nəzərə alınmalıdır. Bütövlükdə əhalinin sağlamlığının mühafizəsi dövlətin sosial siyasətinin üstün istiqamətlərindən birini təşkil etməklə, dövlət pulsuz tibbi yardım sistemini genişləndirməklə ilə ölkədəki aztəminatlıların (imkansızların) sayının azaldılmasına təsir etmək imkanını artırmalıdır.

2.6. İşsiz vətəndaşların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin hüquqi vasitələri

Müasir dövrün global problemlərindən biri olan yoxsulluq işsizlik problemi ilə bilavasitə bağlıdır. Göstərmək lazımdır ki, hətta dünyanın 20 ən inkişaf etmiş ölkəsində əhalinin 10 %-dən çoxu yoxsulluq həddindən aşağı səviyyədə yaşayır və

orta gəlirin 50 %-dən az qazanc əldə edir¹. Tədqiqatçıların qiymətləndirmələrinə görə, yoxsulluğun yaranmasının həlledici amili kimi işsizlik 58% təşkil edir². 2005-ci ilin sonunda respublikamızda qeydə alınmış işsizlərin sayı iqtisadi cəhətdən fəal əhalinin 1,1 %-ni təşkil etmişdir. Proqnozlara görə, bu göstərici artacaqdır. İşsizliyin BƏT-in metodikası üzrə hesablanmış səviyyəsi 2004-cü ilin sonunda iqtisadi cəhətdən fəal əhalinin 9 %-ni təşkil etmişdir, 2005-ci ilin sonunda isə o, 10,3 %-ə çatmışdır³. Beləliklə, müasir dövrdə işsiz vətəndaşların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi tədbirləri əhalinin yoxsulluğu probleminin həllində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onların səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi bir çox cəhətdən müvafiq münasibətlərin hüquqi tənzimindən, qüvvədə olan hüquq normalarının sosial əhəmiyyətli məqsədlərə nə dərəcədə nail olunmasına köməklik göstərməsindən asılıdır. Buna görə də bu tədqiqatda işsizlikdən müdafiənin əsas hüquqi vasitələri işsizlərin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində onların rolunun qiymətləndirilməsi, mövcud problemlərin aşkara çıxarılması və onların həlli yollarının müəyyən edilməsi məqsədilə nəzərdən keçiriləcəkdir.

Əhalinin məşğulluğu haqqında mövcud qanunvericiliyin təhlili işsizlikdən müdafiə formalarının iki-aktiv və passiv növünü fərqləndirməyə imkan verir. Aktiv formaların mahiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar işsizdən özünün həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi üzrə müstəqil hərəkətləri həyata keçirməyi tələb edir. Onlara üçüncü şəxslərin vasitəçiliyi ilə işəüzəltməni, məşğulluq xidməti orqanlarının göndərişi əsasında işsizlərin peşə təlimini, işsizlərin özlərini məşğulluqla təmin etməsinə yardımı, ödənişli ictimai işlərin təşkilini aid etmək lazımdır. Passiv formalar işsiz vətəndaşlara maddi yardım göstərilməsindən ibarətdir. Onlara işsizlik müavinəti, pensiyanın təyin olunması, təqaüdlər verilməsi və digər maddi yardımların göstərilməsi aiddir. İlk növbədə passiv formaları,

¹ Доклад Генерального директора МОТ Сомавиа Х. на 91-й сессии МОТ «Труд как средство борьбы с бедностью» // Человек и труд, 2003, № 7, с. 17

² Соколова Т.В. Социально-трудовые проблемы занятости населения при переходе к рынку // Труд за рубежом. 2001, № 3, с. 22.

³ Dövlət statistika komitəsinin məlumatları // www.azstat.org

daha dəqiq isə işsizlik müavinətini nəzərdən keçirməyi məqsəddəuyğun hesab edirik. Ona görə ki, işsizlik müavinəti ənənəvi olaraq işsizlərin sosial təminatının əsas növü kimi nəzərdən keçirilir.

İşsizlik müavinəti iki funksiya yerinə yetirir: işsizlərin iş axtarma dövründə yaşamaq üçün vəsaitlə təmin edilməsi və fəal surətdə iş axtarması üçün stimulların qorunması. Bununla da işsizlik müavinəti əvvəlcə müəyyən ziddiyyəti özündə əks etdirir və qanunvericilik həmin ziddiyyəti iki üsulla həll edir: işsizlik dövrü ərzində müavinətin məbləğinin tədricən aşağı salınması və müavinətlə təmin etmə müddətinin son həddinin müəyyən olunması. Məlumdur ki, müavinətin maksimum məbləği belə işsizlərin, yəni aztəminatlı vətəndaşın malik olduğu həyat səviyyəsini təmin etmir. İqtisadçıların qiymətləndirməsinə görə, aztəminatlıların sırasına gəliri yaşayış minimumundan çox, lakin minimum istehlak büdcəsindən az olan vətəndaşlar aid edilir¹. Hesab olunur ki, işsizlik müavinətilərin «səxavətlə verilməsi», bir qayda olaraq, işsizlərin öz statusunun saxlanmasında maraqlı olmasına gətirib çıxarır, ixtisaslı insanın əmək qabiliyyətini xeyli aşağı salır². Qeyd etmək lazımdır ki, işsizlik müavinəti təminatın aşağı səviyyəsi ilə xarakterizə olunan mövcud ödəniş sistemində vətəndaşların bəzi kateqoriyalarının işə düzəltməyə cəhd göstərmədən müavinət almağa olan marağı vardır. Belə ki, qeydiyyata alınmış işsizlərin sayı işsizlik müavinətinin minimum məbləğinin artırılmasına mütənasib surətdə artır. Məşğulluq xidməti orqanlarına əhalinin uzun müddət işsiz qalmış marginal təbəqələrinin axını müşahidə olunurdu. Bu meyli indiyə qədər qalmaqdadır. Bununla da faktiki olaraq həmin şəxslər üçün dövlət sosial təminatı sistemində ödənilən işsizlik müavinəti dövlət sosial

---

¹ Сторожук Д. А. Правовые средства повышения уровня жизни безработных граждан. Роль социального обеспечения в решении проблемы бедности и совершенствование методики преподавания права социального обеспечения: материалы Всероссийского научно-практической конференция / Под. ред. Э. Г. Тучковой. М.: Проспект, 2004, с. 298

² Шестакова Е. Е. Современный рынок труда в государствах Восточной Европы: проблемы и перспективы // Труд за рубежом, 2002 № 4, с. 38

yardımı funksiyasını yerinə yetirməyə başlamışdır. Müvafiq ödəmələrin verilməsinin əsasları və məqsədləri xeyli fərqləndiyinə görə belə vəziyyət mənfi qiymətləndirilməlidir.

Beləliklə, işsizlik müavinəti işsiz vətəndaşların yoxsulluğu probleminin həlli üçün səmərəli vasitə kimi nəzərdən keçirilə bilməz. Bu problemin həlli aktiv formalar vasitəsilə həyata keçirilməlidir. Yalnız passiv formalarla kifayətlənərək işsiz vətəndaşların sosial təminatını nəzərdən keçirmək düzgün olmazdı. Məşğulluq xidməti orqanlarının işsizlərin işə düzəldilməsi, peşə təlimi, özlərini məşğulluqla təmin etməsinə yardım göstərilməsi üzrə münasibətlər çərçivəsində göstərdikləri xidmətlər də sosial xarakter daşıyır. Sosial risk kimi işsizliyin xüsusiyyəti yalnız işsizlik müavinəti formasında təminatı deyil, həm də işsiz vətəndaşın iki növ – muzzdlu və müstəqil əmək məşğulluğu sahəsinə daxil edilməsinə yönəlmiş xidmətlər formasında təmin edilməsini şərtləndirir. İşsizlik müavinəti bu sosial riski tam kompensasiya edə bilməz. Lakin, çevik əmək bazarının formalaşdırılması şəraitində işsizlərin sosial müdafiəsi sistemi yalnız müavinətdən ibarət ola bilər. Bu vəziyyətdə müstəqil işə düzəltmə üçün geniş imkanların mövcud olması halında işin olmaması müstəsna surətdə bu dövrdə maddi yardım tələb edən qısamüddətli təzahür kimi nəzərdən keçirilir. Respublikamızda hələ formalaşmaqda olan əmək bazarında struktur işsizliyi üstünlük təşkil edir. Məşğulluq xidməti orqanlarının işsizlikdən müdafiənin aktiv formaları çərçivəsində bir sıra sosial xidmətlər göstərməsi zərurəti bununla müəyyən olunur.

İşə düzəltmə və özlərini məşğulluqla təmin etməsinə yardım kimi aktiv formalar işsizlərin həyat səviyyəsinin müəyyən qədər təmin edilməsinə ən fəal dərəcədə təsir göstərir. Məşğulluq xidməti orqanlarının yardımı ilə işə düzəltmə həmin orqanların vətəndaşın qeyri-müstəqil əmək sahəsinə daxil edilməsi üçün şərait yaradılması üzrə mütəşəkkil fəaliyyətidir. Lakin işə düzəltmənin bu anlamı yalnız iş yerlərinin kəmiyyət baxımından tutulması ilə bağlı olmamalıdır. Y.N.Dobroxotovanın belə bir fikri ilə razılaşmaq lazımdır ki, işə düzəltmə münasibətləri səmərəli və perspektiv məşğulluğun təmin edilməsinə

yönəlməlidir¹. Məşğulluq işə yalnız vətəndaş işə malik olduqda deyil, həm də ondan özü və ailəsi üçün lazımı həyat səviyyəsini təmin edən gəlir əldə etdikdə səmərəli hesab oluna bilər.

İşədüzəltmə çərçivəsində məşğulluq xidməti orqanları bir neçə növdən olan sosial xidmətlər göstərirlər. Bu xidmətlər içərisində xüsusi çəkiyə işsiz vətəndaş üçün münasib işin axtarılıb tapılması üzrə xidmətlər malikdir. İşədüzəltmə üzrə münasibətlərin bu məqsədinin əldə olunması belə yəni, münasib işə verilən tələblərin normativ qaydada müəyyən edilməsi ilə bilavasitə bağlıdır. Qüvvədə olan qanunvericilik yalnız işçi barəsində münasib iş meyarlarını təsbit edir. Belə ki, «Məşğulluq haqqında» Azərbaycan Respublikasının 02 iyul 2001-ci il tarixli qanununa görə münasib iş işaxtaran üçün onun ixtisası, əvvəlki peşəsi üzrə təcrübəsi, səhhəti, yeni iş yerinə nəqliyyatla gedib-gəlməsi mümkünlüyü nəzərə alınan iş münasib iş sayılır. Qanunvericilikdən görünür ki, məşğulluq xidməti orqanı işəgötürməyə dair müqavilənin bağlanması bilavasitə iştirak etməyib, yalnız işə düzələn işçi və işəgötürənin danışıqları üçün şərait yaradır. Məşğulluq xidməti orqanının işə düzələn şəxsin işəgötürənin tələblərinə hansı dərəcədə uyğun gəlməsini qabaqcadan qiymətləndirməsi mühüm rol oynayır. Buna görə də hər ay işəgötürənlərin həmin orqana göndərdikləri boş iş yerləri (vakansiyalar) haqqında məlumatlara verilən tələbləri normativ qaydada müəyyən etmək məqsədəuyğun olardı. Göründüyü kimi qanunda münasib işin əsasən ümumi və xüsusi əlamətləri müəyyən olunmuşdur. Nəzərdən keçirilən problem baxımından təklif olunan əmək haqqının məbləği kimi əlamət daha çox maraq doğurur. Ona görə ki, səmərəli məşğulluğun təmin edilməsi bilavasitə ondan asılıdır.

Bəzi mütəxəssislər işsizliyin başlanmasından əvvəlki il ərzində əmək müqaviləsi şərtləri ilə ödənişli işə malik olmuş vətəndaşlar üçün təklif olunan qazancın vətəndaşın sonuncu iş yeri üzrə son üç ay üçün hesablanmış orta aylıq gəlirindən aşağı olmayan işi münasib iş hesab edirlər. Lakin, təklif olunan gəlirin məbləği məhdudlaşdırılmıqda gəlir səviyyələrinin

---

¹ Курс российского трудового права. Т.2 / Под ред. С.П.Маврина, А.С.Пашкова, Е.Б.Хохлова. М.: Юрист, 2001, С. 425

dəki ciddi diferensiasiya ayrı-ayrı vətəndaşların faktiki surətdə işə düzəldilməsinin mümkün olmamasına aparıb çıxara bilər. Buna görə də orta aylıq gəlir əmək qabiliyyətli əhali üçün müəyyən olunmuş yaşayış minimumundan artıq olduqda qazancın həmin yaşayış minimumundan aşağı olmadığı iş münasib iş hesab olunmalıdır. Lakin, bu sosial normativdən istifadə də səmərəli məşğulluğu təmin etməyə imkan verə bilməz. Vətəndaş əmək haqqının məbləği yaşayış minimumundan aşağı olmayan işə düzəldildikdə o, aztəminatlı vətəndaşlar sırasında çox qalmaya bilər, çünki yaşayış minimumu mütəmadi olaraq dəyişir, əmək haqqı isə çox az hallarda dəyişir. Bununla yanaşı yaşayış minimumu insanın sağlamlığının və əmək qabiliyyətliliyinin saxlanmasını təmin edən minimum istehlak dərəcəsini də müəyyən edir.

Nəzərdən keçirilən əlamətdən başqa, yuxarıda göstərilən vətəndaşlar üçün münasib işin onların ixtisas səviyyəsi nəzərə alınmaqla seçildiyini nəzərə aldıqda göstərmək lazımdır ki, onlar üçün belə məşğulluq perspektivsizdir, çünki ondan əldə olunan gəlir peşə qabiliyyətlərinin saxlanmasını təmin etmir. Yaşayış minimumu vətəndaşların ikinci kateqoriyası barəsində daha çox tətbiq oluna bilər. Onlar üçün istənilən ödənişli iş münasib iş hesab olunur. Bunlar, əsasən, ixtisasız əməklə bağlıdır. Bu zaman əmək qabiliyyətliliyinin təkrar istehsalını yaşayış minimumu təmin edir. Vətəndaşların birinci kateqoriyası üçün daha yüksək sosial normativdən istifadə olunması zəruridir. Bu keyfiyyətdə minimum istehlak büdcəsi çıxış edə bilər. Bundan başqa, vahid formada müəyyən olunmuş minimum istehlak büdcəsindən deyil, işçilərin sosial-peşə qrupları və sosial demografik qrupları üzrə diferensiasiya olunan minimum istehlak büdcələri sistemindən istifadə etmək məqsədmüvafiq olardı.

Məlumdur ki, bu gün məşğulluq xidməti orqanı heç də hər bir vətəndaş üçün əmək haqqı minimum istehlak səbəbindən aşağı olmayan münasib işi tapa bilmir. Lakin tədricən həmin sosial normativə keçid üçün müəyyən təminatlar mövcud olmalıdır. Hazırda vətəndaşın səmərəli və perspektivli məşğulluq əldə etmək imkanlarının genişlənməsinə qeyri-dövlət təşkilatlarının inkişafı təkan verə bilərdi. Onlar həmişə məşğulluq xidməti orqanlarına nisbətən daha yüksək ödənişli iş yer-

lərinə (vakant yerlərə) malik olurlar. Ona görə ki, həmin təşkilatlar öz fəaliyyətini işəgötürənlərlə müqavilələr əsasında həyata keçirir və onlar üçün ixtisaslı işçilərin seçilməsini təmin edirlər. Lakin xeyli sayda vətəndaşlar belə təşkilatların əsasən pulu xarakterə malik olan xidmətlərindən istifadə etmirlər. Özü də haqq, ya birinci əmək haqqı şəklində, ya da onun böyük hissəsi məbləğində tutulur. Bu vəziyyətin aradan qaldırılmasına BƏT-in «Xüsusi (özəl) məşğulluq agentlikləri haqqında» 181 saylı Konvensiyasının respublikamız tərəfindən ratifikasiya olunması təkan verə bilərdi. Həmin Konvensiyanın 7-ci maddəsində nəzərdə tutulur ki, xüsusi (özəl) agentliklər işçilərdən birbaşa, yaxud dolayı yolla, tam, yaxud qismən heç bir haqq tutmamalıdır. Konvensiyaya görə həmin agentliklərin əsas gəlir mənbəyini onların xidmət göstərdikləri işəgötürənlər tərəfindən ödənilməlidir. Mütərəqqi haldır ki, bu müddəa artıq «Əmək miqrasiyası haqqında» Azərbaycan Respublikasının 28 oktyabr 1999-cu il tarixli Qanununda öz əksini tapmışdır. Həmin qanuna görə Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının xarici ölkələrdə işə düzəlmələrində vəsi-təcilik edə bilən və dövlət qeydiyyatından keçmiş özəl hüquqi şəxslər göstərdikləri xidmətə görə əməkçi miqrantlardan haqq ala bilməzlər¹.

İşə düzəltmədən başqa, işsiz vətəndaşların yoxsulluğu probleminin həllinə onların fərdi sahibkarlıq fəaliyyəti, yaxud hüquqi şəxsin təsis edilməsi şəklində özlərinin məşğulluğunu müstəqil surətdə təmin etməsinə yardım göstərilməsi də təkan verə bilər. Bu istiqamətdə yaranan münasibətlərin qanunvericilik qaydasında tənzimlənməsi epizodik xarakter daşıyır. «Məşğulluq haqqında» Azərbaycan Respublikasının 02 iyul 2001-ci il tarixli Qanununun 6-cı maddəsi vətəndaşların qanun çərçivəsində həyata keçirilən əmək və sahibkarlıq təşəbbüsünün müdafiə edilməsini, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə onlara köməklik göstərilməsini məşğulluğa yardım sahəsində dövlət siyasətinin istiqamətləri kimi göstərir². Lakin həmin qanun işsizlərə öz işinin təşkilində yardım

¹ Azərbaycan Respublikasının Qanunlar Külliyyatı, II cild. Bakı: Digesta, 2001, s. 951

² Azərbaycan Respublikasının Qanunlar Külliyyatı, III cild. Bakı: Digesta, 2002, s. 709

göstərilməsi üzrə hər hansı tədbiri nəzərdə tutmur. Qüvvədə olan digər normativ hüquqi aktlarda bu münasibətləri tənzimləyən normalar təsbit olunmamış. Bununla bağlı hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən «Dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına əhalinin məşğulluğuna yardım üzrə tədbirlərin maliyyələşdirilməsi haqqında» xüsusi bir Əsasnamə qəbul edilməlidir. Həmin sənəddə məşğulluq xidməti orqanlarının işsizlərin özlərinin məşğulluğunu müstəqil surətdə təmin etmələri sahəsində göstərdikləri xidmətlərin həcminin müəyyən edilməsi, özlərini məşğulluğunun təmin edilməsinin təşkili məsələlərinə dair məsləhət xidmətlərinin təşkil edilməsi, fərdi qaydada sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq barədə şəhadətnamənin alınmasına, hesabat sənədlərinin əldə olunmasına, möhürlərin, ştaplaların hazırlanmasına maliyyə yardımının göstərilməsi kimi məsələlər təsbit edilməlidir. Bu normativ akta əsasən məşğulluq xidməti orqanları faktiki olaraq işsiz fərdi sahibkar kimi hüquq statusu, əldə etməsinə və sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkilati cəhətdən rəsmiləşdirilməsinə yardım göstərməlidir. Lakin, bu mərhələdə işsiz mühüm çətinliklərlə qarşılaşmır. İşsiz şəxsin fərdi sahibkar kimi qeydiyyatla alınmasına görə dövlət rüsumunun ödənişindən də azad etmək daha məntiqli olardı. Ona görə ki həmin rüsum büdcəyə keçirilir və məşğulluq xidməti orqanı da onu büdcə vəsaitindən ödəyir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkilati cəhətdən rəsmiləşdirilməsi üzrə digər hərəkətlər böyük xərclər tələb etmir. Lakin sahibkarlıq fəaliyyətinə başlamaq üçün müəyyən ilkin kapital lazımdır ki, bu da işsiz vətəndaşlarda olmur. İşsiz sahibkar statusu əldə edərkən, məşğul şəxsə çevrilir və məşğulluq xidməti orqanlarında uçotdan çıxarılır. Faktiki olaraq sahibkarlıq fəaliyyətinə başlamaq üçün işsizə heç bir təminat verilmir. Buna görə də belə şəxslərə müəyyən miqdarda kapitalın verilməsinin də həmin aktda təsbit edilməsi məqsədamüvafiq olardı.

Belə ki, işsiz güzəştli kredit və əvəzsiz subsidiya almaq imkanına malik olmalıdır. Bu tədbirlər sahibkarın gələcək fəaliyyətinə təminat verərdi. Ona görə ki, sahibkarlıq fəaliyyəti risk xarakteri daşıyır. Şəxs özü onun nəticələrinə görə məsuliyyət daşıyır. Lakin bu, heç də onu ifadə etmir ki, məşğulluq xidməti orqanlarının yardımı yalnız sahibkarlıq statusunun

əldə edilməsinə aid olmalıdır, əks təqdirdə işsiz üçün sahibkarlıq riski artmış olur. O da nəzərə alınmalıdır ki, məşğulluq haqqında qüvvədə olan qanunvericilik əvvəlki sahibkarlıq fəaliyyəti ilə işsiz üçün işədüzəltmə üzrə münasibətlərdə və işsizlik müavinətilə təminatda bir sıra əlverişsiz nəticələri yaradır.

«Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun 2006-cı il büdcəsi haqqında» qanuna görə büdcədə işsizlikdən müdafiənin aktiv formalarına xərclərin azaldılması sabit meylə çevrilmişdir. Bu gün dövlət büdcəsindən işsizlik müavinətilərin ödənilməsinə ayrılan xərclər aktiv müdafiə formalarına ayrılan məcmu xərclərdən xeyli çoxdur¹.

Yerli və bələdiyyə səviyyəsində, əsasən, ictimai işlərin təşkili və keçirilməsi maliyyələşdirilir. Halbuki mütəxəssislərin hesablamalarına görə aktiv formalar işsizliyə qarşı mübarizəyə ayrılan vəsaitin azı yarısının xərclənməsi halında səmərə verir².

Göstərmək lazımdır ki, işsiz vətəndaşların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi yalnız işsizlikdən müdafiənin aktiv formaları hesabına mümkündür. Passiv formalar, ilk növbədə işsizlik müavinəti özünün hüquqi təbiətinə görə bu problemi həll edə bilməz. Bu baxımdan aktiv formalar arasında üçüncü şəxslərin vasitəçiliyi ilə işədüzəltmə və işsizlərinin özlərinin məşğulluğunu müstəqil surətdə təmin etmələrinə yardım göstərilməsi mühüm yer tutur. Ona görə ki, yalnız əmək onları yoxsulluq vəziyyətindən çıxarmağa qabildir. Lakin onların hüquqi tənзимində çatışmazlıqlar və lazımi maliyyələşdirmənin mövcud olmaması işsizlərin yoxsulluğu probleminin həlli üzrə səmərəli vasitə kimi çıxış etməsinə maneçilik törədir. Beləliklə, işsizlikdən müdafiənin aktiv formalarının passiv formalar üzərində üstünlüyü prinsipini qanunvericilik qaydasında təsbit edilməlidir və bu, onların hüquqi tənзимinin təkmilləşdirilməsinə və maliyyə ehtiyatlarının müvafiq istiqamətdə yenidən bölüşdürülməsinə təkan verəcəkdir.

¹ «Azərbaycan» qəz. Bakı, 2005, 25 noyabr s. 3

² Mehbalıyev S. S. İskəndərov R. K. Əmək bazarı və əhalinin sosial müdafiəsi, Bakı: 2002, s. 222

2.7. Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların problemlərinin həllində sosial təminatın rolu

Hazırda respublikamızda valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar problemi aktual yet tutur. Valideynlərini itirmiş uşaqlar cəmiyyətin ən mühafizəsiz və ən hüquqsuzuzvlərini təşkil edir. İqtisadi islahatların həyata keçirilməsi isə əhəlinin müstəqil surətdə aradan qaldıra bilmədikləri çətin həyatı vəziyyətə düşmüş ən zəif təbəqələrinin müdafiəsini təmin edən sosial texnologiyaların tətbiqini nəzərdə tutur. Belə çətin həyatı vəziyyətlərdən biri kimi uşaqların valideynlərini itirməsi və valideyn himayəsindən məhrum olması çıxış edir.

Hazırda respublikamızda valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum uşaqların müdafiəsi üzrə övladlığa uşaq götürmüş və himayəçi ailələrin, uşaq evlərinin və digər analoji müəssisələrin hüquqlarına təminat verən, eləcə də valideynlərini itirmiş uşaqların ailəvi tərbiyə formalarının inkişafına maneçilik törədən və uşaqların başlıca hüququ olan ailə hüququnu pozan vəzifəli şəxslərin məsuliyyətini müəyyən edən sistemlərin formalaşdırılmasını tənzimləyən qanunlar yoxdur. Mövcud qanunvericilik aktları çox vaxt beynəlxalq hüquq normalarına və Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyaya uyğun gəlmir. Beynəlxalq aktlara görə, hər bir uşaq normal fiziki, əqli, mənəvi və sosial inkişaf üçün zəruri olan həyat səviyyəsi hüququna malikdir ki, bu da müvafiq maddi xərclər tələb edir. Uşağın inkişafı üçün zəruri olan həyat şəraitinin yaradılması, başlıca olaraq, onun layiqli şəkildə saxlanmasına görə əsas maliyyə məsuliyyətini daşıyan valideynlər tərəfindən təmin olunur. Lakin valideynlərin olmadığı hallarda müxtəlif strukturların fəaliyyəti bu məqsədin əldə olunmasına yönəlməlidir. Bu istiqamətdə aşağıdakı tədbirləri fərqləndirmək olar:

- bu sahədə mövcud olan münasibətləri tənzimləyən qanunvericilik aktlarının qəbul edilməsi;
- valideynlərin axtarılıb tapılması profilaktikası;
- valideynlərini itirmiş uşaqların hüquqlarının müdafiəsi;

– qəyyum ailələrində, övladlığa götürmüş ailələrdə və sosial xidmət müəssisələrində yaşayan valideynlərini itirmiş uşaqların hüquqlarının müdafiəsi;

– valideynlərini itirniş uşaqların gələcək ailə həyatına hazırlanması;

– valideynlərini itirmiş uşaqların cəmiyyətdə fəal həyata hazırlanması;

– uşaqların ailə hüququnu reallaşdıran övladlığa götürən ailələrin, qəyyum ailələrinin və sosial xidmət müəssisələrinin hüquqlarının müdafiəsi;

– övladlığa götürmə və qəyyumluq hüququna malik olan və onu reallaşdırmaq istəyən vətəndaşların hüquqlarının müdafiəsi;

– valideynlərini itirmiş uşaqları və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqları qəbul etmiş ailələrə və təşkilatlara sosial, psixoloji, hüquqi, informasiya və digər növlər üzrə bir-başə yardımların göstərilməsi.

Yuxarıda göstərilən tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün respublikamızda aşağıdakı işlərin görülməsi məqsədamüvafiq olardı:

1) ictimai rəyin valideynlərini itirmiş uşaqların tərbiyəsinin ailəvi formalarının xeyrinə formalaşdırılması, onların səmərəliliyinin göstərilməsi;

2) valideyn himayəsindən məhrum uşaqların ictimai müdafiə sistemi haqqında övladlığa götürən ailələrin, qəyyum ailələrinin, himayəçi ailələrin, uşaq evlərinin, valideynlərini itirmiş və ailə münafişələrindən zərər çəkmiş uşaqlara yardım mərkəzlərinin statusunu, hüquqlarını, vəzifələrini, onlara nəzarət qaydalarını, onların maliyyələşdirilməsi mənbələrini və məbləğini müəyyən edən qanunvericilik aktlarının işlənilib hazırlanması və qəbul edilməsi;

3) valideynlərini itirmiş uşaqların və valideyn himayəsindən məhrum uşaqların, eləcə də belə uşaqları tərbiyə etmək üçün götürmüş ailələrin və təşkilatların hüquqi müdafiəsi, sosial adaptasiyası və onlara psixoloji yardım sahəsində ictimai təşkilatların qabaqcıl təcrübəsinin bütün cəmiyyətdə yayılması;

4) potensial valideynlərin hüquqi, psixoloji və sosial hazırlığı, uşaqları övladlığa götürən vətəndaşların hüquqlarının

müdafiəsi üzrə kompleks ictimai strukturun formalaşdırılması.

Çətin həyati vəziyyətə düşmüş uşaqların dövlət tərəfindən xüsusi qayğı və müdafiə hüququ mövcuddur. Belə müdafiə uşaqların inkişafını, onların cəmiyyət həyatında iştirakını təmin etməlidir.

Dövlət çətin həyati vəziyyətdə olan uşaqların hüquqlarının müdafiəsinə təminat verir. Bundan ötrü belə uşaqlar üçün sosial xidmətlərin yaradılması zəruridir. Belə xidmətlər hər bir belə uşaq üçün sosial bərpa (reabilitasiya) proqramını işləyib hazırlamalıdır. Həmin proqramda belə uşaqların onun səhhətinin qiymətləndirilməsi, psixoloji və digər tədbirləri, eləcə də uzunmüddətli sosial bərpa tədbirləri əhatə olunmalıdır. Məhkəmənin uşaqların hüquqlarının pozulmasında valideynlərin, yaxud onları əvəz edən şəxslərin təqsirini müəyyən etdiyi hallarda uşaqlara vurulmuş ziyanın kompensasiyası məhkəmə tərəfindən uşağın sosial reabilitasiyası və adaptasiyası üzrə məcburi tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərə alınmaqla müəyyən olunmalıdır.

Son illər həyata keçirilən uşaqların müdafiəsi sahəsində dövlət sosial siyasəti, müvafiq dövlət proqramları uşaqların hüquqlarının və qanuni mənafelərinin mühafizəsinin müsbət dinamikası üçün real ilkin şərtlər yaratmışdır. Lakin görülən tədbirlər uşaqlara ünvanlanmış ödəmələrin və güzəştlərin aşağı səviyyəsi, keyfiyyətli təhsil imkanının, uşaqlara və uşaqlı ailələrə göstərilən tibbi xidmətin məhdudlaşması kimi mövcud çətinliklərin aradan qaldırılması üçün kifayət etmir.

Hazırda respublikamızda valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum uşaqlar üçün ixtisaslaşdırılmış müəssisələrdə yüzlərlə uşaq tərbiyə olunur. Bununla yanaşı, valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum uşaqlara dövlət və qeyri-dövlət yardımının yeni formalarının fəal surətdə həyata keçirilməkdədir. Son dövrlər dövlət yardımından fərqli olaraq qeyri-dövlət yardımları daha fəal şəkildə özünü büruzə verir. Kimsəsiz, valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlara qeyri-dövlət yardımları içərisində Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyətini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Uşaq evlərini, mədəniyyət, sağlamlıq, təhsil mərkəzləri və tibbi təsisatları inkişaf etdirilməsini özünün

başlıca fəaliyyət məqsədlərindən biri elan etmiş Heydər Əliyev Fondu bu sahədə iri miqyaslı proqramlar həyata keçirilməkdədir. Belə ki, Heydər Əliyev Fondu tərəfindən kimsəsiz, valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlara, qaçqın və məcburi köçkün ailələrindən olan uşaqlara yardım göstərir, uşaq evləri və internat məktəblərində təmir-bərpa işləri aparmaqla onların sosial şəraitini əsaslı şəkildə yaxşılaşdırmışdır. Artıq belə bir baxış formalaşmış ki, valideyn himayəsindən məhrum uşaqlarla, yaxud valideynləri olsada, çətin həyatı vəziyyətə düşmüş uşaqlarla iş zamanı ən mühüm vəzifə kimi uşaqların ailə mühitinə cəlb olunması və uşağın valideynlərlə əlaqələrinin saxlanması üçün ailəyə yardım çıxış edir. Ailə uşağın təbii yaşayış mühitidir, buna görə də valideyn himayəsindən məhrum uşağın ilk növbədə ailəyə, yaxud ailə həyat tərzinin əsas əlamətlərinin saxlandığı sosial müəssisəyə verilməsi üçün tədbirlər görülür. Bu sahədə Heydər Əliyev Fondunun gördüyü işlər əvəz olunmazdır. «Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 22 iyun 1999-cu il tarixli qanunla valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların övladlığa götürülməsi, himayəyə (qəyyumluğa) verilməsi, o cümlədən onlar üçün yaradılmış ixtisaslaşdırılmış müəssisələrə (ailə tipli uşaq evlərinə, uşaq evlərinə, əqli geriliyi və fiziki çətinliyi olan əlil uşaqlar üçün internatlar və s.) verilməsi kimi formalar nəzərdə tutulmuşdur. Hesab edirik ki, ailələrə verilməli uşaqların, övladlığa uşaq götürmək istəyən vətəndaşların uçot qaydasının təkmilləşdirilməsi, bu sahədə müvafiq məlumatların hazırlanması, saxlanması və istifadə olunması qaydalarının təsbiti üzrə tədbirlər həyata keçirilməlidir. Eyni zamanda valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların ailələrə verilməsinin reallaşdırılması və inkişafı üçün qanunvericilik bazası yaradılmalı, belə uşaqlara yardım və onların müdafiəsi üzrə dövlət tədbirlərini maksimum dərəcədə reallaşdırmağa imkan verməyən bir sıra hallar aradan qaldırılmalıdır.

Hazırda ailələrlə profilaktik iş qəyyumluq və himayəçilik orqanlarının vəzifələri sırasına daxil olmadığından, yeni anlayışın – «dövlət müdafiəsinə ehtiyacı olan uşaqlar» kateqo-

riyasının tətbiqini məqsədəuyğun hesab edirik. Bu kateqoriya həm valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum uşaqları, həm də qəyyumluq və himayəçilik orqanlarının müdaxiləsi olmadan uşağın normal həyat və inkişaf səviyyəsinin təmin edilməsinin mümkün olmadığı, lakin hələ uşağın valideyn himayəsindən məhrum hesab olunması üçün əsasların mövcud olmadığı hallarda qəyyumluq və himayəçilik orqanının dövlət müdafiəsinə ehtiyacı olan uşaq hesab olunması haqqında qərar çıxarmalı olduğu uşaqları əhatə etməlidir.

Göründüyü kimi, hazırda dövlətin valideyn himayəsindən məhrum uşaqların vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş sosial siyasətinin problemlərinin həlli yolları axtarılır. Bununla əlaqədar olaraq iqtisadi, təşkilati və hüquqi tədbirlərin həyata keçirilməsi, eləcə də mərkəzləşdirilmiş və lokal səviyyələrdə sosial təminat normalarının təkmilləşdirilməsinə zərurət vardır.

ƏLAVƏLƏR

Əlavə № 1

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI KONSTITUSİYASI (çıxarış)

Maddə 12. Dövlətin ali məqsədi

I. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir.

II. Bu Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir.

Maddə 16. Sosial inkişaf və dövlət

I. Azərbaycan dövləti xalqın və hər bir vətəndaşın rifahının yüksəldilməsi, onun sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsi qayğısına qalır.

II. Azərbaycan dövləti mədəniyyətin, təhsilin, səhiyyənin, elmin, incəsənətin inkişafına yardım göstərir, ölkənin təbiətini, xalqın tarixi, maddi və mənəvi irsini qoruyur.

Maddə 17. Ailə və dövlət

I. Cəmiyyətin əsas özəyi kimi ailə dövlətin xüsusi himayəsindədir.

II. Uşaqların qayğısına qalmaq və onları tərbiyə etmək valideynlərin borcudur. Bu borcun yerinə yetirilməsinə dövlət nəzarət edir.

Maddə 27. Yaşamaq hüququ

I. hər kəsin yaşamaq hüququ vardır.

II. Dövlətə silahlı basqın zamanı düşmən əsgərlərinin öldürülməsi, məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmünə əsasən ölüm cəzasının tətbiqi və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallar istisna olmaqla hər bir şəxsin yaşamaq hüququ toxunulmazdır.

III. Müstəsna cəza tədbiri kimi ölüm cəzası, tam ləğv edilənədək, yalnız dövlətə, insan həyatına və sağlamlığına qarşı xüsusilə ağır cinayətlərə görə qanunla müəyyən edilə bilər.

IV. Qanunla nəzərdə tutulmuş zəruri müdafiə, son zərurət, cinayətkarın yaxalanması və tutulması, həbsdə olanın həbs yerindən qaçmasının qarşısının alınması, dövlətə qarşı qiya-
mın yatırılması və ya dövlət çevrilişinin qarşısının alınması, ölkəyə silahlı basqın edilməsi halları istisna olmaqla insana qarşı silah işlədilməsinə yol verilmir.

Maddə 38. Sosial təminat hüququ

I. Hər kəsin sosial təminat hüququ vardır.

II. Yardıma möhtac olanlara kömək etmək, ilk növbədə, onların ailə üzvlərinin borcudur.

III. Hər kəs qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatdıqda, xəstəliyinə, əlilliyinə, ailə başçısını itirdiyinə, əmək qabiliyyətini itirdiyinə, işsizliyə görə və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallarda sosial təminat almaq hüququna malikdir.

IV. Təqaüdlərin və sosial müavinətlərin minimum məbləği qanunla müəyyən edilir.

V. Dövlət xeyriyyəçilik fəaliyyətinin, könüllü sosial sığortanın və sosial təminatın başqa növlərinin inkişafı üçün imkanlar yaradır.

Maddə 41. Sağlamlığın qorunması hüququ

I. Hər kəsin sağlamlığını qorumaq və tibbi yardım almaq hüququ vardır.

II. Dövlət müxtəlif mülkiyyət növləri əsasında fəaliyyət göstərən səhiyyənin bütün növlərinin inkişafı üçün zəruri tədbirlər görür, sanitariya-epidemiologiya salamatlığına təminat verir, tibbi sığortanın müxtəlif növləri üçün imkanlar yaradır.

III. İnsanların həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə törədən faktları və halları gizlədən vəzifəli şəxslər qanun əsasında məsuliyyətə cəlb edirlər.

Əlavə № 2

İNSAN HÜQUQLARI HAQQINDA ÜMUMİ BƏYANNAMƏ

(çıxarış)

Maddə 1

Bütün insanlar öz ləyaqət və hüquqlarına görə azad və bərabər şəkildə doğulurlar. Onların şüurları və vicdanları var, bir-birilərinə münasibətdəqardaşlıq ruhunda davranmalıdırlar

Maddə 2

Hər bir insanın irqinə, dərisinin rənginə, cinsinə, dilinə, dininə, siyasi, yaxud digər əqidəsinə, milli, yaxud sosial mənsəyinə, əmlakına, silki yaxud digər vəziyyətinə görə heç bir fərq qoyulmadan bu bəyannamədə elan edilən bütün hüquqlara və bütün azadlıqlara malik olmalıdır. Bundan başqa, həmin insanın mənsub olduğu ölkənin, yaxud ərazinin müstəqil, qəyyumluq altında, özü idarə olunmayan, yaxud öz suverenliyində digər hər hansı məhdudiyət olmasından asılı olmayaraq, siyasi, hüquqi və beynəlxalq statusuna heç bir fərq qoyulmamalıdır.

Maddə 7

Bütün insanlar qanun qarşısında bərabərdirlər və heç bir fərq qoyulmadan qanun tərəfindən bərabər müdafiə olunmaq hüququna malikdirlər. Bütün insanlar bu bəyannaməni pozan hər hansı bir ayrı-seçkilikdən, belə ayriseçkilikdən hər hansı təhrikdən bərabər müdafiə olunmaq hüququna malikdirlər.

Maddə 25

1. Hər bir insan özünün və ailəsinin sağlamlığının və rifahının təmini üçün, qida, geyim, yaşayış yeri, tibbi qulluğun və zəruri sosial xidmətin də daxil olduğu, həyat səviyyəsi hüququna və işsizlik, xəstəlik, əlillik, dulluq, qocalıq və ondan asılı olmayan səbəblərdən yaşayış vasitələrinin itirilməsinin digər hallarında təminat hüququna malikdir.

2. Analıq və körpəlik xüsusi qayğı və kömək hüququ verir. Nikahda və nikahdan kənar doğulmuş bütün uşaqlar eyni sosial müdafiədən istifadə etməlidirlər.

Əlavə № 3

İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLAR HAQQINDA BEYNƏLXAQ PAKT (çıxarışlar)

Maddə 7

Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hər bir insanın ədalətli və əlverişli əmək şəraiti hüququnu tanıyır. Bu hüquqa, o cümlədən, aşağıdakılar daxildir:

a) bütün zəhmətkeşlərə minimum aşağıdakıları təmin edən haqq:

i) heç bir fərq qoyulmadan eyni dəyərə malik əmək üçün ədalətli əmək haqqı və bərabər ödəniş; həm də qadınlara eyni əməyə görə bərabər haqq ödənməklə, kişilərin istifadə etdiklərindən pis olmayan əmək şəraiti təmin edilməlidir;

ii) bu Paktın qərarlarına müvafiq olaraq onların özləri və ailələri üçün qənaətbəxş güzəran;

b) təhlükəsizlik və gigiyena tələblərinə cavab verən iş şəraiti;

c) müvafiq olaraq daha yüksək vəzifələrə irəli çəkilmək üçün hamıya yalnız iş stajı və ixtisas səviyyəsi əsasında eyni şərait yaradılması;

d) istirahət, asudə vaxt və it vaxtının əqlabatan şəkildə məhdudlaşdırılması və ödənişli vaxtaşırı məzuniyyət, eləcə də bayram günləri üçün haqq

Maddə 9

Bu Paktda iştirak edən dövlətlər Hər bir insanın, ictimai sığorta da daxil olmaqla, sosial təminat hüququnu tanıyır.

Maddə 10

Bu Paktda iştirak edən dövlətlər aşağıdakıları qəbul edirlər:

1. Cəmiyyətin təbii və əsas özəyi olan ailəyə, xüsusilə o yaradılarkən və yetkinliyə çatmamış uşaqlar və onların tərbiyyəsi üçün məsuliyyət daşdığıca, imkan daxilində geniş himayədarlıq və yardım göstərməlidir. Nikah ona daxil olanların azad razılığı ilə bağlanmalıdır.

2. Analara doğumdan əvvəl və sonra, əqlabatan müddət ərzində xüsusi himayədarlıq göstərilməlidir. Bu müddət ərzində işləyən analara ödənişli, yaxud sosial təminat üzrə qənaətbəxş müavinətlə məzuniyyət verilməlidir.

3. Bütün uşaqlara və yeniyetmələrə münasibətdə ailə mənşəyinə, yaxud başqa bir əlamətə görə heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan xüsusi mühafizə və yardım tədbirləri görülməlidir. Uşaqlar və yeniyetmələr iqtisadi və sosial istismardan mühafizə edilməlidirlər. Onların mənəviyyət və sağlamlıqları üçün ziyanlı, yaxud həyatları üçün təhlükəli, yaxud normal inkişaflarına zərər yetirə bilən sahələrdə işlədilməsi qanunla cəzalandırılmalıdır. Bundan əlavə, dövlətlər təyin olunduğundan aşağı yaşda pullu uşaq əməyindən istifadə olunmasını qanunla qadağan edən və cəzalandıran yaş həddi müəyyən etməlidirlər.

Maddə 11

1. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hər kəsin özü və ailəsi üçün, kifayət qədər qida, paltar, mənzil, həmçinin həyat şəraitinin fasiləsiz yüksəlişi daxil olmaqla, qənaətbəxş həyat səviyyəsinə nail olmaq hüququnu tanıyırlar. İştirakçı-dövlətlər bununla əlaqədar azad razılığa əsaslanan beynəlxalq

əməkdaşlığın mühüm əhəmiyyətini etiraf edərək, bu hüququn təmin olunması üçün lazımi tədbirlər görəcəklər.

2. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hər bir insanın əsas hüququ olan açıqdən azad olmaq hüququnu qəbul edərək, aşağıdakılar üçün konkret proqramlar daxil olmaqla, fərdi və beynəlxalq əməkdaşlıq qaydasında lazımi tədbirlər görməlidirlər:

a) ərzaq məhsullarının istehsalı, saxlanması və bölüşdürülməsi üsullarını texniki və elmi biliklərdən geniş istifadə etmək, qidalanma prinsipləri haqqında bilikləri yaymaq, aqrar sistemlərin islahatını təbii ehtiyatların mənimsənilməsi və onlardan istifadə olunmasının səmərəliliyini daha yüksək səviyyəyə qaldırmağa imkan verə biləcək şəkildə təkmilləşdirmək yolu ilə yaxşılaşdırmaq; və

b) ərzaq ehtiyatlarını istər qida məhsullarını idxal, istərsə də ixrac edən ölkələrin ehtiyaclarına uyğun və problemləri nəzərə alınmaqla ədalətli bölüşdürülməsini təmin etmək.

Maddə 12

1. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hər bir insanın fiziki və psixi sağlamlığının ən yüksək səviyyəsinə çatmaq hüququnu tanıyırlar.

2. Həmin hüququn tam şəkildə həyata keçirilməsi üçün bu Paktda iştirak edən dövlətlərin həyata keçirməli olduğu zəruri tədbirlərə aşağıdakılar daxildir:

a) ölü doğulma və uşaq ölümü hallarının azaldılmasını və uşaqların sağlam inkişafını təmin etmək;

b) xarici mühit gigiyenasının bütün aspektlərinin və sənayedə əmək gigiyenasının yaxşılaşdırılması;

c) epidemik, endemik, peşə xəstəlikləri və digər xəstəliklərin qarşısının alınması və onlarla mübarizə;

d) Hamıya tibbi yardım, xəstələndikdə tibbi xidmət göstərilməsini təmin edən şərait yaradılması.

AVROPA SOSIAL XARTIYASI (çıxarış)

Maddə 12. Sosial təminat hüququ

Sosial təminat hüququnun səmərəli surətdə həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə Tərəflər aşağıdakı öhdəlikləri götürürlər:

- 1) sosial təminat sistemini yaratmaq və onu saxlamaq;
- 2) sosial təminat sisteminin qənaətbəxş səviyyədə, Avropa sosial təminat məcəlləsinin təsdiqi üçün tələb olunan minimal səviyyədə saxlamaq
- 3) sosial təminat sisteminin tədricən yüksək səviyyədə qaldırılmasına nail olmaq;
- 4) müvafiq ikitərəfli və çoxtərəfli sazişlər bağlamaqla və yaxud digər vasitələrlə və bu razılaşmalarda nəzərdə tutulmuş şərtlərə əməl olunmaqla, aşağıdakıları təmin etmək üçün tədbirlər görmək:

a) müdafiə edilən şəxsin Tərəflərin əraziləri arasında hər hansı bir yerdəyişməsindən asılı olmayaraq, sosial təminat qanunvericiliyinin nəzərdə tutduğu üstünlüklərin saxlanmasını daxil etməklə, sosial təminat hüququna aidiyyəti olan məsələlərdə öz vətəndaşları və digər Tərəflərin üçün eyni rejimin yaradılması.

b) Tərəflərdən hər birinin qanunvericiliyinə müvafiq olaraq həyata keçirilən sığorta və ya iş dövrlərinin toplanaraq cəmlənməsi kimi vasitələrlə sosial təminat hüququnun verilməsi, saxlanması və bərpa edilməsi.

Maddə 13. Sosial və tibbi yardım hüququ

Sosial və tibbi yardım hüququnun səmərəli surətdə həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə Tərəflər aşağıdakı öhdəlikləri götürürlər:

- 1) yaşamaq üçün kifayət qədər vasitələri olmayan və bu vasitələri nə özünüşəxsi səyləri nəticəsində əldə etmək, nə də digər mənbələrdən almaq iqtidarında olmayan hər bir şəxsə

sosial təminat sistemi çərçivəsində ödənişlər hesabına müvafiq yardım etmək, xəstələnmə hallarında isə onun vəziyyətində lazım olan qulluğu göstərmək;

2) bu cür yardımdan bəhrələnən şəxslərin, məhz buna görə siyasi və sosial hüquqlarının pozulmamasını təmin etmək;

3) hər bir insanın müvafiq dövlət və ya özəl xidmətlərin vasitəsi və vasitəçiliyi ilə şəxsən özünün və ailəsinin maddi ehtiyaclarını aradan qaldırmaq və ya yüngülləşdirmək məqsədilə tələb oluna bilən məsləhət və fərdi yardı almasını nəzərdə tutmaq.

Maddə 23. Ahıl yaşlı şəxslərin sosial müdafiə hüququ.

Ahıl insanların sosial müdafiə hüququnun səmərəli surətdə həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə Tərəflər bilavasitə və ya dövlət və özəl qurumlarla əməkdaşlıq edərək lazımı, o cümlədən aşağıdakılara yönəlmiş tədbirlərin görülməsini və yaxud təşviqi üçün aşağıdakı öhdəlikləri götürürlər:

a) onlara layiqli həyat sürməyə və dövlət, ictimai və mədəni həyatda fəal rol oynamağa imkan verən yetərli vasitələri;

b) ahıl adamlar üçün mövcud olan xidmət və güzəştlər haqqında və onların bu xidmətlərdən istifadə imkanları haqqında olan informasiyanı;

ahıl adamlara sərbəst olaraq öz həyat tərzini seçmək və özlərinin istədikləri və bacardığı qədər vərdiş etdikləri şəraitdə müstəqil həyat sürmək imkanını aşağıda göstərilən yollarla təmin etmək

a) onların tələbat və sağlamlıq durumuna uyğun yaşayış yerlərinin verilməsi və yaxud ehtiyaclarına uyğun olaraq onların yaşadıkları yerlərin yenidən avadanlıqla təhciz edilməsində kömək göstərməklə;

b) onların sağlamlığına qayğı ilə, sağlamlıq durumuna uyğun tibbi və digər xidmətlərlə;

özəl həyatlarının toxunulmazlığına hörmət etməklə qocalar evində yaşayan ahıl insanlara dəstək verməyi və həmçinin qocalar evindəki həyat şəraitinə toxunan qərarların qəbul edilməsinə

Maddə 30. Yoxsulluq və sosial təcridolmadan müdafiə hüququ

Yoxsulluq və sosial təcridolmadan müdafiə hüququnun səmərəli surətdə həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə Tərəflər aşağıdakı öhdəlikləri götürürlər:

a) vahid və kompensasiya edilmiş yanaşma çərçivəsində sosial təcridolma və yoxsulluq şəraitində məşğulluğu, yaşayış yerini, mədəniyyət və sosial və tibbi yardımı mümkün edən tədirlər görmək

b) zərurət yarandıqda, dəyişilən şərtlərə uyğunlaşmaq məqsədilə bu tədbirlərə yenidən baxmaq.

Əlavə № 5

Yaşayış minimumu haqqında

Azərbaycan Respublikasının Qanunu

Bu qanun Azərbaycan Respublikasında yaşayış minimumunun müəyyənləşdirilməsinin, ona dövlət təminatının, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına uyğun olaraq yaşayış minimumunun yüksəldilməsinin prinsiplərini və qaydalarını müəyyən edir.

Maddə 1. Əsas anlayışlar

1.0. Bu qanunun məqsədləri üçün istifadə olunan əsas anlayışlar aşağıdakılardır:

1.0.1. minimum istehlak səbəti—insanın sağlamlığının və həyat fəaliyyətinin minimum səviyyəsi üçün zəruri olan ərzaq, qeyri-ərzaq malları və xidmətlərin elmi normalar əsasında müəyyən edilmiş toplusu;

1.0.2. yaşayış minimumu—minimum istehlak səbətinin dəyəri və icbari ödənişlərin cəmindən ibarət sosial norma;

1.0.3. əhalinin əsas sosial-demoqrafik qrupları—yaş-cins əlamətlərinə, sosial vəziyyətlərinə görə fərqlənən əhali qrupları (əmək qabiliyyətli əhali, pensiyaçılar, əlillər, uşaqlar və s.);

1.0.4. ailə—qohumluq və ya qanunvericiliklə müəyyən olunmuş digər xüsusiyyətlərə görə bağlılığı olan, birgə yaşayan, ümumi ev təsərrüfatına malik şəxslər və yaxud tənha yaşayan şəxslər;

1.0.5. ailədə adambaşına düşən orta gəlir—ailənin məcmu gəlirlərinin ailə üzvlərinin sayına nisbəti;

1.0.6. əhalinin aztəminatlı təbəqələri—qanunvericilikdə müəyyən edilmiş minimum yaşayış səviyyəsində olan ailələr;

1.0.7. ünvanlı dövlət sosial yardımı—əhalinin aztəminatlı təbəqələrinə dövlət tərəfindən müxtəlif formalarda (sosial ödənişlər, müavinətlər, icbari ödənişlərdən güzəştlər və s.) göstərilən yardımlar;

1.0.8. minimum əməkhaqqı—qanunvericiliklə ixtisasız əməyə və xidmətə görə aylıq əməkhaqqının ən aşağı səviyyəsini müəyyən edən sosial normativ.

Maddə 2. Yaşayış minimumunun təyinatı

2.0. Yaşayış minimumundan aşağıdakı məqsədlər üçün istifadə olunur:

2.0.1. əhalinin aztəminatlı təbəqələrinə dövlət tərəfindən ünvanlı sosial yardım göstərilməsi sisteminin formalaşdırılmasında və tətbiqində;

2.0.2. əhalinin aztəminatlı təbəqələrinin rifahının yüksəldilməsi konsepsiyasının və dövlət proqramlarının hazırlanmasında;

2.0.3. əhalinin həyat səviyyəsinin qiymətləndirilməsində və proqnozlaşdırılmasında;

2.0.4. fiziki şəxslərin gəlirlərinin vergiyə və icbari ödənişlərə cəlb edilməyən həddinin əsaslandırılmasında;

2.0.5. əhalinin pul gəlirlərinin və əmanətlərinin indeksləşdirilməsi üzrə tədbirlərin işlənilib hazırlanmasında və həyata keçirilməsində;

2.0.6. dövlət büdcəsinin, yerli büdcələrin, büdcədənəknar dövlət fondlarının, qanunvericilikdə tənzimlənən qiymət və tariflərin formalaşdırılmasında.

Maddə 3. Minimum istehlak səbətinin formalaşdırılması, yenidən baxılması və təsdiqi

3.1. Minimum istehlak səbəti əhalinin əsas sosial-demoqrafik qrupları üzrə, bir nəfərin və ya ailənin xərc mədələri üzrə aşağıdakı tərkibdə formalaşdırılır:

3.1.1. ərzaq məhsullarının minimum toplusu;

3.1.2. fərdi və ailəvi istifadə olunan qeyri-ərzaq mallarının minimum toplusu (geyim, ayaqqabı və dəftərxana ləvazimatları, təsərrüfat, mədəni-məişət, sanitariya əşyaları, dərmanlar və s.);

3.1.3. xidmətlərin minimum toplusu (mənzil-kommunal, nəqliyyat, rabitə, məişət, təhsil, mədəni-maarif, müalicə-istirahət xidmətləri vəs.).

3.2. Minimum istehlak səbətinin tərkibi dövlət elmi idarə və müəssisələrinin, qeyri-hökumət təşkilatlarının iştirakı ilə müvafiq icrahakimyyəti orqanı tərəfindən üç ildə bir dəfədən az olmayaraq müəyyənləşdirilir.

Maddə 4. Yaşayış minimumunun hesablanması, yenidən baxılması və təsdiqi

4.1. Yaşayış minimumu əhalinin əsas sosial-demoqrafik qrupları üzrə bu qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada müəyyən edilir və təsdiq olunur.

4.2. İstehlak səbətinə daxil olan ərzaq məhsulları, qeyri-ərzaq malları və xidmətlər orta bazar qiymətləri (tarifləri) ilə, icbari ödənişlər isənormalaşmış faktiki məsrəflər əsasında hesablanır.

4.3. Əhalinin əsas sosial-demoqrafik qrupları üzrə yaşayış minimumu ildə bir dəfə yenidən hesablanır və dövlət büdcəsi ilə birgə təsdiq edilir.

4.4. Əhalinin əsas sosial-demoqrafik qrupları üzrə yaşayış minimumu aztəminatlılığın həddini müəyyən edir və rəsmi dövlət nəşrlərində dərc olunur.

Maddə 5. Əməkhaqqının, pensiyaların minimum məbləğinin, müavinətlərin, təqaüdlərin və digər sosial ödənişlərin müəyyənləşdirilməsi zamanı yaşayış minimumunun nəzərə alınması

5.1. Ölkə üzrə təsdiq edilmiş yaşayış minimumu əməkhaqqının, pensiyaların minimum məbləğinin, müavinətlərin, təqaüdlərin, ünvanlıdövlət sosial yardımının və digər ödənişlərin müəyyən edilməsinin əsasını təşkil edir.

5.2. Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq müəssisə, idarə və təşkilatlar ixtisasız əməklə məşğul olan işçilərinə əməkhaqqını minimuməməkhaqqı məbləğindən az olmayaraq ödəməlidir.

5.3. Ölkə üzrə əməkhaqqının və pensiyaların minimum məbləğinin, müavinətlərin, təqaüdlərin, ünvanlı dövlət sosial yardımlarınınməbləğinin yaşayış minimumuna nisbəti hər il müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

5.4. Azərbaycan Respublikasında minimum əməkhaqqı və pensiyaların minimum məbləği mərhələlərlə ölkə üzrə yaşayış minimumusəviyyəsinə yüksəldilir.

Maddə 6. Yaşayış minimumu haqqında qanunvericiliyin pozulmasına görə məsuliyyət

Yaşayış minimumu haqqında qanunvericiliyi pozan şəxslər mövcud qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

Maddə 7. «Minimum istehlak büdcəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun qüvvədən düşməsi haqqında

«Minimum istehlak büdcəsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 1992-ci il 14 oktyabr tarixli, 329 nömrəli qanunu (Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin məlumatı, 1992-ci il, № 19, maddə 849) qüvvədən düşmüş hesab edilsin.

Maddə 8. Qanunun qüvvəyə minməsi

Bu qanun dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

Əlavə № 6

Ünvanlı dövlət sosial yardımı haqqında

Azərbaycan Respublikasının Qanunu

Bu Qanun ünvanlı dövlət sosial yardımının göstərilməsinin məqsəd və prinsiplərini, təyin olunmasının hüquqi əsaslarını və bu sahədəyaranan digər münasibətləri tənzimləyir.

Maddə 1. Əsas anlayışlar

1.0. Bu Qanunda aşağıdakı əsas anlayışlardan istifadə olunur:

1.0.1. ehtiyac meyarı—əhalinin əsas sosial-demografik qrupları üzrə yaşayış minimumundan asılı olaraq, ünvanlı dövlət sosialyardımının təyin edilməsi məqsədilə dövlət büdcəsi ilə birgə hər il üçün təsdiq olunan hədd;

1.0.2. ailə—qohumluq və ya qanunvericiliklə müəyyən olunmuş digər xüsusiyyətlərə görə bağlılığı olan, birgə yaşayan, ümumi evtəsərrüfatına malik şəxslər və yaxud tənha yaşayan şəxslər;

1.0.3. ailənin gəlirləri—ailə üzvlərinin bütün növ gəlirləri, o cümlədən ailə üzvlərinə bağışlanmış hədiyyələr, mülkiyyətdən, ailə üzvlərinəməxsus əmlakdan, şəxsi yardımçı təsərrüfatdan əldə olunan və yaxud əldə oluna biləcək pul və natural formada gəlirlərinin toplusu;

1.0.4. ailənin orta aylıq gəliri—ailənin gəlirinin orta aylıq göstəricisi;

1.0.5. aztəminatlı ailə—orta aylıq gəlirləri hər bir ailə üzvü üçün ehtiyac meyarının məcmusundan aşağı olan ailə;

1.0.6. ünvanlı dövlət sosial yardımı (bundan sonra—sosial yardım)—aztəminatlı ailələrə dövlət tərəfindən göstərilən pul yardımudur.

Maddə 2. Ünvanlı dövlət sosial yardımı haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi

Ünvanlı dövlət sosial yardımı haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, bu Qanundan, digər normativ hüquqi aktlardan və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir.

Maddə 3. Sosial yardım almaq hüququ olan ailələr

Sosial yardım hüququna orta aylıq gəliri onlardan asılı olmayan səbəblərdən (ailə üzvlərinin əmək qabiliyyətsiz olması, ailənin əməkqabiliyyətli üzvünün müvafiq icra hakimiyyəti orqanında işsiz kimi qeydə alınması, vəfat etməsi, məhkəmə tərəfindən itkin düşmüş və yaxudölmüş hesab edilməsi, azadlıqdan məhrum edilməsi, ailə üzvünün olduğu yerin məlum olmaması və s.) hər bir ailə üzvü üçün ehtiyacmeyarının məcmusundan aşağı olan aztəminatlı ailələr malikdirlər.

Maddə 4. Sosial yardımın məqsədi və prinsipləri

4.1. Sosial yardımın məqsədi aztəminatlı ailələrin sosial müdafiəsinin təmin edilməsindən ibarətdir.

4.2. Sosial yardımın əsas prinsipləri aşağıdakılardan ibarətdir:

4.2.1. ünvanlılıq—sosial yardım yalnız aztəminatlı ailələrə təyin olunur;

4.2.2. ədalətlilik—sosial yardım ailənin orta aylıq gəliri ilə hər bir ailə üzvü üçün ehtiyac meyarının məcmusu arasındakı fərqməbləğində təyin olunur;

4.2.3. bərabərlik—sosial yardım bütün aztəminatlı ailələrə təyin olunur.

Maddə 5. Sosial yardımın maliyyə mənbəyi

Sosial yardım dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına maliyyələşdirilir.

Maddə 6. Sosial yardımın alınması üçün müraciət edilməsi, onun təyin olunması, verilməsi və verilməsindən imtina edilməsi

6.1. Sosial yardım aztəminatlı ailələrə yaşayış yeri üzrə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təyin olunur.

6.2. Sosial yardımın alınması üçün müraciət edilməsi, onun təyin olunması, verilməsi və verilməsindən imtina edilməsi qaydaları bu Qanunaəsasən müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

Maddə 7. Sosial yardımın məbləği

7.1. Sosial yardımın məbləği ailənin orta aylıq gəliri ilə hər bir ailə üzvü üçün ehtiyac meyarının məcmusu arasında yaranan fərq məbləğində hesablanır.

7.2. Ehtiyac meyarı mərhələlərlə ölkə üzrə yaşayış minimumuna çatdırılır;

7.3. Ailənin orta aylıq gəlirinin hesablanması qaydası müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

Maddə 8. Sosial yardımın təyin olunması müddəti

8.1. Sosial yardım almaq üçün istənilən ayın 15-dək müraciət edildikdə, həmin ayın 1-dən, ayın 15-dən sonra müraciət edildikdə isə, növbəti ayın 1-dən 6 ay müddətinə təyin olunur;

8.2. Aztəminatlı ailə sosial yardım almaq üçün təkrar müraciət etmək hüququna malikdir.

Maddə 9. Sosial yardımın təyin olunması zamanı ailə tərkibində nəzərə alınmayan şəxslər

9.0. Sosial yardımın təyin olunması zamanı yardımın verilməsi üçün ailə tərkibində aşağıdakı şəxslər nəzərə alınır:

9.0.1. tam dövlət təminatında olan şəxslər (uşaq evi və internatlarda, qocalar və əlillər üçün internat evlərində yaşayan şəxslər);

9.0.2. müddətli həqiqi hərbi xidmətdə olan şəxslər;

9.0.3. cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkən şəxslər;

9.0.4. axtarışda olan şəxslər;

9.0.5. Azərbaycan Respublikasının ərazisində yaşamayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşları;

9.0.6. əcnəbilər.

Maddə 10. Sosial yardım almaq hüququna yenidən baxılması

10.1. Sosial yardımın məbləğinin dəyişdirilməsinə və ya verilməsinin dayandırılmasına səbəb ola biləcək hallar baş verdikdə (ailənin tərkibivə gəlirləri dəyişdikdə), sosial yardımın verilməsi dayandırılır və ailənin sosial yardım almaq hüququna yenidən baxılır.

10.2. Bu Qanunun 10.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan hallardan biri baş verdikdə, sosial yardım alan ailə bu barədə müvafiq icrahakimiyyəti orqanına 7 gün müddətində məlumat verməlidir. Sosial yardımın məbləğinin azaldılmasına və ya verilməsinin dayandırılmasına

səbəb ola biləcək hallar barədə məlumat verilmədiyi təqdirdə, həmin ailə 2 il müddətinə sosial yardım almaq hüququnu itirir.

10.3. Sosial yardımın verilməsinə təsir edəcək hallar barədə zəruri məlumatların verilməməsi, yaxud ailə tərkibi və ailə üzvlərinin gəlirləri barədə düzgün olmayan məlumatların verilməsi səbəbindən artıq yardım ödənilmədiyi hallarda, sosial yardım alan ailə artıq ödənilmiş yardımın məbləğini könüllü qaydada müvafiq icra hakimiyyəti orqanına qaytarmalıdır, bundan imtina edilərsə, bu barədə mübahisəyə məhkəmə qaydasında baxılır.

Maddə 11. Qanunun pozulmasına görə məsuliyyət

Bu Qanunun pozulmasına görə təqsirkar şəxslər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində müəyyən olunmuş qaydada məsuliyyətdəşiyirlər.

Maddə 12. Qanunun qüvvəyə minməsi

Bu Qanun 2006-cı il yanvarın 1-dən qüvvəyə minir.

Əlavə № 7

Məşğulluq haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (çıxarış)

Maddə 3. Məşğul şəxslər

3.0. Məşğul şəxslərə aşağıdakılar aiddir:

3.0.1. muzzdla işləyən, o cümlədən əmək müqaviləsi (kontraktı) ilə tam və ya tam olmayan iş vaxtı ərzində haqq müqabilində iş görən, habelə haqqı ödənilən başqa işi (xidməti) olanlar;

3.0.2. sahibkarlar, fərdi əmək fəaliyyəti ilə məşğul olanlar, mülkiyyətində torpaq payı olanlar;

3.0.3. haqqı ödənilən vəzifəyə seçilən, təyin və ya təsdiq edilənlər;

3.0.4. Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmışbaşqa silahlı birləşmələrdə xidmət edənlər;

3.0.5. əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsi, məzuniyyət, ixtisasartırma, tətill, istehsalatın dayanması və ya başqa səbəblər ilə əlaqədarı yerində müvəqqəti olmayanlar;

3.0.6. Azərbaycan Respublikasının ərazisində qanuni əsaslarla haqqı ödənilən əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan əcnəbilər və vətəndaşlıqolmayan şəxslər;

3.0.7. Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənar da qanuni əsaslarla əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan AzərbaycanRespublikasının vətəndaşları.

Maddə 4. İşsiz statusu verilməsi qaydaları

4.1. İş və qazancı olmayan, işə başlamağa hazır olub, müvafiq icra hakimiyyəti orqanında işaxtaran kimi qeydiyyatı alınan, əməkqabiliyyətli yaşda olan əmək qabiliyyətli vətəndaşlar işsiz statusu almaq hüququna malikdirlər.

4.2. Vətəndaş yaşadığı ərazi üzrə müvafiq icra hakimiyyəti orqanına şəxsiyyətini təsdiq edən sənəd, əmək kitabçası (yaxud onu əvəz edənsənəd), peşə və ya ixtisasını təsdiq edən sənəd (zəruri hallarda) təqdim edərək işaxtaran kimi qeydə alınır. İlk dəfə işaxtaranlar şəxsiyyətıtəsdiq edən və təhsil haqqında (zəruri hallarda) sənədləri təqdim edirlər.

4.3. İşaxtaran kimi qeydiyyatı alınmış vətəndaş müvafiq sənədləri təqdim etdiyi andan, ona münasib iş təklif olunma-

dığı halda, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı 11 gün ərzində həmin şəxsə işsiz statusu verilməsi haqqında qərar qəbul edir.

4.4. İşsizlərin müvafiq icra hakimiyyəti orqanında qeydiyyat alınması qaydaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilir.

4.5. İşsiz statusu almaq hüququ olmayan vətəndaşlar aşağıdakılardır:

4.5.1. 15 yaşına çatmayanlar;

4.5.2. pensiya (ailə başçısını itirməyə görə uşaqlar üçün təyin olunmuş pensiyalar istisna olmaqla) hüququ qazanmış vətəndaşlar;

4.5.3. qeydiyyat alındıqdan sonrakı 10 gün müddətində münasib iş axtarmaq məqsədi ilə üzürsüz səbəbdən müvafiq icra hakimiyyəti orqanına gəlməyənlər və ya bu müddət ərzində təklif edilən iki münasib işdən imtina edənlər (vətəndaşa eyni iş təkrarən təklif oluna bilməz);

4.5.4. ilk dəfə işaxtaranlar;

4.5.5. azadlıqdan məhrum etmə cəzasını çəkənlər.

4.6. İşaxtarana müəyyən olunmuş qaydada işsiz statusu verilmədiyi halda, onun bir aydan sonra təkrarən işsiz statusu almaq üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanına müraciət etmək hüququ vardır.

Maddə 6. Məşğulluq sahəsində dövlət siyasəti

6.1. Dövlət vətəndaşların səmərəli və sərbəst seçilmiş məşğulluğunun təmin edilməsinə köməklik göstərir.

6.2. Məşğulluq sahəsində dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

6.2.1. irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, ailə vəziyyətindən, ictimai-sosial mənsəyindən, yaşayış yerindən, əmlak vəziyyətindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlara əmək və məşğulluğu sərbəst seçmək hüququnun həyata keçirilməsində bərabər imkanların təmin edilməsi;

6.2.2. vətəndaşların qanun çərçivəsində həyata keçirilən əmək və sahibkarlıq təşəbbüsünün müdafiə edilməsi, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə onlara köməklik göstərilməsi;

6.2.3. əmək fəaliyyətinin və məşğulluq növünün seçilməsində vətəndaşların öz iradəsini sərbəst ifadə etməsinə şərait yaradılması;

6.2.4. işsizlərin sosial müdafiəsinin təmin edilməsi, işə düzəlməkdə çətinlik çəkən vətəndaşların məşğulluğunun təmin edilməsinə köməklik göstərən xüsusi tədbirlərin görülməsi;

6.2.5. məşğulluq sahəsində fəaliyyətin iqtisadi və sosial siyasətin digər istiqamətləri ilə əlaqələndirilməsi;

6.2.6. sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən vətəndaşlar üçün əlavə iş yerləri yaradan işəgötürənlərin vergi və başqa güzəştlərlə həvəsləndirilməsi;

6.2.7. məşğulluğun təmin edilməsinə yönəldilmiş tədbirlərin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində, onların yerinə yetirilməsinə nəzarətdə Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanlarının, həmkarlar ittifaqlarının, işəgötürənlər birliklərinin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi;

6.2.8. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının ölkə hüdudlarından kənarında, habelə vətəndaşlığı olmayan şəxslərin və əcnəbilərin Azərbaycan Respublikasının ərazisində əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmasına şərait yaradılması;

6.2.9. beynəlxalq əmək normalarına riayət olunması.

Maddə 9. Sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan vətəndaşların məşğulluğu üçün əlavə təminatlar

9.1. Dövlət əlavə iş yerləri və ixtisaslaşdırılmış müəssisələr, təşkilatlar (o cümlədən əlillərin əməyi üçün müəssisə və təşkilatlar) yaratmaq yolu ilə, xüsusi proqramlar üzrə təlim təşkil etməklə və başqa tədbirlər görməklə sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlikçəkən vətəndaşların kateqoriyalarına (20 yaşadək gənclərə, yetkinlik yaşına çatmamış uşaqları tərbiyə edən tək və çoxuşaqlı valideynlərə, əliluşaqları tərbiyə edən qadınlara, pensiya yaşına 2 ildən az qalmış şəxslərə, əlillərə, cəzaçəkmə yerlərindən azad edilmiş vətəndaşlara, məcburiköçkünlərə, müharibə veteranlarına, şəhid ailələrinə) əlavə təminatlar verir.

9.2. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanları müəyyən olunmuş qaydada müəssisə, idarə və təşkilatlarda bu Qanunun 9.1-ci maddəsində göstərilən vətəndaşlar üçün kvotanı müəyyən edirlər.

9.3. Kvotanın miqdarı ərazi əmək bazarındakı vəziyyətdən asılı olaraq, müəssisələrdəki işçilərin orta siyahı sayının 5 faizindən çox olmamaqşərti ilə təyin edilir.

9.4. Sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən vətəndaşlar üçün kvota tətbiq edilməsi qaydası və kvota şamil edilməyən müəssisələrin siyahısı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

Maddə 14. İşədüzəltmədə vasitəçilik fəaliyyəti

İşədüzəltmədə vasitəçilik fəaliyyəti ilə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada müvafiq icra hakimiyyəti orqanından xüsusi razılıq alan hüquqi və fiziki şəxslər məşğul ola bilərlər.

Maddə 18. İş axtaranların və işsiz vətəndaşların sosial müdafiəsi ilə bağlı tədbirlərin maliyyələşdirilməsi

18.1. İş axtaranların və işsiz vətəndaşların sosial müdafiəsi ilə əlaqədar tədbirlər məcburi dövlət sosial sığorta haqları hesabına müvafiq Dövlət Programına uyğun olaraq maliyyələşdirilir. Dövlət Programı hər il müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilir.

18.2. İşsizlik müavinətləri üzrə bank əməliyyatlarına görə haqq ödənilmir.

IV fəsil. Sosial təminatlar

Maddə 21. Sosial yardım üçün təminatlar

21.1. İşini və qazancını itirən, ilk dəfə iş axtaran və ya uzun fasilədən sonra yenidən əmək fəaliyyətinə başlamaq istəyən vətəndaşlara dövlətəşağıdakı təminatları verir:

21.1.1. müəssisədən sərbəstləşdirilmiş işçilərə təminatların verilməsi;

21.1.2. peşə hazırlığı, yenidən hazırlıq və ixtisasartırma dövründə təqaüdün ödənilməsi;

21.1.3. işsiz statusu alanlar üçün müavinətin ödənilməsi;

21.1.4. haqqı ödənilən ictimai işlərə cəlb olunması;

21.1.5. müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən bir ya-şayış məntəqəsindən digərinə işlə təmin olunmaq üçün könüllü köçməkləəlaqədar xərclərin kompensasiya olunması;

21.1.6. işsiz vətəndaşların himayəsində olan uşaqlar üçün işsizlik müavinətinə və təqaüdə əlavələr edilməsi.

21.2. Qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada, şəxsin təqaüd və ya işsizlik müavinəti aldığı, haqqı ödənilən ictimai işlərdə iştirak etdiyimüddət, müvafiq icra hakimiyyəti orqanının göndərişi ilə bir yaşayış məntəqəsindən digərinə köçmək və işə düzəlmək üçün müddət, habeləxarici ölkələrdə qanuni əsaslarla əmək fəaliyyəti ilə məşğul olduğu müddət ümumi əmək stajına daxil edilir.

21.3. İşsiz vətəndaşlara verilən müavinətlərin və başqa ödənişlərin bütün növləri qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada indeksləşdirilir.

Maddə 22. Sərbəstləşdirilən işçilər üçün təminatlar

22.1. Hüquqi şəxslərin ləğv edilməsi, yenidən təşkil olunması, işçilərin sayının və ya ştatların ixtisar edilməsi tədbirlərinin həyata keçirilməsiilə əlaqədar olaraq əmək müqaviləsinə xitam verildikdə sərbəstləşdirilən işçilərə Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinə müvafiqtəminatlar verilir.

22.2. Sərbəstləşdirilmiş işçi bu Qanunla müəyyən edilmiş müddətdə münasib işlə təmin olunmadıqda, o işsiz statusu təyin edilməklə, müavinət almaq hüququ qazanır.

22.3. Ləğv edilən hüquqi şəxslərdə sərbəstləşdirilən işçilərlə haqq-hesab çəkmək üçün vəsait olmadıqda təminatlar qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada ödənilir.

Maddə 23. Peşə hazırlığı, yenidən hazırlıq və ixtisasartırma dövründə vətəndaşlara verilən təqaüdlərin məbləği

23.1. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanının göndərişi ilə peşə hazırlığı, yenidən hazırlıq keçdikləri və ixtisaslarını artır-

dıqları dövrədə təhsil alan şəxslərə aşağıdakı məbləğdə təqaüd verilir:

23.1.1. müvafiq icra hakimiyyəti orqanında işaxtaran kimi qeydiyyatdan alındıqdan (bundan sonra işsizliyin başlanmasından) əvvəlki 12 ay ərzində 26 təqvim həftəsindən az olmayan müddətdə haqqı ödənilən işə malik olanlar üçün axırıncı iş yerindəki son 12 ay üzrə hesablanmış orta aylıq əmək haqqının 70 faizi məbləğində, lakin respublika üzrə orta aylıq əmək haqqından çox və müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilmiş təqaüdü minimum məbləğindən (bundan sonra «təsdiq olunmuş təqaüdü minimum məbləği») az olmamaqla;

23.1.2. ilk dəfə işaxtaranlar, uzun fasilədən sonra (1 ildən çox) yenidən əmək fəaliyyətinə başlamaq istəyənlər, habelə işsizliyin başlanmasından əvvəlki 12 ay ərzində 26 təqvim həftəsindən az müddətdə haqqı ödənilən işə malik olanlar üçün — təsdiq olunmuş təqaüdü minimum məbləğində;

23.1.3. istehsalatda bədbəxt hadisə və ya peşə xəstəliyi nəticəsində əvvəlki işi görmək qabiliyyətini itirənlər üçün — əmək stajının müddətindən asılı olmayaraq axırıncı iş yerindəki son 12 ay üzrə hesablanmış orta aylıq əmək haqqının 100 faizi məbləğində, lakin respublika üzrə orta aylıq əmək haqqından çox və təsdiq olunmuş təqaüdü minimum məbləğindən az olmamaqla;

23.1.4. işsizliyin başlanmasından əvvəlki 12 ay ərzində işəgötürənin təqsiri olmadan müəssisələrdə işin dayandırılması ilə əlaqədar işçilərin qrup halında məcburi ödənişsiz məzuniyyətdə olduğu hallarda və bu səbəbdən həmin 12 ay ərzində 26 təqvim həftəsindən az müddətdə əmək haqqı ödənilənlər üçün təqaüdü hesablanması qaydası müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

23.2. Himayəsində 18 yaşına çatmamış uşağı olan şəxslərin təqaüdünün məbləği himayədə olan hər bir uşaq üçün təqaüdü 10 faiz məbləğində, lakin təqaüdü 50 faizdən artıq olmamaq şərti artırılır.

23.3. Təqaüdün ödənilməsi qaydaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

Maddə 24. İşsizlik müavinətinin məbləğinin müəyyənləşdirilməsi qaydaları

24.1. İşsiz statusu almış vətəndaşlar işsizliyin başlanmasından əvvəlki 12 ay ərzində 26 təqvim həftəsindən az olmayan müddətdə haqqı ödənilən işə malik olduqda, onların işsizlik müavinəti axırncı iş yerindəki son 12 ay üzrə hesablanmış orta aylıq əmək haqqının 70 faizi məbləğində müəyyən edilir.

24.2. İşsizliyin başlanmasından əvvəlki 12 ay ərzində işəgötürənin təqsiri olmadan müəssisədə işin dayandırılması ilə əlaqədar işçilərin qruphalında məcburi ödənişsiz məzuniyyətdə olduğu hallarda və bu səbəbdən həmin 12 ay ərzində 26 təqvim həftəsindən az müddətdə haqqı ödənilən işə malik olanlar üçün müavinətin hesablanması qaydası müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

24.3. Bütün başqa hallarda işsizlik müavinəti müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilmiş müavinətin minimum məbləğində (bundan sonra «təsdiq olunmuş müavinətin minimum məbləği») müəyyən edilir.

24.4. İşsizlərin himayəsində 18 yaşınma çatmamış uşağı olduqda, işsizlik müavinətinin məbləği hər bir uşaq üçün müavinətin 10 faiziməbləğində, lakin müavinətin 50 faizindən artıq olmamaq şərti ilə artırılır.

24.5. Məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qərarı ilə tutulmalı olan məbləğlər (alimentlər, ziyanın ödənilməsi və sair məbləğlər) təyin edilmiş müavinətin 50 faizindən çox olmamaq şərti ilə işsizlik müavinətindən tutulur.

24.6. Bütün hallarda, müavinətin məbləği respublika üzrə orta aylıq əmək haqqından çox və təsdiq olunmuş müavinətin minimum məbləğindən az olmamalıdır.

Maddə 25. İşsizlik müavinətinin ödənilməsi şərtləri və müddətləri

25.1. İşsiz statusu almış vətəndaşa işsizlik müavinəti, təkrar müavinət alınan hallar istisna olmaqla, ona status müəyyən edildiyi gündən hesablanır.

25.2. Müavinətin ödənilməsi müddəti 12 aylıq dövr ərzində 26 təqvim həftəsindən çox ola bilməz.

25.3. Hüquqi şəxslərin ləğv edilməsi və ya işçilərin sayı və statların ixtisar olunması, əmək şəraitinin şərtlərinin dəyişdirilməsi ilə əlaqədar olaraq sərbəstləşdirilmiş və işdən azad edildikdən sonra müvafiq icra hakimiyyəti orqanında qeydiyyatda alınmış, lakin əmək qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş işdən çıxarma müavinəti və orta əmək haqqı ödənilən müddət ərzində işə düzəldilməmiş vətəndaşlara işsizlik müavinəti müddətin qurtardığı birinci gündən təyin edilir.

25.4. İşsizlik müavinəti alan vətəndaşlar ayda bir dəfə müvafiq icra hakimiyyəti orqanında yenidən qeydiyyatdan keçməklə müavinət alırlar.

Vətəndaşa işsiz statusu təyin olunan gün qeydiyyat günü hesab edilir.

25.5. İşsiz statusu müəyyən olunan vaxtdan 12 ay keçdikdən sonra işsiz vətəndaş münasib işlə təmin olunmayıbsa, onun təkrarən işsizliyə görə müavinət almaq hüququ vardır. Bu zaman işsizlik müavinəti təsdiq olunmuş müavinətin minimum məbləğində müəyyən olunur.

25.6. İşsizlik müavinətinin ödənilməsi qaydaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

Maddə 26. Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrindən və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmış başqa silahlı birləşmələrdən azad edilmiş hərbi qulluqçular üçün işsizlik müavinətinin məbləği

Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrindən və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmış başqa silahlı birləşmələrdən azad edilmiş hərbi qulluqçular üçün işsizlik müavinətinin məbləği bu Qanunun 24.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq müəyyənedilir.

Maddə 27. İşsizlik müavinətinin ödənilməsinin dayandırılması və ona xitam verilməsi

27.1. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı işsizlik müavinətinin ödənilməsinə dayandıra və xitam verə bilər.

27.2. Aşağıdakı hallarda işsizlik müavinətinin ödənilməsi 3 ayadək dayandırıla bilər:

27.2.1. işsiz vətəndaş təklif olunan 2 münasib işdən imtina etdikdə;

27.2.2. işsiz vətəndaş müavinət almaq üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanında üzürsüz səbəbdən ayda bir dəfə yenedən qeydiyyatdan keçmədikdə.

27.3. Ödənilən işsizlik müavinətinin dayandırıldığı aylar müavinətin təyin edildiyi ümumi müddətdən çıxarılır və həmin dövr işsizlərin əməkstajına daxil edilmir.

27.4. Aşağıdakı hallarda işsizlik müavinətinin ödənilməsi müvəqqəti olaraq dayandırıla bilər:

27.4.1. təlim və yoxlanış toplantılarına çağırılmış hərbi mükəlləfiyyətli işsiz vətəndaşlar toplanışda olduqları müddətdə;

27.4.2. müvafiq icra hakimiyyəti orqanının göndərişi ilə işsiz vətəndaşın peşə hazırlığı, yenedən hazırlığı və ixtisasartırma kurslarına cəlb olunduğu müddətdə (tədris başa çatdıqdan sonra belə vətəndaşlar onlardan asılı olmayan səbəblərdən münasib işlə təmin olunmadıqda);

27.4.3. başqa şəhərdə qiyabi təhsil alan işsiz vətəndaşlar təhsillə əlaqədar daimi yaşayış yerini tərk etdikləri dövrdə.

27.5. İşsizlik müavinətinin müvəqqəti dayandırıldığı dövr müavinətin təyin edildiyi ümumi müddətdən çıxarılmır və həmin dövr ümumi stajaəlavə edilir.

27.6. Aşağıdakı hallarda işsizlik müavinətinin ödənilməsinə xitam verilir:

27.6.1. işsiz vətəndaş işsizlik müavinətini saxta sənədlər təqdim etmək yolu ilə aldıqda;

27.6.2. işsiz vətəndaş işsizlik müavinəti aldığı dövrdə müvafiq icra hakimiyyəti orqanına bildirmədən işə düzəldikdə;

27.6.3. işsiz vətəndaş azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edildikdə;

27.6.4. işsiz vətəndaş işə düzəldikdə, hərbi xidmətə çağırıldıqda, vəfat etdikdə;

27.6.5. işsiz vətəndaş müvafiq icra hakimiyyəti orqanının göndərişi ilə peşə hazırlığı (yenidən hazırlıq) kurslarına üzürsüz səbəbdəngəlmədikdə və yaxud tədrisi başa vurduqdan sonra təklif olunan iki münasib işdən imtina etdikdə;

27.6.6. işsiz vətəndaş müvafiq qanunvericiliyə uyğun olaraq pensiyaya çıxdıqda.

Maddə 28. Vətəndaşların işsizlikdən könüllü sığortası

Vətəndaşların işsizlikdən könüllü sığortası müvafiq qanunvericiliyə uyğun olaraq həyata keçirilir.

Məcburi köçkünlərin və onlara bərabər tutulan şəxslərin sosial müdafiəsi haqqında

Azərbaycan Respublikasının Qanunu

Maddə 1. Bu Qanunun məqsədi

Bu Qanun Azərbaycan Respublikasında məcburi köçkünlərin və onlara bərabər tutulan şəxslərin məskunlaşdırılması, sosial müdafiəsi tədbirlərini və bununla əlaqədar dövlət orqanlarının vəzifələrini müəyyən edir.

Maddə 2. Məcburi köçkünlər və onlara bərabər tutulan şəxslər

Xarici hərbi təcavüz, müəyyən ərazilərin işğalı və ya mütəmadi atəş altında saxlanması nəticəsində Azərbaycan Respublikası ərazisində daimi yaşayış yerlərini tərk etməyə məcbur olub ölkə hüdudlarında başqa yerə köçmüş şəxslər bu qanunun məqsədləri üçün məcburi köçkün hesab olunurlar.

Ermənistan Respublikasında və başqa dövlətlərdə aparılan etnik təmizləmə nəticəsində daimi yaşayış yerlərini tərk edib Azərbaycan Respublikasına gəlmiş və daimi məskunlaşmamış şəxslər məcburi köçkünlərə bərabər tutulurlar.

Maddə 3. Bu Qanunun qüvvəsi

Bu Qanun 1988-ci il yanvarın 1-dən bu Qanunun qüvvəyə mindiyi vaxtadək məcburi köçkün olmuş və bu qanunun 2-ci maddəsinin ikinci hissəsində nəzərdə tutulmuş səbəbdən Azərbaycan Respublikasına gəlmiş şəxslərə şamil edilir.

Bu Qanunda nəzərdə tutulmuş sosial müdafiə tədbirləri məcburi köçkünlərin əvvəlki yaşayış yerlərinə qayıtması üçün şəraitin yarandığı vaxtdan üç il müddətində, məcburi köçkünlərə bərabər tutulan şəxslərin isə əvvəlki yaşayış yerlə-

rinə qayıtması üçün şəraitin yarandığı və ya daimi məskunlaşdıqları vaxtdək qüvvədədir.

Məcburi köçkünlərə bərabər tutulan şəxslərin mənzil qanunvericiliyinə və ya mülki hüquqi əqdlərə əsasən ayrıca mənzil sahəsi əldə etməsi onların daimi məskunlaşması hesab olunur.

Maddə 4. Məcburi köçkünlərin və onlara bərabər tutulan şəxslərin sosial müdafiəsi tədbirləri

Məcburi köçkünlər və onlara bərabər tutulan şəxslər (bundan sonra — «məcburi köçkünlər» adlandırılacaq) barəsində aşağıdakı sosial müdafiə tədbirləri tətbiq edilir:

- müvəqqəti yaşayış sahəsi ilə təmin edilməsi;
- məşğulluğun təmin edilməsi;
- sosial təminat;
- tibbi təminat;
- təhsil hüququnun təmin edilməsi;
- nəqliyyat və mənzil-kommunal və digər güzəştləri;
- vergi güzəştləri.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə məcburi köçkünlərə digər sosial müdafiə tədbirləri də müəyyən edilə bilər.

Maddə 5. Məcburi köçkünlərin yaşayış sahəsi ilə təminatı

Məcburi köçkünlərin məskunlaşdırılması müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Məskunlaşdırma məqsədilə yaşayış üçün yararlı olan və ya yararlı hala salınması mümkün olan yaşayış, inzibati və yardımçı binalardan, habelə digər binalardan istifadə edilir. Məcburi köçkünləri belə binalarda məskunlaşdırmaq mümkün olmadıqda və ya müəyyən yaşayış məntəqələrində əhali sıxlığı buna imkan vermədikdə onlar məcburi köçkünlər üçün xüsusi olaraq təşkil edilmiş düşərgələrdə məskunlaşdırılırlar. Düşərgələr yaşayış üçün zəruri tələblərə cavab verməlidir.

Məcburi köçkünlərin müstəqil olaraq müvəqqəti məskunlaşmasına o halda yol verilə bilər ki, bu digər şəxslərin hüquqlarını və qanuni maraqlarını pozmasın. Belə hallar mövcud olduqda müvafiq icra hakimiyyəti orqanları məcburi köçkünlərin həmin yaşayış məntəqəsi daxilində başqa yaşayış sahəsinə köçürülməsini təmin etməlidir.

Maddə 6. Məcburi köçkünlərə torpaq sahələri ayrılması, kreditlər verilməsi və texniki yardımlar göstərilməsi

Məcburi köçkünlərə məskunlaşdıqları rayonlarda kənd təsərrüfatı ilə məşğul olmaları üçün dövlət proqramına uyğun olaraq dövlət və bələdiyyə torpaq fondu hesabına müvəqqəti olaraq torpaq sahələri ayrılır, onlara güzəştli kreditlər verilir, texniki və digər yardımlar

göstərilir. Torpaq sahələrinin ayrılması, kreditlərin verilməsi və yardımların göstərilməsi qaydaları və şərtləri müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

Maddə 7. Məcburi köçkünlərin məşğulluğunun təmin edilməsi

Məcburi köçkünlərin məşğulluğu dövlət proqramına uyğun olaraq müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən təmin edilir. Dövlət məcburi köçkünlərin müstəqil olaraq işə düzəlmələri, onların kommersiya və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaları üçün zəruri şərait yaradır.

Məcburi köçkünlərin məşğulluğunun təmin edilməsi dövlət idarə, müəssisə və təşkilatlarında kvota müəyyən edilməsi, yeni iş yerlərinin açılması və digər tədbirlərin görülməsi ilə həyata keçirilir.

Məcburi köçkünləri daimi işlə təmin etmək mümkün olmadıqda müvafiq icra hakimiyyəti orqanları onların müvəqqəti və mövsümi işlərə cəlb edilməsini təşkil edirlər.

Məcburi köçkünlərin işə qəbulu zamanı əmək kitabçasının təqdim edilməsi məcburi deyil. İdarə, müəssisə və təşkilatlar-

da ştatların və işçilərin sayının ixtisarı zamanı bu şəxslər işdə saxlanmaq üçün üstünlük hüququna malikdirlər.

Kommersiya və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan məcburi köçkünlərə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi qaydada bank kreditləri verilə bilər.

Maddə 8. Məcburi köçkünlərin sosial təminatı

Məcburi köçkünlərin iş stajı və əmək haqqı barədə sənədləri olmadıqda onlara pensiya «Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanununda müəyyən edilmiş qaydada təyin edilir.

Məcburi köçkünlərə əmək qabiliyyətini müvəqqəti itirməyə görə Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinin 74-cü maddəsinə uyğun olaraq müavinət iş stajından asılı olmayaraq əmək haqlarının tam həcmində ödənilir.

Maddə 9. Məcburi köçkünlərə maddi yardımlar

Məcburi köçkünlərin birdəfəlik və mütəmadi pul yardımları, ərzaq və sənaye məhsulları ilə təmin edilmələri müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi qaydada həyata keçirilir.

Hüquqi və fiziki şəxslər, beynəlxalq təşkilatlar məcburi köçkünlərə maddi və digər humanitar yardımların göstərilməsində müstəqildirlər. Bu şəxslərin humanitar fəaliyyəti müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən əlaqələndirilir.

Maddə 10. Məcburi köçkünlərin tibbi təminatı

Məcburi köçkünlərə tibbi xidmət müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi qaydada dövlət tibb müəssisələri tərəfindən göstərilir.

Məcburi köçkünlərə dərman preparatları almaq üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən olunmuş qaydada və məbləğdə müavinət verilir.

Maddə 11. Məcburi köçkünlərin təhsil hüquqlarının təmin edilməsi

Yaşayış məntəqələrindən kənarada yaradılmış düşərgələrdə məskunlaşmış məcburi köçkün uşaqlarının məktəbəqədər və ümumi orta təhsili müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təhsil standartlarına uyğun olaraq təşkil edilir. Ümumitəhsil məktəblərində oxuyan məcburi köçkün uşaqları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən olunmuş qaydada dərsliklərlə və dərs ləvazimatları ilə təmin olunurlar.

Qeyri-dövlət ali və orta peşə-ixtisas təhsili müəssisələri məcburi köçkün tələbələrin normal təhsili üçün müəyyən güzəştlər edə bilərlər.

Maddə 12. Məcburi köçkünlərə nəqliyyat xidməti

Yaşayış məntəqələrindən kənarada yaradılmış düşərgələrdə məskunlaşmış məcburi köçkünlərin yaxınlıqdakı yaşayış məntəqəsinə gedib-gəlmələrinin təşkili üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanları nəqliyyat vasitələri ayırırlar. Məcburi köçkünlər müvafiq icra hakimiyyəti orqanının qərarına əsasən məskunlaşma yerini dəyişdikdə, onların əmlakının daşınma xərcləri dövlət hesabına ödənilir.

Maddə 13. Mənzil və kommunal xidməti güzəştləri

Məcburi köçkünlərə mənzil, kommunal xidmətlərindən və telefondan (şəhərlərarası və beynəlxalq danışıqlar istisna olmaqla) istifadə haqqını ödəmək üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən olunmuş qaydada və məbləğdə müavinət verilir.

Maddə 14. Məcburi köçkünlərə dövlət rüsumu ödəməkdə güzəştlər

Məcburi köçkünlər, şəxsiyyət vəsiqəsinin verilməsinə görə, habelə 1994-cü il iyunun 1-dək mülkiyyət hüququ əsasında əldə etdikləri şəxsi minik avtomobillərinin texniki baxışı, texniki pasportlarının, dövlət nömrə nişanlarının, sürücülük vəsiqələrinin dəyişdirilməsi zamanı bu əməliyyatlar üçün nəzərdə tutulmuş dövlət rüsumu ödəməkdən azaddırlar.

Maddə 15. Beynəlxalq müqavilələr

Bu Qanunla Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.

Əlavə № 9

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında

Azərbaycan Respublikasının Qanunu

Bu Qanun valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların, habelə onların arasından 23 yaşına-dək olan şəxslərin sosial müdafiəsi üzrə dövlət təminatının məzmununu, tədbirlərini müəyyən edir, həmin təminatın verilməsi və həyata keçirilməsi ilə əlaqədar yaranan münasibətləri tənzimləyir.

Maddə 1. Əsas anlayışlar

Bu Qanunda istifadə edilən əsas anlayışlar aşağıdakı mənaları ifadə edir:

valideynlərini itirmiş uşaqlar — hər iki valideyni vəfat etmiş 18 yaşınadək olan şəxslərdir;

valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar — hər iki valideyni:

məlum olmayan;

valideynlik hüquqlarından məhrum edilən və ya valideynlik hüquqları məhdudlaşdırılan;

xəbərsiz itkin düşmüş, fəaliyyət qabiliyyəti olmayan (fəaliyyət qabiliyyəti məhdudlaşdırılan) hesab edilən, ölmüş elan edilən;

cəzaçəkmə müəssisələrində cəzasını çəkən;

uşaqlarının tərbiyə edilməsindən və ya onların hüquq və mənafelərinin müdafiəsindən imtina edən;

uşaqlarını tərbiyə, müalicə, əhalinin sosial müdafiəsi və digər analoji müəssisələrdən götürməkdən imtina edən;

qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada digər hallarda valideyn himayəsindən məhrum hesab edilən 18 yaşınadək şəxslərdir.

Bir valideyni vəfat etmiş və o biri valideyni I və II qrup əlil olan 18 yaşınadək şəxslər də valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar hesab edirlər:

valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların arasından olan şəxslər — 18 yaşınadək hər iki valideynini itirmiş, habelə hər iki valideyninin himayəsindən məhrum olmuş ali və orta peşə-ixtisas təhsili müəssisələrində əyani formada təhsil alan

23 yaşınadək olan şəxslərdir;

valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar üçün müəssisələr — valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların saxlandığı, təhsil və (və ya) tərbiyə aldığı təhsil müəssisələri:

ailə tipli uşaq evləri;

əhalinin sosial müdafiəsi müəssisələri (uşaq evləri; əqli geriliyi və fiziki çatışmazlığı olan əlil uşaqlar üçün internatlar,

sosial-reabilitasiya yardım mərkəzləri, sosial sığmacaqlar);

səhiyyə sistemi müəssisələri və qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada yaradılan digər dövlət və qeyri-dövlət müəssisələrdir;

qəyyumluq və himayə — valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların saxlanması, tərbiyə olunması və təhsili, habelə hüquq və mənafeələrinin müdafiəsi məqsədilə onların yerləşdirilməsi formasıdır. Qəyyumluq 14 yaşınadək olan uşaqlara, himayə 14 yaşından 18 yaşınadək olan uşaqlara müəyyən edilir.

övladlığa götürən şəxs — qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum

olmuş uşaqları övladlığa götürən ər-arvad və ya ayrı-ayrı şəxslərdir;

valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların tam dövlət təminatı — valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlara müvafiq dövlət və ya bələdiyyə müəssisəsində, qəyyumun (himayəçinin) ailəsində olduqları

müddətdə müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən müəyyən olunmuş qaydada yemək, paltar və ayaqqabı dəsti verilməsi, yaşaması, təhsil alması və tibbi xidmət göstərilməsi və ya onların tam dəyərinin dövlət büdcəsi hesabına ödənilməsidir.

Maddə 2. Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi sahəsində qanunvericilik

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi sahəsində qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, bu Qanundan, digər normativ-hüquqi aktlardan və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələrdən ibarətdir.

Maddə 3. Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi üzrə tədbirlər

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların, habelə onların arasından olan şəxslərin sosial müdafiəsi mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq dövlət tərəfindən təmin olunur və qorunur.

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanları valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların və onların arasından olan şəxslərin sosial müdafiəsi üzrə məqsədli proqramları hazırlayır və həyata keçirir, onlar üçün mərkəzləşmiş xüsusi yaşayış yerləri, habelə təhsil, sosial xidmət və digər müəssisələrin bazasında sosial uyğunlaşma və reabilitasiya üzrə dövlət müəssisələri yaradırlar.

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların, habelə onların arasından olan şəxslərin sosial müdafiəsi üzrə maliyyə xərcləri müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilən minimum dövlət sosial standartlarına əsaslanır.

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən olunan qaydada və məbləğdə valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar üçün qəyyumlara (himayəçilərə) aylıq müavinətlər verilir.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlara, habelə onların arasından olan şəxslərə digər sosial müdafiə tədbirləri də müəyyən edilə bilər.

Maddə 4. Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi üzrə tədbirlərin maliyyələşdirilməsi

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi üzrə tədbirlərin maliyyələşdirilməsi dövlət büdcəsi, dövlət və qeyri-dövlət fondları, qrantlar və qanunvericiliklə qadağan olunmayan digər mənbələr hesabına həyata keçirilir.

Maddə 5. Təhsil üzrə təminatlar

Bütün tiptən olan dövlət təhsil müəssisələrində təhsil alan valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş

uşaqlar, habelə onların arasından olan şəxslər həmin təhsil müəssisəsini bitirənədək tam dövlət təminatına götürülürlər.

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlara, habelə onların arasından olan şəxslərə tam dövlət təminatından əlavə, həmin təhsil müəssisəsində müəyyən edilmiş təqaüdün iki mislindən az olmayan miqdarda təqaüd verilir, habelə istehsalat təhsili və istehsalat təcrübəsi dövründə yüz faiz əmək haqqı verilir.

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar arasından olan şəxslərə ali və orta peşə-ixtisas təhsili müəssisələrində təhsil aldıkları müddət ərzində dərslük və dərs ləvazimatları alınması üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilən qaydada və miqdarda müavinət verilir.

Ali və orta peşə-ixtisas təhsili müəssisələrində təhsil alarkən tibbi göstərişlər üzrə akademik möhlət verilən valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar arasından olan şəxslərə həmin müddət ərzində tam dövlət təminatı saxlanılır, təqaüdlər verilir. Həmin müəssisələr onların müalicəsinin təşkilinə kömək edirlər.

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlara şəhər və şəhərətrafı nəqliyyat vasitələrindən (taksidən başqa) istifadə üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən müəyyən olunmuş qaydada və məbləğdə müavinət verilir.

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar, habelə onların arasından olan şəxslər orta, orta peşə-ixtisas və ali peşə-ixtisas təhsil müəssisələrini bitirdikləri zaman müvafiq icra hakimiyyəti orqanının təsdiq etdiyi qaydada mövsümi paltar və ayaqqabı, habelə respublika üzrə orta əmək haqqının iki mislindən az olmamaqla birdəfəlik pul vəsaiti ilə təmin olunurlar.

Maddə 6. Tibbi xidmət üzrə təminatlar

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlara, habelə onların arasından olan şəxslərə dövlət büdcəsinin vəsaitləri hesabına bütün dövlət müalicə-profilaktika müəssisələrində tibbi xidmət göstərilir və onlar mütəmadi tibbi müayinədən keçirilir.

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar tibb müəssisələrinin göndərişi əsasında Azərbaycan Respublikasının hüdudları daxilində sanatoriya-kurort müalicəsi və müalicə ocaqlarına gediş-gəliş xərcləri ilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən olunmuş qaydada təmin edilirlər.

Maddə 7. Əmlak və yaşayış sahəsi üzrə təminatlar

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar, habelə onların arasından olan şəxslər və qəyyumluqda (himayədə) olan uşaqlar bütün tipdən olan təhsil müəssisələrində təhsil aldıkları, Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri sıralarında xidmət etdikləri, əhaliyə sosial xidmət və habelə cəzaçəkmə müəssisələrində olduqları bütün müddət ərzində qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada valideynlərinə və ya özlərinə məxsus olan, yaxud əvvəllər yaşamış olduqları mənzil sahələrinə hüquqlarını saxlayırlar. Bu mənzilə köçmək mümkün olmadıqda, onlar həmin yaşayış sahəsinə bərabər olan mənzillə növbədənkənar təmin edilirlər.

Əvvəllər mənzil sahəsi olmayan valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar, habelə qəyyumluqda (himayədə) olan uşaqlar bütün tipdən olan təhsil müəssisələrini bitirməyə, əhaliyə sosial xidmət müəssisələrindən və Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri sıralarından buraxılmağa, cəzaçəkmə müəssisələrindən azad olunmağa üç ay qalmış müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərə-

findən qanunvericiliklə müəyyən olunmuş sosial normalardan az olmayan yaşayış yeri ilə növbədənkənar təmin olunurlar.

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların qeydiyyatı həm yaşayış yeri, həm də müvəqqəti olduqları yer (valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar üçün müəssisələr, yataqxanalar, qəyyumun (himayəçinin), övladlığa götürən şəxsin yaşayış yeri) üzrə aparılır.

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların yaşayış yeri və ya olduğu yer üzrə qeydiyyattan çıxarılması yalnız müvafiq icra hakimiyyəti orqanının razılığı ilə mümkündür.

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların mülkiyyətində olan özəlləşdirilmiş mənzil sahələri, habelə həmin uşaqların müvəqqəti yaşamadıqları, lakin özəlləşdirilmə zamanı müvafiq yaşayış sahəsinə mülkiyyətçi və ya icarəçi ilə bərabər hüququ olduğu yaşayış sahəsi barəsində əqdlər yerinə yetirilərkən müvafiq icra hakimiyyəti orqanının həmin uşaqlar üzərində qəyyumluq və himayəçilik təyin edildikdə isə qəyyumluq və himayəçilik orqanının əvvəlcədən razılığı olmalıdır.

Valideynlər vəfat etdikdə, yaxud valideynlik hüquqlarından məhrum edilmiş valideynlərin yaşayış sahəsi məcburi dəyişdirildikdə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı, valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar üçün müəssisələrin rəhbərləri, qəyyumlar (himayəçilər), övladlığa götürən şəxslər valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların hüququ olduğu yaşayış sahəsini Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq özəlləşdirməli və həmin yaşayış sahəsi məcburi dəyişdirildiyi halda valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların mülkiyyətinə keçməsi barədə müqavilə bağlamalıdırlar.

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar, habelə onların arasından olan şəxslər və qəyyumluqda (himayədə) olan uşaqlar mülki-hüquqi əqdlərin bağlanması zamanı, habelə mənzil (fərdi ev) alarkən və ya dəyişdirərkən dövlət rüsumunu ödəməkdən azad olunurlar.

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların, habelə onların arasından olan şəxslərin yaşayış sahəsi ilə təmin olunması üçün dövlət büdcəsi və qanunvericiliklə qadağan olunmayan digər mənbələr hesabına xüsusi mənzil fondları yaradıla bilər.

Qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlara, habelə onların arasından olan şəxslərə fərdi ev tikintisi üçün torpaq sahələri ayrılır və məqsədli qaytarılmayan ssuda verilir.

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar, habelə onların arasından olan şəxslər onların valideynlərinin mülkiyyətində olmuş əmlakın, torpağın və dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi zamanı aldıqları paylar üzərində ümumi qaydada vərəsəlik hüququna malikdirlər.

Maddə 8. Əmək hüququ üzrə təminatlar

15 yaşından 18 yaşınadək olan valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar müraciət etdikdə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı onlarla peşə yönümü bərabər iş aparır və səhhəti nəzərə alınmaqla onların peşə yararlığının diaqnostikasını təmin edirlər.

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar, habelə onların arasından olan şəxslər üçün xüsusi iş yerləri yaratmış işəgötürənlər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq müvafiq güzəştlərdən istifadə edirlər.

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş, habelə onların arasından olan şəxslərin peşə hazırlığını və peşə fəaliyyətini təmin edirlər. Onlar üçün sosial xidmət müəssisələrində xüsusiləşdirilmiş iş yerləri yaradıla bilər.

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar, habelə onların arasından olan şəxslər ilk dəfə işə düzələndən zaman müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş normalara uyğun paltar, ayaqqabı, yumşaq ləvazimat və avadanlıqla, habelə orta əmək haqqının beş mislindən az olmayan miqdarda birdəfəlik müavinətlə təmin olunurlar. Onların arzusu ilə həmin ləvazimat və avadanlıqların əvəzinə pul kompensasiyaları verilir və ya həmin kompensasiyalar müvafiq banklarda həmin şəxslərin adına açılan hesablara köçürülür.

İlk dəfə iş axtaran və müvafiq icra hakimiyyəti orqanında işsiz statusunda qeydə alınmış valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlara, habelə onların arasından olan şəxslərə mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq işsizliyə görə orta əmək haqqı

miqdarında müavinət verilir. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı bu müddət ərzində həmin kateqoriyadan olan şəxslərin peşə yönümünü, peşə hazırlığını və işə düzəldilməsini həyata keçirir.

İşəgötürənlər (onların hüquqi varisləri) iş yerlərinin ixtisarı ilə əlaqədar işdən azad olmuş valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaq, habelə onların arasından olan şəxs hesab edilən işçiləri sonradan həmin müəssisədə və ya digər müəssisədə işə düzəltmək üçün öz vəsaiti hesabına zəruri yeni peşə hazırlığına cəlb edirlər.

Siyahısı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən olunan işəgötürənlər mövcud olan hər əlli iş yerindən birini valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar, habelə onların arasından olan şəxslər üçün nəzərdə tutulmuşdurlar. Buna əməl edilmədikdə işəgötü-

rən hər iş yeri üçün (işlə təmin olunmayan aylar üzrə) respublika üzrə müəyyən edilmiş orta aylıq əmək haqqının üç misli məbləğində cərimə ödəyirlər.

Maddə 9. Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların hüquqlarının müdafiəsi

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların, habelə onların arasından olan şəxslərin hüquqlarının və qanunla qorunan mənafelərinin müdafiəsini onların özləri, qanuni nümayəndələri, qəyyumları (himayəçiləri), müvafiq icra hakimiyyəti, məhkəmə və prokurorluq orqanları, bələdiyyələr, habelə ictimai birliklər və həmkarlar ittifaqı təşkilatları Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirirlər.

Maddə 10. Qanunun tələblərinin pozulmasına görə məsuliyyət

Bu Qanunun tələblərinin pozulmasına görə vəzifəli şəxslər və vətəndaşlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada müvafiq məsuliyyət daşıyırlar.

Əlavə № 10

İşsizlik müavinətinin hesablanması və ödənilməsi Qaydaları

**Azərbaycan Respublikası
Nazirlər Kabinetinin
2002-ci il 22 yanvar tarixli
12 nömrəli qərarı ilə
təsdiq edilmişdir**

Bu Qaydalar «Məşğulluq haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən hazırlanmışdır və Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin Baş Məşğulluq İdarəsinin yerli orqanları (bundan sonra—şəhər, rayon məşğulluq mərkəzləri) tərəfindən işsizlik müavinətinin hesablanması və ödənilməsi qaydalarını müəyyən edir.

1. İşsizlik müavinətinin ödənilməsinin şərtləri və müddətləri

1.1. Müəyyən edilmiş qaydada işsiz statusu almış vətəndaşlar işsizlik müavinəti almaq hüququ qazanır.

1.2. İşsiz statusu almış vətəndaşa işsizlik müavinəti (təkrar müavinət alınan hallar istisna olmaqla) ona işsiz statusu müəyyən edildiyi gündən hesablanır.

1.3. Hüquqi şəxslərin ləğvi və ya işçilərin sayının və ştatların ixtisar olunması, əmək şəraitinin şərtlərinin dəyişdirilməsi ilə əlaqədar olaraq sərbəstləşdirilmiş və işdən azad edildikdən sonra şəhər, rayon məşğulluq mərkəzində qeydiyyat alınmış, lakin əmək qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş işdənçıxarma müavinəti və orta aylıq əmək haqqı ödənilən müddət ərzində işə düzəldilməmiş vətəndaşlara işsizlik müavinəti bu müddətin qurtardığı birinci gündən təyin edilir.

1.4. İşçilərin sayının azaldılması və ya ştatların ixtisarı ilə əlaqədar müəyyən edilmiş xəbərdarlıq müddətləri əvəzinə işçiyə onun razılığı ilə azı iki aylıq əmək haqqını bir dəfəyə ödəməklə müvafiq əsaslarla əmək müqaviləsinə xitam verildiyi və işdənçıxarma müavinəti ödənilməsi hallarda həmin şəxsə sərbəstləşdirildiyi gündən sonrakı bir ay müddət bitdikdən sonra işsizlik müavinəti təyin edilə bilər. Əmək şəraitinin şərtlərinin dəyişdirilməsi ilə əlaqədar müəyyən edilmiş xəbərdarlıq müddətləri əvəzinə işçiyə onun razılığı ilə azı iki aylıq əmək haqqını bir dəfəyə ödəməklə müvafiq əsaslarla əmək müqaviləsinə xitam verildiyi və müavinətin ödənilməsi hallarda

həmin şəxsə işdən çıxdığı gündən sonrakı iki ay müddət bitdikdən sonra işsizlik müavinəti təyin edilə bilər.

1.5. İşsizlik müavinətinin ödənilməsi müddəti 12 aylıq dövr ərzində 26 təqvim həftəsindən çox ola bilməz.

1.6. İşsiz statusu təyin olunan vaxtdan 12 ay keçdikdən sonra işsiz vətəndaş münasib işlə təmin olunmayıbsa, onun təkrarən işsizliyə görə müavinət almaq hüququ vardır. Bu zaman işsizlik müavinəti təsdiq olunmuş müavinətin minimum məbləğində müəyyən edilir.

2. İşsizlik müavinətinin hesablanması qaydaları

2.1. İşsiz statusu almış vətəndaşlara işsizliyin başlanmasından (şəhər, rayon məşğulluq mərkəzində işaxtaran kimi qeydiyyat alındığı gündən) əvvəlki 12 ay ərzində 26 təqvim həftəsindən az olmayan müddətdə haqqı ödənilən işə malik olduqda, onların işsizlik müavinəti axırncı iş yerindəki son 12 ay üzrə hesablanmış orta aylıq əmək haqqının 70 faizi məbləğində müəyyən edilir.

Əgər vətəndaş axırncı iş yerində 12 aydan az işləmişdirsə (lakin 12 ay ərzində o 26 təqvim həftəsindən az olmayan müddətdə axırncı, həmçinin əvvəlki iş yerləri üzrə haqqı ödənilən işə malikdirsə), bu halda işsizlik müavinəti üçün orta aylıq əmək haqqı axırncı iş yerində

faktiki işlədiyi aylarda hesablanmış əmək haqqının cəmlənmiş məbləğinin faktiki işlənmiş ayların sayına bölünməsi ilə hesablanır.

2.2. İşsizliyin başlanmasından əvvəlki 12 ay ərzində işəgötürənin təqsiri olmadan müəssisədə işin dayandırılması ilə əlaqədar işçilərin qrup halında məcburi ödənişsiz məzuniyyətdə olduğu hallarda və bu səbəbdən həmin 12 ay ərzində 26 təqvim həftəsindən az müddətdə haqqı ödənilən işə malik olanlar və işsiz statusu verilmiş vətəndaşlara işsizlik müavinəti üçün orta aylıq əmək haqqı axırncı iş yerindəki faktiki iş-

lədiyi aylar üzrə hesablanmış əmək haqqının cəmlənmiş məbləğinin faktiki işlənmiş ayların sayına bölünməsi ilə hesablanır.

Bir aydan az işləmiş işçilərin orta aylıq əmək haqqını hesablamaq üçün işçinin faktiki işlədiyi iş günləri ərzində qazandığı əmək haqqını həmin günlərə bölməklə bir günlük əmək haqqı müəyyən edilir və aylıq iş günlərinin orta illik sayına vurulur.

2.2.1. İşsizlik müavinəti yuxarıda göstərilən qaydada hesablanmış orta aylıq əmək haqqının 70 faizi məbləğində müəyyən edilir.

2.2.2. İşsizliyin başlanmasından əvvəlki 12 ay ərzində işgötürənin təqsiri olmadan müəssisədə işin dayandırılması ilə əlaqədar işçilərin qrup halında məcburi ödənişsiz məzuniyyətdə olduğu hallarda və bu səbəbdən həmin vətəndaş axırıncı iş yerində heç bir haqqı ödənilən işə malik deyildirsə, ona işsizlik müavinəti təsdiq edilmiş müavinətin minimum məbləğinin 2 misli miqdarında müəyyən edilir.

2.3. İşsizlik müavinəti üçün orta aylıq əmək haqqı hesablanması zamanı nəzərə alınan və alınmayan ödənişlərin siyahısı «Məzuniyyət vaxtı üçün orta əmək haqqının hesablanması zamanı nəzərə alınan və alınmayan ödənişlərin müəyyən edilməsi və məzuniyyət vaxtı üçün orta əmək haqqının əmsallaşdırılması qaydasının təsdiq edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1999-cu il 25 avqust tarixli 137 nömrəli qərarına uyğun olaraq müəyyən edilir.

2.4. Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrindən və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmış başqa silahlı birləşmələrdən azad edilmiş hərbi qulluqçuların orta aylıq əmək haqqının hesablanması zamanı onların vəzifə maaşı (yeni vəzifə maaşını təşkil edən bütün artım növləri və əlavələr daxil olmaqla), hərbi və ya xüsusi

rütbəyə görə maaşlar və xidməti illərə (fasiləsiz işə) görə əlavələr nəzərə alınır. Həmin vətəndaşlara işsizlik müavinəti hesablanmış orta aylıq əmək haqqının 70 faizi məbləğində müəyyən edilir.

2.5. Bütün başqa hallarda işsizlik müavinəti təsdiq edilmiş müavinətin minimum məbləğində müəyyən edilir.

2.6. Şəhər, rayon məşğulluq mərkəzinin göndərişi ilə peşə hazırlığını, yenidən hazırlığı və ixtisasartırma kurslarını başa çatdırdıqdan sonra onlardan asılı olmayan səbəblərdən münasib işlə təmin olunmayan vətəndaşlar bu bölmədə nəzərdə tutulmuş məbləğdə işsizlik müavinəti almaq hüququna malikdirlər.

2.7. İşsizim himayəsində 18 yaşa çatmamış uşağı olduqda, işsizlik müavinətinin məbləği hər bir uşaq üçün müavinətin 10 faizi məbləğində, lakin müavinətin 50 faizindən artıq olmaq şərti ilə artırılır. Ailədə valideynlərdən hər ikisinə işsizlik müavinəti təyin edildikdə, müavinətin himayədə olan hər uşaq üçün 10 faiz artırılması yalnız valideynlərdən birinə şamil edilir.

2.8. Məhkəmənin qanunu qüvvəyə minmiş qərarı ilə tutulmalı olan məbləğlər (alimətlər, ziyanın ödənilməsi və sair məbləğlər) təyin edilmiş müavinətin 50 faizindən çox olmaq şərti ilə işsizlik müavinətindən tutulur.

2.9. Bütün hallarda işsizlik müavinətinin məbləği həmin müavinətin təyin edildiyi dövrdə Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən rəsmi dərc olunmuş respublika üzrə orta aylıq əmək haqqından çox və təsdiq olunmuş müavinətin minimum məbləğindən az olmamalıdır.

2.10. İşsiz vətəndaşlara verilən müavinətlərin bütün növləri qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada indeksləşdirilir.

3. İşsizlik müavinətinin ödənilməsi qaydası

3.1. Vətəndaşlara işsizlik müavinətləri qeydiyyatda olduğu şəhər, rayon məşğulluq mərkəzləri tərəfindən nağd və ya banklar (işsiz vətəndaşların arzusu ilə) vasitəsilə ödənilir.

3.2. İşsizlik müavinəti işsiz şəhər, rayon məşğulluq mərkəzində ayda bir dəfə yenidən qeydiyyata alınması şərti ilə ayda bir dəfə ödənilir.

Vətəndaşın işsiz statusu aldığı gün qeydiyyat günü hesab edilir. İşsiz yenidən qeydiyyatdan keçərkən əmək kitabçasını (yaxud onu əvəz edən sənədi) təqdim etməlidir.

3.3. Şəhər, rayon məşğulluq mərkəzləri tərəfindən işsizlik müavinətlərinin nağd yolla ödənilməsi ödəniş cədvəlləri əsasında həyata keçirilir.

3.4. İşsiz vətəndaş işsizlik müavinətini saxta sənədlər təqdim etmək yolu ilə aldıqda, işsiz vətəndaş işsizlik müavinətini aldığı dövrdə işə düzəldikdə, sahibkarlıq və ya fərdi əmək fəaliyyəti ilə məşğul olduqda, mülkiyyətində torpaq payı olduqda, işsiz vətəndaş müvafiq

qanunvericiliyə uyğun olaraq pensiyaya çıxdıqda (ailə başçısını itirməyə görə uşaqlar üçün təyin olunmuş pensiyalar istisna olmaqla) artıq ödənilmiş işsizlik müavinəti qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada geri alınır.

3.5. İşsizlik müavinətinin ödənilməsinin dayandırılması və ona xitam verilməsi şəhər, rayon məşğulluq mərkəzlərinin əmri ilə rəsmiləşdirilir və əmək kitabçasında müvafiq qaydada qeydlər aparılır. Vətəndaşın əmək kitabçası olmadıqda ona şəhər, rayon məşğulluq mərkəzi tərəfindən müvafiq əmrlərin nüsxələri verilir.

4. Məsuliyyət

4.1. Bu Qaydaları pozmaqda günahkar olan şəxslər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində müəyyən olunmuş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

4.2. İşsizlik müavinətinin təyin olunmasına əsassız olaraq rədd cavabı aldıqda, onun ödənilməsi müddətləri başqa vaxta keçirildikdə, müavinətin məbləği ilə razılaşmadıqda işsiz və-təndaşlar şəhər, rayon məşğulluq mərkəzinin işçilərinin hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) həmin mərkəzin yuxarı or-qanlarına və ya müəyyən edilmiş qaydada məhkəməyə şikayət edə bilərlər.

Kağız formatı: 60x841 1/16
Tirajı: 200

Nəşriyyat, aolıqrafiya xidmətləri
Tel: 510 03 68; 497 59 64